ІВАН ФРАНКО.

ПЕТРІЇ й ДОВБУЩУКИ

ПОВІСТЬ У ДВОХ ЧАСТЯХ.

ДРУГЕ
ВИДАНЄ

ЧЕРНІВЦІ,
1913.

ІВАН ФРАНКО.

Петрії й Довбущуки

Повість у двох частях.

Друге перероблене виданє.

Із 6 образками і портретом автора

ЧЕРНІВЦЇ, 1913.
„Бібліотека для молодежи.“

З друкарні товариства „Руська Рада“ в Чернівцях.

Др. Іван Франко

з фотоґрафії підчас побуту в Льовранї на весні 1909. року.

ПЕРЕДМОВА.

„Петрії й Довбущуки“, моя перша повість, друкована в орґані студентського товариства „Академическій Кружокъ“ у Львові, в „Друзї“ 1875. і 1876. р., написана в тих же роках рівночасно з друком. Се не була перша моя лїтературна проба. Ще від четвертої ґімназіяльної кляси в Дрогобичі я почав писати вірші за прикладом мойого старшого товариша Ізидора Пасїчинського. Перший мій вірш п. з. „Великдень“ був присвячений памяти мойого батька Якова Франка, що вмер о півночи Великодної суботи 1865 р. Другий вірш з описом зими, поданий як шкільна задача учителеви руської мови, був предметом критики того вчителя, Івана Верхратського, на годинї руської мови. Своїм звичаєм він чіпав ся поодиноких слів та зворотів, а у зміст не входив. У висшій ґімназії попри досить богату поза-шкільну лєктуру я писав також досить богато віршами і прозою. Між иншим переповів я віршами початкову історію Риму до часу Тулїя Гостілїя, переклав цїлий Короледвірський рукопис та значну часть книги Йова, переклав також Антіґону та Елєктру Софокля, сю другу з польського перекладу Малецкого. Із драматичних проб одну комедійку я вислав Білоусови до Коломиї, а одно оповіданє до виділу Просвіти у Львові, від якої я одержав дуже інтересну відповідь у листї тодїшнього секретаря Просвіти Хоркавого. Рівночасно у мене набрала ся також спора збірка лїричних віршів, із якої дещо було друковане в „Друзї“ р. 1874. і 75.

але цілість я пізнійше спалив. Мабуть у пятій або шестій клясї я крім ріжних драматичних плянів написав по польськи віршовану драму „Юґурта“, як шкільну задачу для професора Петра Париляка, а також уривок драми „Ромуль і Рем“ німецькими віршами як шкільну задачу для професора Рішки. В семій клясї я написав досить просторе оповіданє з селянського житя як шкільну задачу для вчителя руської мови Ксенофонта Охримовича; рукопис сего оповіданя заховав ся припадком і дістав ся до рук д. Осипа Маковея.

В семій і осьмій клясї я зачав також писати поему руським гексаметром п. з. „Пани Туркули“, основану на устній традиції нагуївської Слободи, мойого родинного місця, про зруйнованє Татарами замку, який стояв колись на тій горі, де тепер містить ся та Слобода, зруйнованє доконане через зраду одного з посїдачів того замку панів Туркулів, який для пімсти припровадив сюди Татар і вказав їм вхід до потайного льоху, де містив ся склад пороху; запаливши сей порох, Татари висадили цїлий замок у повітрє. Тема нагадує по троха основу поеми Словацкого „Jan Bielecki“, але закінченє тут далеко реальнійше. Розумієть ся, нїчого з тих писань я не друкував, а рукописи один за другим попропадали з моїх рук, окрім двох зошитів, із яких один містить переклад Антіґони, а другий початок віршованої драми „Славой“, основаної на мотівах Короледвірського рукопису. В осьмій клясї написав я надто драму „Два князї на один престол“, яку пізнійше, 1876 р. в перерібцї Михайла Вагилевича виставили на сценї аматори студенти, але яка також не діждала ся друку.

Що до повісти „Петрії й Довбущуки“, то в ній найдуть ся ремінїсценції моєї ґімназіяльної лєктури особливо фантастичних оповідань Ернста Амадея Гофмана, далї оповіданя пок. Лїмбаха про селянина Петрія (recte Патрія), який збогатив ся найденим скарбом, і нарештї деяких народнїх оповідань про пригоди ріжних розбійників,

а специяльно Олекси Довбуша. Повість друкувала ся під псевдонїмом Джеджалик, і я не мав наміру включати її в збірку своїх творів, уважаючи її плодом за мало дозрілим. Та коли тепер найшов ся чоловік доброї волї, що береть ся видати її друком і зарядив її переписанє новим правописом і навіть підновленою мовою, я, входячи в його інтенцію, переглянув увесь рукопис і поробив деякі скороченя та численні язикові поправки, лишаючи цїлість, як свойого рода лїтературний документ, без основної перерібки. На карб недозрілости того молодечого твору треба покласти його досить фантастичну топоґрафію та не досить продуману композицію; се так сказати документ молодечого романтизму, який довело ся менї пережити в значній мірі під впливом лєктури польських романтиків, Міцкевича, Словацкого та Красїньского, а також польських белєтристів трохи пізнїйшої доби, таких як Крашевский, Корженьовский, Дзєржковский, Захарясєвич та Валєрій Лозїньский, що в своїх оповіданях дуже часто оброблювали в на пів романтичнім, а в на пів реалїстичнім дусї українські теми.

Львів, дня 31. жовтня 1910 року.

Іван Франко.

ПЕРША ЧАСТЬ.

I.

Два противники.

Коло половини липня р. 1856. спішив гірською стежкою, що вела посеред чудової карпатської околиці, селянин віком коло сорок літ, у поряднім строю карпатських мешканців до повітового місточка Б. із села Перегинська. Ріст його був, як часто в тих сторонах, троха підсадкуватий, лице підголене і коротко підстрижений вус, — та на перший уже погляд можна було на його лиці відкрити благороднійші риси, ніж би їх можна сподівати ся по звичайнім гірняку. Стрій його впрочім зовсім не відріжняв його від инших гірняків, хиба те могло декого застановити, що зпід камизельки, зробленої з гарного ґранатового сукна, видно було ковнїр сорочки з тонкого полотна, вишиваної старанно і зі смаком. Борсукова торба, через плечі перевішена і украшена ріжними блискучими металевими пряжками та френзлями з малих морських мушель, палиця з твердого дерева з гарними срібними сківками, а нарештї свобода рухів і, як здавало ся, отвертий, зовсім не тупий погляд на красоту

природи, — все те робило його чимось особливим у тій убогій околиці. Із рисів його лиця й із усїх його рухів пробивала ся сильна воля, енерґія, свобода духа, — а око світило ся живим але спокійним блиском людини, що свої похоти і пристрасти приборкала, що вміла панувати над собою і над житєм, — але і з твердою вірою, постійно і сміло, в самопевности йшла до якоїсь висшої цїли.

Той чоловік звав ся Кирило Петрій і був родом і ходом із села Перегинська, славного місця, де довше пробував капітан опришків Довбуш.

До місточка ще майже дві милї. Дорога веде вже через останні відноги гір. Ще через один верх, а зайдеш на широку рівнину, що, незначно здіймаючи ся, тягне ся аж гень до бесарабських степів. Тою рівниною дорога одностайна і монотонна, — тож Петрій старав ся, доки ще не кинув милих, рідних гір, налюбувати ся їх красотою, їх свіжістю, їх житєм. Погода була на причуд гарна, — верх стримів поперед нього, з долу поріс густим, смерековим лїсом, котрий з далека синїв ся довкола гори, гейби кусень небосклона відірвав ся і, скотивши ся з верха, обляг його стопи довкола блакитним вінцем. Сам верх був без дерев, тілько розлогі, рідкі корчі ялівцю, обнизані на переміну то зеленими, то темно синявими, то чорними ягодами, понасторушували на них густо, мов би задля обо-

рони, свої коротенькі, острі шпильки. На самім вершку розсіла ся невеличка громада столїтнїх, підсадкуватих а прегрубих і розлогих буків, котрі путникам лїтом у своїй тїни давали милий і любий відпочинок, а зимою посеред своїх конарів нераз спасали їх від вовків. Та мальовнича і прекрасна ґрупа дерев, враз із цїлою горою — се „Довбушів верх“. Поважно споглядають ті старі дерева довкола на сусїднї гори з полудня і зі сходу і на безмірну, з легка хвилясту рівнину, котру перетинають шумні, срібні струї Лїмницї. Але й щось тужного і сумного чути в шелестї тих буків, у журкотї зимної скальної криницї низше; якийсь дух таємний, незнаний а сильний віє в тій самітній та так чудовій околицї, — серце й радо би розширити ся далеко, обняти собою той „світ тихий, той край милий,“ — та чогось тремтить, чогось трівожить ся. Мабуть ще не час!...

Петрій прискорив ходу, щоб скорше дістати ся на верх. Се місце мало від давна для нього неописану принаду. Поглянув широко довкола, довго, любо, майже вдивляючи ся на кождий бік, — в кінцї зітхнувши, сказав: — Боже мій, — що за чудовий край, що за широкий, що за богатий край! А той нарід, який щирий, який добродушний, — а все таки...

Не доказав, але дальше пильно і тужно вдивляв ся в прекрасну, знану околицю.

— Мій батько показав менї і цїлому на-

шому родови велику мету. Я її з початку не розумів, але тепер вона ясна перед моєю душею, дорога до неї проста, — але, як же то до неї далеко! Боже мій, коли ми скінчимо ту дорогу?...

Та Бог мовчить і природу залягла глибока тишина, — лише з боку між буками злегка зашелестїло сухе торічне листє, захрупотїв лім. Петрій оглянув ся, — не видно нїкого. Мабуть серна полохливою ногою перегнала сухим листєм долів із звичайного леговища.

А на небосклонї високо плаває самітний орел, широкими розмахами крил здіймаєть ся в гору, то знов спокійно тоне легкими закрутами в долину.

— Скажи, орле, — може ти розпитав у того ясного сонця, скілько разів іще має сходити над тими прекрасними горами — —?

— Заки що, Петрію? — відізвав ся грубий, дикий і троха хрипливий голос із заду зпоміж буків.

Петрій оглянув ся і спокійно, мов би того сподївав ся, змірив очима того, що привитав його тими словами. Як запевняли ті, що знали Петрія, рідко коли щось могло його так нагло заскочити, аби на його лиці видно було який неспокій, аби з його уст добув ся хоч би найлекший голос зачудуваня. Рівновага, — не апатична, але зовсїм свідома рівновага духа значила кождий крок його житя.

І справдї треба було цїлої такої непере-

можної рівноваги духа, щоб не зачудувати ся, або й не перелякати ся на вид чоловіка, що при тих словах станув перед Петрієм.

Чоловік той дивно якось своєю фізіономією нагадував одного з тих буків, що вінчали Довбушів верх. Такий здавало ся був сильний, корінастий, грубий — такий високий ростом, такий загадковий у своїх рухах. Віком був, здавало ся, старший від Петрія. Лице його плескате, губи троха віддуті, — долїшню звичайно прикусував зубами, — чоло широке як дошка, а на обох його кінцях кости, що виставали якось дивно, творили понад його очима дві поздовжні, поперечні могилки, мов би насади двох рогів на голові вола, — все те надавало йому вид тарана, яким у давнину розбивали мури. Голова велика, уся майже крім рота, очий і чола поросла чорним, коротким і як щітина твердим волосом, схиляла ся звичайно в долину. Малі, чорні очи мали живість ящірки, і все з дивним виразом звертали ся на одну точку. Якимось упертим, твердим і апатичним видавав ся той чоловік, так, що побачивши його перший раз, годї було не затремтїти на цїлому тїлї. А ще в широкій як лопата руцї виднїла булава, за ременем яснїв топір і широкий ніж.

— Слава Ісусу Христу! — поздоровив його Петрій.

— Слава на віки! — відповів він, і, вийшовши зовсїм зміж буків, станув як мур перед Петрієм, оперши ся на булаву і влї-

пивши свої маленькі очи в його лице. — А куди Бог веде, Петрію?

— До міста, сусїдо. Маю там дві пильні справи.

Лице „сусїди“ скривило ся легким, іронїчним сміхом. Прикусивши долїшню губу, процїдив крізь зуби:

— А відкиж менї та честь, бути вашим сусїдою, Петрію? Де менї до того?

— Ну, хиба ви самі від мене відхрещуєте ся? Я вами, Довбущуку, певно не гордував нїколи.

— Ну, так, так, правда, признати треба, — дусив на силу Довбущук. Та коли Петрій назвав його імя, затряс ся цїлий, мов би під ним земля захитала ся, а його очи запалали якимось ярким світлом. Та се був одинокий проблиск внутрішньої бурі, котра, здавало ся, збирала ся в його души. На час запанував над нею і, усміхаючи ся холодно, говорив далї:

— Нехай буде й по вашому, пане Петрію!

Те „пане“ вимовляв завсїгди з особливим притиском і якимось дивним тоном, у котрім змішана була гірка іронія з ненавистю й погордою.

— Я нїяк не можу вам перечити, крий Боже! Але, — перервав нараз зміненим голосом, — чи не можна знати, що то за дві пильні справи маєте в містї?

— Чому би нї? Хочу відібрати сина зі шкіл; він менї тепер дома потрібнїй-

ший, — а як до тепер не навчив ся розуму, то більше певно не навчить ся. А зрештою — світ найліпший учитель, бо учить жити, а в школах учать хиба читати, писати, рахувати, або може й ще чого зовсім непотрібного.

— Та може й не без того, — завважив мляво Довбущук, — але яка друга справа?

— Друга? От іду до поліції.

— А не можна запитати, чого вам там треба?

— Щось ви нині дуже цікаві, сусідо! — відповів усміхаючи ся Петрій. — Того я у вас доси не завважив.

Довбущук аж тепер отямив ся, що троха за далеко загнав ся, та закусуючи сильно свою долішню губу, відпер скоро:

— Вибачайте, Петрію, що так наприкряю ся, — але, — бачите, — якась мене цікавість напала. — Та я — — зовсім, — — як називає ся — — не хотів — — Довбущук замяв ся. Видно було, що при остатніх словах думки його кудись инде шибали. Язик несвідомо говорив слова без звязку, Петрій хотів перервати немилу стрічу, і подаючи ся наперед сказав:

— Бувайте здорові, Довбущуку, — дорога далека, а мені дуже пильно, — треба поспішати.

— Петрію, — крикнув нараз Довбущук, — не йдіть до Б.!

— А то чому? Яж мушу! Адже я вам казав, що мій Андрій —

— Андрій може ще там погуляти, коли школа скінчила ся. Він же-ж уже дорослий, за мамою не буде плакати.

— А хоть би й так, то другої справи не можна відкладати. Я мушу . . .

— Петрію, прошу вас, вертайте до дому! — говорив мякнучи на раз Довбущук, хоч в очах його грав видно зловіщий огонь, ось ось готовий вибухнути. Та неприродна для нього лагідність прикро відбивала від попереднього дикого і грізного тону.

— Що вам, Довбущуку? — вмовляв Петрій. — Чому налягаєте на мене, щоб я вертав, коли я таки не можу.

— Не можеш! Ха, ха, ха, — не можеш! — крикнув Довбущук. — Го, го, братчику, знаю я, що тебе за ланцюх тягне до поліції! Чув я дещо в селі.

— І щож? А як би й так?

— Ні, ні, — правда, нічого дивного! але . . . але я тебе прошу, — я тобі розказую: вертай зараз назад! — кричав Довбущук що раз лютійше, а очи зайшли йому кровю від внутрішньої натуги, з якою здержував себе.

— Чи ви, сусїдо, не загадали сьогоднї бути окоманом, що наганяє панщизняків до роботи? Або — загадали бути вашим пращуром Довбушем?

Петрієви нерозважно вирвало ся те слово. Чув, що змилив, та годі було направити. Чекав лише, який вплив мати муть ті слова на противника. А в серці Дов-

бущука, як видко було по його очах і лицю, йшла страшна боротьба, в нім сильно кипіла кров. Але сей раз іще здержав себе. За те дав волю словам.

— Прокляте, зрадницьке племя! Що вимовили твої собачі уста? Диви ся, ти пропаща душе, поглянь кругом на ті гори, поглянь на край той, що й тобі, собако, таким чудовим видав ся, на ту безмірну рівнину, диви ся і скажи: Хто був недавно князем і владикою тих гір, орлом того повітря, оленем тих борів, паном тих ланів аж ген по Дністрові води? Довбуш! Перед ким тремтїли смілі і сильні, корили ся горді? Перед Довбушем! На кого надїяли ся слабі, бідні і пригноблені? На Довбуша! Хто був окрасою наших гір, начальником наших леґінів? Довбуш! Той сам Довбуш, рука якого за молоду садила ті буки, видобула з каменя отсю воду, — той сам Довбуш, рука котрого позагарбувала від панів і вельмож безмірні скарби, надїляючи здобутим бідних братів, — той сам Довбуш, якого підступно вбив і обрабував зі всїх його скарбів проклятої памяти поганець, — твій дїд! Скажи, собачий накорінку, де скарби Довбушеві? Скажи, де ті купи золота, срібла і дорогого каміня, про котрі нарід, про котрі няньки розповідають дїтям, про котрі леґінї співають пісні, про котрі гомонять сумно отсї гори, де Довбуш гуляв?

Огонь страшного запалу та завзятя

палав на лиці Довбущука. Очи його дико перевертали ся в голові.

— Скарби Довбушеві не ваші, — відповів спокійно Петрій, немов уже давно сподівав ся тої не зовсім приятельської розмови.

— Не наші? Я знаю, що не наші! Але чиї-ж вони? Хиба не ми одинокі його внуки? Ми, його внуки, з голоду пухнемо, не маємо чим грішного тіла прикрити, в зимі ходимо босі, а тим часом собаки, убійці нашого діда роскошують, свої діти вбирають, до школи посилають і верховодять у цілій околиці, мов які пани!

— Не гнівіть Бога, Довбущуку! Роскошують із того, що запрацюють! Кажете — діти! Хиба я сам ваших обох синів не посилав до школи? Хиба не рад я був їх також у люди вивести? Та ви задля ненависти, задля ворогованя до мене навіть своїм дітям не бажали добра з моєї руки і відібрали їх зі шкіл, та вмовляєте в них безнастанно ту саму ненависть! А знайте, що та ненависть скорше вас усіх погубить, як одному з нас пошкодить.

— Не діждеш того, щоб я або який инший Довбущук приймав ласку з твоєї руки. Кождий із нас може справедливо домагати ся, аби ти сам перед нами корив ся! Пропадай зі своєю помічю! Най я зійду на жебрацьку торбу, та все таки кусник хліба, котрий мені твоя рука подасть, не варт і того, щоб я його свому псови кинув!

— Чогож хочете від мене, коли ви такі фудульні?

— Свого! Своєї спадщини, Довбушевого добра, — і то цілого, до крихти! Тілько тоді можеш ти сам, як мати меш охоту, спустити ся на нашу ласку!

— Алеж тих скарбів я вам не можу дати, — дайте мені спокій! — відповів різко Петрій. — Колиб вони були мої, я би вам їх віддав до останнього крайцаря, — не лише тому, аби вас не кривдити, але й тому, аби вас спекати ся раз на завсїгди!

— Га, вовк у баранячій шкірі! Ще буде плакати милосерними слезами, аби обтерши сльози тим лекше пожерти! — воркотїв кріз зуби Довбущук. — Петрію, — додав давнійшим грізним тоном, котрий старав ся як міг злагодити, — Петрію, — ще раз, останнїй раз кажу тобі добрим способом, — віддай Довбушів скарб справедливим власникам!

— Справедливим власникам? То у тебе такі справедливі власники, що по злодійськи крадуть, що не їх? Довбущуку, дай менї спокій! Як тебе нужда припре, можеш усе прийти до мене, — у мене все відчинені двері для біднійшого брата, — відчинена комора для потрібних!

— А, — то йти до тебе жебрати!!

— Добро, котрим мене Бог поблагословив, — говорив дальше Петрій, не зважаючи на слова Довбущука, — то праця моїх власних рук, не Довбушів скарб! Не

я власник тих гроший крівавих, не я маю право розкидати! Висша рука править ними, — менї трудно проти неї перти!

— Га, то я тебе піпхну, бестидний шахраю! — ревнув диким, сильно роздразненим голосом Довбущук і пірвавши з цїлою силою свою булаву, замахнув ся нею високо понад собою і спустив її потім на Петрія так, як рубач спускає сокиру, коли хоче від разу розлупати грубу і жилаву колоду. Але Петрій, як би того сподївав ся, в тій самій хвилинї відскочив на бік і своєю палицею так сильно вдарив Довбущука по пальцях, що йому тяжка булава випала з руки. Затиснувши зуби з болю, з виразом найстрашнїйшої дикости на лицї, він прискочив до Петрія, сціпив його сильно правою рукою, а лївою виймивши з за пояса довгий, виострений ніж, з цїлої сили пхнув ним Петрієви в груди. Але на диво Петрієві груди задзвенїли сталевим брязкотом, а ніж безсильно зсунув ся по них у долину. Мов ревуча хвиля о скалу, так розбили ся його завзятє і дикість о непорушний спокій і сталеві груди противника. Бо Петрій був увесь час спокійний і з тихим, зневажливим усміхом дивив ся на свого противника. Ще одним рухом вирвав Довбущукови ніж із руки, щоб увільнити ся від його не цїлком приятельських обіймів.

— А се що? — сказав він перший енерґічним, але спокійним голосом. — Не знаєте, що можу вас тепер зараз там у місті за-

скаржити і наробити вам не мало клопоту й біди? Не грайте зі мною, — бо все, все, що гадаєте мені злого зробити, ви сами на себе карбуєте! Як сами бачите, я вас не бою ся! Та за те — стережіть ся ви!

Якийсь час мовчки стояли один проти другого.

— Довбущуку, ви — дуже лихо задумали собі цілу справу. Хотіли мене вбити! А вас же можуть зараз вислідити, зловити. І нащо вам то все придало ся-б? Ви хочете добити ся Довбушевих скарбів. Дивіть ся, як би мене було не стало! Хто крім мене знає, де скарби сховані? А самі ви їх певно і до смерти не найшли би! Ну, та бувайте здорові і не гнівайте ся за ту коротеньку научку. Вірте мені, я лише вашого добра бажаю, хоч ви все такі недобрі на мене!

І тихим ходом, спокійний, хоч троха сумний, пішов Петрій дальше.

А Довбущук усе ще стояв, мов завмер на місці. В кінці підняв спущену голову, закусив спідню губу і заскреготавши зубами, проворкотів до себе:

— Собака, добре стереже ся! А тепер хоче ще бути великодушним, аби мене тим більше упокорити! Але зажди, зажди лише, я зумію зробити тебе троха податливійшим, зломити той твій камяний супокій! . . . Та правду сказати, я глупо се все задумав! Він мусить жити, мені його потрібно живого. Постараю ся ще дістати

його в свої руки і, — додав затискаючи кулакиі, — я тебе дістану! — А тоді — тоді . . . — і його очи заблисли.

Не договорив. Але видно було, що в його середині кипіло збурене море, що в тім окропі варили ся якісь грізні думки і пляни, котрі заполонили цілу його душу. Хитаючи ся і не зважаючи на стежку перед собою, з піднесеною булавою зійшов Довбущук на долину і незадовго щез у гущавині бору, що тяг ся величезним вінцем у стіп Довбушевого верха.

II.

Донос.

Ріжнородні думки тиснули ся роями у душу Петрія. Задоволенє і певність після побіди над завзятим Довбущуком перелили ся в души його в благодатне почутє надії, що скріпляє чоловіка перед новими небезпеками. Його уява розкривала перед його душею широкі картини будущини. Він бачив, як за Довбушеві скарби здіймають ся по цілім краю народні школи і освітні інституції, в них удержують ся і виховують ся тисячі бідних сільських дітий, підносить ся рільництво, родить ся промисл, здіймає чоло ся робуча кляса, виробляєть ся своя інтеліґенція, — а всі ті благодатні плоди ростуть, дозрівають під проводом його щасливих наступників, Петріїв. Никне, немов чорна хмара, незгода між Петріями й Дов-

бущуками, а за тим прикладом подають собі руки в згоді й инші роди, що сварили ся доси за останки маєтків їх батьків, замісь спільною працею збільшувати і вдержувати той маєток. І його душа, полонена блиском тих чарівних картин, не могла від них відірвати ся. А його уява під впливом нескінчено просторих ланів, котрі бачив своїми очима, розширяла що раз дальше його душевний світ, показувала йому цілу велику, нерозкавалковану Русь, цвитучу і веселу, щасливу, славну і могутню!...

— Боже, — зітхнув із глубини серця, — коли все те стане ся?

— Доброго полудня! — поздоровив його Жидок, що дігнав його по дорозї.

— Доброго здоровля!

Самітні, широкі поля мимоволї притискали душу самотою і нїмою мовчанкою і спонукували до розмови, до знайомости, хоч би з цїлком незнайомим, здибаним по дорозї. Подорожний Жид, котрого дігнав Петрій, мав у лиці своїм щось таке принадне, таке нежидівське, таке руське та людське, що Петрій зараз за першим поглядом зупинив ся і зачав пильно приглядати ся йому. Свобода рухів, великі, розумні та ясні очи, простий ніс, — знак енерґії й сили характеру, щирість і отвертість, усї ті риси, такі незвичайні у більшости Жидів, ударили Петрія. Йому здавало ся, що він уже десь колись бачив те лице, хоч невиразно і не довгий час.

Розмова зачала ся від звичайних питань: про дорогу, жнива, про село, звідки котрий ішов та про те, куди котрий ішов. Петрій довідав ся, що той незвичайний Жид називає ся Ізак Бляйберґ, і йде також до Б. у власній справі, яку вважав мало цікавою або мало важною для того, щоб про неї оповідати другому. В дальшій розмові побачив Петрій, що Ізак цілком не говорить із жидівська, а плавно і звучно по руськи, як родовитий Русин. Він почував що раз більшу сімпатію до нього. Тому оповів йому свою справу, за якою йшов до Б. до поліції, — але про підозрінє, яке мав на Довбущукових синів, промовчав.

— 5000 злр. золотом і сріблом, — що за велика сума на наші тяжкі часи! — скрикнув Ізак. То був перший вислов, по котрім Петрій нагадав собі, що має перед собою Жида.

— Знаєте що, пане Кириле, — я знаю ся з богатьма Жидами і христіянами в М. на Угорщині, де звичайний осередок усіх шпигів, що займають ся виловлюванєм злодіїв. Я міг би зателєґрафувати зараз із Б. до них. А не знаєте так більше менше, хто би то міг був зробити?

— Як би ви були такі добрі, то я просив би запитати ся за двома молодими людьми, досить підозреного і зухвалого вигляду, літ 18 до 20.

— Що? Адже ви меньше більше їх знаєте?

— Ну, я бачив часто двох таких людий, як снували ся туди, де лежали гроші. Та чого вони туди лазили, не можу знати. Але все таки я рішив ся був сегодня рано перенести гроші на безпечнійше місце, — але вже й місце застило по них.

— Позвольте, — перервав на раз иншим тоном Ізак, — не бачили ся ми вже коли? Ви менї щось гейби знайомі!

— І менї так здаєть ся, — сказав Петрій, — але не можу собі пригадати, де би то, і коли то могло бути?

Наступила довга мовчанка. Кождий із них потонув у спомини, та нї одному не могла прийти на память анї хвиля, анї нагода, при котрій вони бачили ся.

Прийшовши до Б., вони попрощали ся. Жид обіцяв як найскорше дати про себе чути і поспішав за своєю справою на Лан, — часть міста, замешкану майже виключно Жидами. А Петрій, поступивши по дорозї до сина і наказавши йому збирати ся в дорогу, пішов до поліції. Начальник ще більше здивував ся, нїж сам Петрій, що таку велику страту має Петрій, і прирік йому заняти ся вишуканєм злодіїв, котрих Петрій так само означив, як Ізакови, промовчавши їх імена і те, що він знав їх.

По що подав Петрій такий донос? Чому просто не сказав, чия се справка? Чому, описуючи так неясно злодіїв, він різікував

на цілковиту страту так значної суми? Причина була ось яка. Він був звязаний присягою стерегти Довбушевих гроший і берегти їх у цілости. Присяга вимагала від нього поліційного слідства на випадок страти. Але присяга обовязувала його старати ся всякими способами прийти до згоди і єдности з Довбущуками, бо аж тоді мала наступити пора їх спільної роботи для добра народа. Він думав, що лагідністю, уступками позискає Довбущуків. Хотів їх щадити, але й відзискати свою страту. Та бачив сам, що така поведінка не доведе ні до чого. Тому волів відректи ся гроший, ніж явно викрити імена злодіїв.

Однакож припадок допоміг йому відзискати страту і дав йому навіть нагоду показати своїм ворогам доброту свого серця, хоч се добре серце не довело до згоди з Довбущуками. Як се стало ся, побачимо далї, — а тепер перенесїмо ся на Зелену вулицю, де мешкав Андрій. Та самітна і тиха вуличка, що вся, як бачило ся, потапала серед зелених вишневих та грушевих садів, була найвідповіднійша для учеників. І дійсно найбільше їх на нїй роїло ся, і наповняло кождий закуток своїм криком, пустотами, ученими фразами та розмовами.

III.

Прощанє шкільних товаришів.

Андрій Петріїв був парубок коло двацяти літ, з милими та цікавими рисами

лиця, котрі трудно було назвати гарними. Його русяве волосє спадало густими кучерями на плечі. Високе чоло все вилискувало ся, а в його чорних, блискучих очах відбивав ся внутрішній спокій душі. Як близше придивити ся, то на дні тих очий можна було викрити рис глибокої мелянхолії, котра часом, передовсім у пізнійших літах часто розливала ся по цілім лиці, вкриваючи його на пів прозорим матовим світлом. Щирість і добродушність видна була у всїх його рисах, у цілім укладі його облича. Ріст його був мірний, і видно було, що з часом він стане такий підсадкуватий, як батько. Але його орґанїзм був цілковито і сильно розвитий, а в усїх рухах видно було бистроту, зручність і енерґію.

У товаристві був розмовний, веселий а навіть жартівливий, тому й товариші дуже любили його. Але у нього був нахил до самоти і роздумуваня в тишині. Лагідність і витревалість у праці, здорові погляди єднали йому всюди приятелів між товаришами, учителями і старшими. Коли було прийде на вакації, любив поговорити з селянами, прислухувати ся їх природній фільософії, — так простій а всеж таки повній глибокої етики. Між товаришами він особливо любив живих, веселих, дотепних хлопців, і для того найщирійша приязнь вязала його з Олексою Тисяком, сином бідних батьків із невеличкого гірського села, кілька миль від Перегинська. Той Олекса із своїх

гір окрім здоровля і свободи рухів, виніс нічим неприборкану веселість. Пристрасно любив співи і пісні, і сам співав досить гарним тенором, але ще більше любив товариство, жартувати і весело розмовляти. Непосидючий і обдарований бистрим дотепом, умів кождого втягнути в розмову, кождого заняти, розвеселити і забавити. Але той, як здавало ся, легкий гумор, та пустота й веселість покривали глибоке, ніжне почуванє; вони були передовсім випливом буйної, веселої фантазії. Олекса ще від низших кляс робив найліпше задачі, — він давно ще зачав пробувати виливати свою фантазію у віршах і славив ся між товаришами поетом.

У мешканю Андрія вже пусто. Голі стіни виглядають понуро. Річі ще вчора передав до дому. Він уже готов до подорожі, чекає ще тільки товаришів, яких просив до себе на четверту годину, аби з ними попрощати ся, — і ходить задуманий широкими кроками по світлиці.

Перед ним на столику лежить розпечатаний лист від батька. Ще від учора лежить він. Батько пише, що Андрій мусить кинути дальші науки і вертати до дому. Се з разу немило вразило і здивувало Андрія, бо батько перед тим ніколи йому про те не згадував. Шкода йому стало шкільних товаришів, з котрими в щирій, братній дружбі пережив так довгі літа, шкода йому стало і тих наук, які лише що зачав прав-

диво любити і цінити, які мав тепер кинути на все. А знов з другого боку — й рад був вирвати ся з міських мурів, що сковували його широкі груди. Рад був жити близько батька, якого дуже любив і поважав. Рад був не розставати ся з матірю, котрої не бачив ще від Великоднїх свят, а на конець, — і його тяг до Перегинська сильний маґнес, двоє блискучих живеньких і чорних як вуголь оченят.

От про що думав Андрій, ходячи по своїй пустій кімнатцї. Йому згадала ся одна пригода з його дитинячих літ.

Було се вечером у неділю. Чудова весняна природа красувала ся цїлою повнотою свіжости, житя й запаху. Свобода й радість наповняли, здавало ся, безмір і проникали наскрізь людські серця. Благодатне тепло виваблювало що раз нові громади рівнобарвних цвітів із землї.

Що раз нові громади святочно одїтих людий виходили із тїсних хатин у поле, на вулицю, на прохід і дружню розмову. Коло батьків, що під вечір позасїдали широкими кругами на колодах серед села, крутили ся гурмами дїти, граючи ся та наповняючи повітря криком і гамором, мов громада галок. Усї вони зібрали ся на раз і побігли в поблизький, невеличкий лїсок, що стелив ся на стоцї Чорної Гори і припирав майже до самого Перегинська. З шумом і криком побігли дїти в лїсок на цвіти й ягоди, хоч уже сонце хилило ся до заходу. Із дїтьми побіг і ма-

лий Андрій. Прибігши вже до стіп самої гори, заки увійти у ліс, хлопчина мимоволі підніс очи в гору. Сонце як раз запало за сам вершок Чорної Гори і червоним світлом облило за собою широкий край небозвода. На тій червоній основі рисувала ся в диких, пошарпаних і острих формах, мов скаменілий кістяк велитня, Чорна Гора. Але той вид не був нічим новим для малого Андрія. Инший предмет заняв у тій хвилині цілу його увагу. На самім вершку Чорної Гори, на найвисшій скальній иглї, де хиба вірли слали свої гнізда та мовчки просували ся хмари, стояв непорушно, як камінь, зі зложеними на хрест руками, чоловік у гуцульській одежі. Його велитенська стать рисувала ся виразно на кріваво-озаренім небі. Видно було його голову, схилену в низ, а малому Андрієви бачило ся, що він поглядає з гори на нього і киває до нього, аби не йшов до ліса. Але товариші його вже були в ліску і гуділи по нім як джмелї, скачучи поміж смереками. Вони кликали Андрія. Андрій відвернув ся від надзвичайної людини і побіг за иншими. Та не минуло й чверть години, як сумерк запав уже на доли й яри. Густа роса сивим ліжником покрила вузенькі луги між горами. Тишина розсіла ся в природі, коли на раз почув ся страшний крик дітий у ліску. Видко, мусіло стати ся щось страшне, бо крик ставав усе дужший і розпучнійший, а в кінці кількоро дітий вирвало ся з ліска

і зі страшним криком що духу пігнало в село.

Потім настала знов довга, важка тишина.

І знов перервав її трівожний крик. То були голоси селян і селянок, котрі, почувши від дітий, які встигли втекти, що два медведі напали на дітвору в ліску, узброїли ся чим хто міг, і кинули ся ратувати дітий. Попереду всїх, блїда як смерть, без слова, без голосу, бігла Андрієва мати.

— Сюди, сюди, за мною... тут недалеко на полянцї! — кричав один хлопчик, що мав відвагу ще раз із людьми вернути в ліс і показати їм дорогу. — Ходіть лишень! Ось тут ми збирали ягоди, нараз заревіло щось за нами. Я в ноги. Оглядаю ся, а то два медведї біжать просто на нас, — а такі вам великі! — Не знаю, що дальше стало ся, бо аж у селї отямив ся зі страху.

Хлопець запровадив поляканих жінок аж на поляну. Тихо і сутїнно було на нїй, у першій хвилинї не можна було нїчого побачити.

— Мати божа, а се що? — крикнула одна селянка, спотикнувши ся о щось мягке під смерекою.

Засвітили ліхтарню, котру приніс один селянин, і очам усїх представив ся страшний вид.

Мов снопи на тоцї валяли ся по цїлій полянї нещасливі пошарпані діти, пла-

ваючи в калюжах власної крови. Глибокі рани, з котрих капала ще кров, вказували, що житє покинуло вже давно їх тіла і що для них нема вже ратунку.

З криком страшного одчаю, з пронизливим до кости криком, з яким відізвала ся вся сила материної любови, кинули ся нещасні матері відшукувати своїх дітий. А перед усіми Петріїха, котрій серце рвало ся з болю за своїм одинаком. Тиха, лїсова полянка знов загомоніла страшними голосами розпуки й болю.

— Ось він, ось він, — крикнула Петріїха, кидаючи ся на пів омліла на свого Андрійка. Нещасний хлопчина лежав між трупами, цїлий підпливши кровю. Мати бере свою дитинку, цїла тремтить, дивить ся за страшною раною, котрою вийшло молоде житє, але рани нема. Лиш кров облила йому головку, руки й плечі; рани не видно. На землї, де лежав Андрійко, широка калюжа крови, але вона могла виплинути з инших трупів.

— Боже, — хиба так?...

Іскра надії блиснула в серці бідної жінки. Розпука додала їй сил. Розірвала сорочку на дитинї, прикладає руку до серця; серце бєть ся у груди...

— Живий, живий! — крикнула несвоїм голосом. — Води, люди добрі!

Принесли води. Андрійка покропили, і він ожив.

— Де я, мамо? — запитала дитина. —

Се ви, мамо? А той великий чоловік де? Ви його бачили?

— Який чоловік, моя душечко? Я нікого не бачила.

— Не бачили? Адже він недавно тут був... саме прийшов, як медведі шарпали Семенка і Настуню,... а ми решта зі страху збили ся в купу!

— Андрійку, як то було? — питали селяни, обступивши щасливу матїр.

— Кажу вам, прийшов якийсь чоловік, я його ще не бачив ніколи, аж нинї перший раз, як сонце заходило.

— Деж ти його бачив?

— А он там, на самім вершку Чорної Гори. Стояв, руки на хрест, як бабуня, коли мали їх брати у ямку.

Всї поглянули по собі з усміхом недовіря. Думали, що хлопчина зі страху говорить якісь небилиці. Але хлопець говорив зовсїм спокійно, лиш лице його було ще смертельно блїде.

— А потому, як медведі надбігли, я бачив, як той сам чоловік летїв із гори, але зараз сховав ся в гущавинї. Уже медведі всїх покусали, вже бігли до мене, аж нараз він явив ся передімною, підніс руки до гори... Я настрашив ся ще більше, бо побачив, що медведі зачали йому лестити ся коло ніг, як пси. Що дальше було — не знаю.

І знов люди поглянули по собі. Але тепер уже ніхто не усміхав ся. Мимоволї

всї звернули свої очи на вершок темної Чорної Гори. Пошарпані скали і дикі зворища бовваніли в нічному сумерці і не одному здавало ся, що всї вони поволи рушають ся. Та живої душі не було видно між ними.

— Ходїмо, синку, до дому! — сказала Петріїха, беручи за руку Андрійка.

По лїсї носив ся плач і завід нещасних материй. Вони пообвивали покалїчені і кріваві тїла і, плачучи, несли трупи до дому.

Який був той вечір у Перегинську, того й не казати.

Настала темна і хмарна ніч. Вітер свистав у прогалинах Чорної Гори, мов ішов у перегони з бідними родичами. І як прибиті горем і жалем люди втихли, поснули, нараз почув ся крик: горить!

Огонь вибух у сусїднїй хатї коло Петрія на кінцї села. Вітер, як би підняв ту нову бурю на свої крила, ніс зі страшною скорістю знищенє по селї. В кількох мінутах більша половина села бухала крівавим заревом. Крик, метушня, зойки мішали ся з тріском делин, що падали до долу з шумом полумя. Про ратунок не було що думати. Вітер лютував страшно, а в селї нї одної сикавки.

Петрієву хату обхопив огонь одну з перших. Не було часу виносити. Петрій, котрий у грізних хвилях нїколи не тратив притомности, зібрав, що було цїннїйшого, виніс на безпечне місце, і побіг ратувати

сусід, сказавши жінці йти з дитиною в огород і стояти з далека від огню. Але нещаслива Петріїха, прибита в друге нещастєм одної днини, стратила зовсім голову. Коли отямила ся в огороді, побачила, що Андрія не було при ній, і пригадала собі, що серед метушні забула винести його з хати.

— Мій син, мій Андрійко! — крикнула нещаслива і омліла впала на землю.

А Андрійко після страшної пригоди в ліску спав твердим сном. Нараз збудила його духота, дим і жар, що змагав ся що хвиля. Бідна дитина зразу не могла зрозуміти, що се таке. Але побачивши на дворі страшний блиск і почувши крик і писк народа, зачала й собі кричати й плакати. Тимчасом дим запирав дух бідному хлопчині, горячість відібрала йому сили, він упав на постіль без руху. Ще раз розплющив очи і нараз перед собою побачив того самого таємного чоловіка, якого бачив сьогодні вже два рази. Його величня постать дивно рисувала ся на червонім тлі пожару, що зачав уже бухати через вікна. Дивний чоловік прискочив до хлопчини і взяв його на руки . . .

Андрійко в тій самій хвилї стратив притомність, заплющив очи, а голова звисла на діл, як мертвому.

А в огороді лежала напів мертва Петріїха. Ніхто не йшов їй на ратунок, аж дощ, що пустив ся коло півночи, прикликав

її до житя. Місяць проглядав де-не-де з поміж хмар, і при тім світлї бідна мати побачила, що при нїй, без руху і блїдий, як вечером у лїску, лежав її Андрійко.

І від того часу кождої ночи у снї ставав перед Андрієм незнаний, таємний його спаситель. Не раз бачив його на яві при заходї сонця на верху Чорної Гори на червонім тлї сонїчного зарева, і Андрій нїяк не міг собі вияснити, коли бачив його у снї, а коли на яві. Дармо напружував свого духа, щоб дійти, що може його вязати з тим таємним чоловіком, — бо чув сам, що його доля звязана з ним, чув, як йому здавало ся, на собі якісь сильні, невидні узли. І від тодї зарисувала ся тїнь мелянхолїї на його души.

Але тепер поклав собі дійти на кождий випадок тої таємницї і пізнати близше свого спасителя.

Такі думки снували ся по голові Андрія.

Ударила четверта година.

— Незабаром вони прийдуть, — сказав сам до себе тихо. — Незабаром попрощають мене товариші шкільних лїт... може й на все! —

І по його лицї розлила ся на хвилину глибока мелянхолїя.

Втім брязнула клямка, отворили ся широко двері і з криком увійшло кільканацять хлопцїв у світличку.

— Ов, у тебе, бачу, зовсїм уже пустка,

Андрію, — сказав зі сміхом Олекса, входячи в хату.

— Як бачиш. Мої річи ще вчора поїхали в гори, а я нинї забираю ся, ось батька що лиш не видно.

Тимчасом инші ученики поскладали капелюхи на столик і заходили по хатї. Пустка загомоніла житєм останнїй ще раз.

— Побачимо ся коли ще всї разом, як тепер? — закинув Олекса.

— Товариші, — сказав, виступаючи на середину високого росту брунет, Іван Баранович, — послухайте, що я вам скажу. От ми сьогоднї в останнє бачимо ся по кількох лїтах прожитих разом, серед працї. Чи не добре би було, щоб ми тепер змовили ся, пізнїйше, от так за десять, дванацять лїт десь зібрати ся всї на означенім місцї, кілько нас тут і хто буде ще живий? Хто чим буде: урядником, чи попом, жонатим, чи нї, най кождий ставить ся!

— Добре, добре! — загомонїли всї, — пристаємо! То буде найлїпша памятка нашого приятелюваня.

— То буде оріґінальне побаченє, — сказав Олекса і додав, виступаючи на середину: — А я ставлю внесенє, щоб більше в подробицї не входити, а рівно за десять лїт 25. липня зібрати ся у Львові коло Народного Дому. Хто з тим годить ся, нехай підпише ся на отсїй картцї!

— Нї, не так, сказав Андрій, — таких карток зробити стілько, кілько нас тут, і на

кождій мають усі підписати ся, аби кождий міг таку картку завсїгди мати при собі!

Всї згодили ся і зараз живо кинули ся робити карточки. На горі на кождій картцї написано було гарним і грубшим письмом:

Львів. Народний Дім. 25. липня 1866.

Потім ішли підписи учеників. Щирі, приятельські поцїлуї запечатали той перший акт прощаня. За ним ішли піснї, ті веселі, школярські, хватські піснї, ще з тих часів, коли ученики висших кляс вели зовсім инше житє, як тепер.

В кінцї майже одноголосно всї завізвали Олексу, аби задеклямував свій вірш на прощанє, бо вже кілька днів перед тим чули, що Олекса уклав вірш і хоче його віддеклямувати на розстаню.

— Чи не до мене ви говорите, — спитав він жартливо і обернув ся, бо як раз тодї розмовляв з Андрієм, своїм нерозлучним приятелем.

— А до когож, як не до тебе, — гукнув Баранович. — Шуруй, поете, насеред хати, та виголошуй свій вірш.

— Дайте менї спокій! Де менї деклямувати, коли мій Андрійко мене лишає, — сказав Олекса тихим голосом.

Та все таки встав і вийшов на середину. Всї стали оподаль довкола. Настала тишина. Олекса спустив на хвилю очи в низ, потім, підіймаючи їх і поглядаючи ясно по товаришах, задеклямував дзвінким

голосом і з живою ґестикуляцією ось який прощальний вірш:

Сьогодні сонце світить ясно
В останній наш прощаня час,
І в серцях наших нині красно,
Свобідно, хоть і сумно враз.

Та чи нам світ так ясний буде
І так свобідно у души,
Коли упадемо на груди
Собі по довгому часї?

В нас до тепер плила і грала
Струя житя, несучи нас;
Чудовий край, сади минала,
Не замутила ся ні раз.

Та чи така вона остане,
Чи не прийдесь нам їй на дно.
Спустить ся в намуля погане
І виплинути на — багно?

До нині праця була спільна,
В дружбі було нам мило жить, —
В нас вироблялась воля сильна,
Щоб сміло в бій з житєм вступить.

Не забувайте, братя милі,
В житю про приязнь юних днів,
Бо той на світї лиш щасливий,
Хто скрізь її знайти зумів.

Поет уклонив ся на знак, що деклямація скінчена. Не чути було гучного пле-

сканя, анї брава. Але очи всїх, звернені нїмо на підлогу, говорили ясно, що деклямація молодого поета настроїла їх уми до поважних думок: глядїти в далеку, темну будучність. Перший Андрій кинув ся Олексї в обійми. І пішли стискання і поцїлюнки, і знов гучнїйше зробило ся в світлицї.

— Андрію, але ти напишеш деколи кілька слів до мене, неправда? — мовив Олекса, обіймаючи його за шию.

— Ще питаєш? — відповів Андрій.

— Ага, зажди, бігме, що так! — похопив ся Олекса нагадуючи собі щось — Знаєш що, Андрію, ми ще сих вакацій побачимо ся! Я думаю робити екскурзію по горах поміж народом. Треба менї її для своїх віршів, умисне заверну до твого Перегинська.

— Заверни, заверни, ручу тобі, що богато скористаєш, — відмовив Андрій, — а менї й моїм батькам зробиш тим немалу приємність.

Брязнула клямка, — увійшов старий Петрій.

— Слава Богу!

— Слава на віки. Як ся маєте, пане Кириле? — крикнули хором хлопцї.

— Вибачайте, паничї, що, привитавши, мушу зараз прощати вас. Пора в дорогу, Андрію!

— Я готов, тату! Бувайте здорові товариші! До побаченя, Олексо!

Але товариші не так скоро пустили старого і молодого Петрія. Андрія цілували, обіймали, а старого обступили і розпитували про роботи, про Довбущукових синів, котрі були також кілька літ їх товаришами і про инші справи.

Але Петрій мало що говорив; він сказав лиш:

— Вибачайте, паничі, дорога до Перегинська далека; хоть би й рад, та не можу тут з вами довше бути. Треба поспішати.

І знов, обернувши ся до сина, спитав коротко:

— Вже?

І Андрій, попрощавши ся зі всіми, мовчки пішов за батьком. Поетичному Олексі аж сльози стали в очах.

Батько з сином мовчки перейшли вулиці міста. Андрієви видавало ся, що його батько мов доля, невмолима, мовчазна цариця, але ласкава, з серцем, як батько. Оглядаючи ся на всі боки, він прощав ся зі всіма закутками, знайомими домами і особами, між якими жив довгі часи, та з якими приходило ся йому тепер розставати ся і йти, куди його вела його німа доля. І старий Петрій мовчав. Він мав видко богато дечого говорити з сином по дорозі, тому порядкував і укладав усе в дусі, — аби йому крок за кроком поволи вияснювати дорогу, якою має йти на будуче.

IV.

Оповіданє Петрія.

— Сину, — зачав Петрій, коли вийшли за місто, — маю тобі тепер, на твоїм вступі до нового житя, оповісти деякі річи, сказати тобі, що тебе чекає. Ти може уважаєш мене злим батьком, що я тебе тепер, як перед тобою саме відкриваєть ся широкий, вільний світ, відбираю зі шкіл і замикаю в сільській тишині й самоті. Вір менї, Андрію, і мене серце болить, що тобі складаєть ся мала і незнана доля, та як би то було в моїй силї, я би з цїлого серця видав останнїй гріш, аби лише тобі придбати лїпшу долю. Але я не можу... Доси я нїколи не говорив тобі про те, та тепер приходить уже пора не лише говорити, але й робити.

— Ти вже певно чув, що дїд мій, Іван Петрій, був отаманом у Довбушевій бандї, що був перший по Довбушеви і був його повірником. Він знав усї скриті місця, де Довбуш ховав свої скарби, про нього й кажуть люди, що він убив Довбуша, аби забрати скарби. Але так не було. Іван, мій дїд, тайком змовив ся з Довбушем відлучити ся від банди, залишити страшне розбійницьке ремесло, а зібрані гроші віддати на добро народа. Та так нараз се не могло стати ся. Вони оба бояли ся пімсти загорілих старих опришків і поклали собі ще рік не відлучати ся від банди. Се було ще

за останнїх часів Польщі, що нїяк не могла собі дати ради зі сміливим Олексою Довбушем. Але саме в тім часї наш край перейшов під австрійську владу. Зачали пильно слідити за славним опришком, назначили цїну на його голову, порозсилали по всїх усюдах рисописи. Тепер тяжко було сховати ся. В самій бандї зачали ся незгоди і тайні підозріваня. Нараз Довбуш щез кудись і слід пропав по нїм. Банда розбила ся, а мій дїд довго ще ховав ся по лїсах, поки не втихомирила ся буря. Тодї вернув до дому до мого батька і спокійно докоротав у нього житя. Про Довбуша він нїколи не згадував, про гроші і скарби також нї. Аж перед самою смертю відкрив синови всю тайну і зобовязав його врочистою присягою ось до чого . . .

В ту саму мить тяжкі стогнаня і приглушений зойк перервав мову Петрія. Андрій мимовільно здрігнув ся і оглянув ся довкола себе. Та скрізь було рівне поле. Нїде не було видно живої душі, бо жнива ще не зачали ся. Зойк усе повторяв ся. Поволи слаб, та ще більше пронизував душу, ще більше потрясав. Здавало ся, що він добуваєть ся зпід землї тут таки під ногами подорожнїх. Петрій урвав оповіданє і пильним, бачним оком став поглядати довкола себе.

— Певно комусь трафило ся якесь нещастє.

— Колиж бо тут нїкого не видно, —

шептав Андрій, почуваючи, що мороз іде йому поза плечі.

Петрій нічого не сказав. Зійшов з дороги і певним кроком подав ся до невеличкого кіпця, зарослого тернєм, що недалеко обертав до дороги своє лице, насторошене тернами. Машинально поплїв ся за ним і Андрій. Тихі зойки доносили ся що раз близше. Видно, нещасливий напружав останні сили, аби видобути із своєї груди ті приглушені, охриплі звуки. Подорожні мовчки добили ся до кіпчика, за яким від разу добачили чорний, темний отвір у землї, з якого добували ся ті страшні, пронизливі до кости стогнаня.

— Бачиш? — сказав коротко Петрій. — Тепер лише треба ратувати.

Той таємний, темний отвір, се була вузенька, колись досить глибока полева криниця. Та коли в нїй вода висхла, всї про неї забули Сподом засунула ся, цямбринє обгнило і звалило ся в низ. Тому, хто не знав місця, дуже легко було упасти в зрадливу безодню.

Андрій перший подивив ся до криниці. Темно в нїй було, бо отїняв її оброслий тернами кіпчик. Але бистре око Андрія в мить доглянуло, що на днї рухало ся щось брудно-сїре і звідти доходили ті жасні стогнаня.

— А що? — спитав батько.

— Там щось є. Зачекайте тут, а я по тім цямбриню раз-два злїзу в низ і близше

придивлю ся, що се таке, — сказав Андрій і спустив ся по крухих і спорохнавілих цямбринах на дно темної пропасти.

— Уважай сину! — напоминав з гори батько.

Ледво-неледво Андрій дібрав ся на дно і побачив перед собою скорченого чоловіка. Лиця його анї віку не було можна розпізнати в сумерці. Дотикаючи ся руками там, де думав, що то голова нещасливого, налапав щось мокре, і, піднїсши руки до гори, переконав ся, що се була кров. Нещасливий, видко, й не завважив зовсім, що не сам був у страшній ямі. Він уже легко стогнав і хропів. Видно житє його гасло.

— Тату, тут якийсь чоловік конає, — крикнув здрігнувши ся Андрій.

— Тягни його на верх! — велїв батько.

Андрій легко підняв нещасливого висше себе. Се був або малий ще хлопець, або худий як дошка, старший чоловік.

Петрій схилив ся досяг його з гори руками і витяг на верх. Незабаром і Андрій вилїз із криницї, — і оба аж здрігнули ся, побачивши перед собою страшилище. Старець лїт може 65. Лице його було страшно худе, запале і мало барву що йно зораної іловатої ріллї, або, як кажуть, зайшло цїлком муравицею. Сиве волосє позлипало ся від крови, а руки сторчали, як поломані граблї, на яких мов довгі зубцї виднїли

сухі і покручені ревматизмом пальці. Очи заплили кровю; вони були страшно витріщені та поражали скляним, мертвецьким блиском. Уста були синї, як гнилі сливи, а на переді сторчали всего-на-всего два чорні зуби. Сухі, як дошка груди, ледви-ледви підіймали ся, — знак, що нещасний ще дихав. Ціле тіло судорожно корчило ся, так як корчить ся жаба, котрій відрубали голову. Батько і син з першого погляду відвернули очи від того виду, від тої страшної людської руїни. Але зараз таки добре серце перемогло відразу. Вони рішили ся затягти нещасливого до себе, до дому, хоть до Перегинська був іще немалий шмат дороги, а сонце хилило ся вже геть-геть із полудня. Андрій скочив до поблизького потічка і приніс води. На пів умерлого старця покроплено і облито водою, обвязано його рану, котру він, видно, вибив собі на голові, падучи в ночи в криницю. Нещасливий, як догадували ся Петрії, цілий день від ночи аж до тепер мучив ся в тій страшній пропасти серед безлюдного поля, і не лише не мав сили вилїзти з неї, але навіть піднести ся. Щастє ще, що впав головою, котру собі перед тим розбив о цямбрину, в мягку глину на днї і там його рана заліпила ся, бо инакше він певно був би задля упливу крови не діждав ратункової руки. Одначе удар сам був дуже сильний і небезпечний, і нещасливий старець, хоть підвів ся при помочи Петріїв на ноги, ненастанно стиха

стогнав та воркотав якісь, як здавало ся, слова, котрі однако переходили в невиразні тони, що роздирали вуха. Очи його обернули ся в стовп, нічого не бачили, і Петрії, взявши його за руки, як стій помалу повели його з собою. Свіже вечірнє повітрє та зимна вода покріпили його, видно, бо перестав стогнати, але стан його ні в чім не змінив ся. У його висохлім тілї все ще було чути ту саму дрож і корчі.

Довго йшли вони мовчки, ведучи нещасливого старця. Старий Петрій кілька разів заглядав бистро в очи старцеви. Йому здавало ся, що вже десь колись бачив те обличє і ті риси, — але не міг пригадати собі, де, коли й як. Андрій знов рад був звернути розмову на давню тему, бо сподївав ся, що з неї розяснить ся у нього в душі богато дечого. Але на його питанє Петрій відповів, що мусить ждати догіднїйшої пори. Ще лише такими словамм доповнив переднє оповіданє:

— Довбущуки думають, що справдї мій дїд Іван Петрій забив Олексу Довбуша і забрав його великі скарби. Вічно ворогують на наш рід і допоминають ся скарбів. Батько нашого Довбущука а син Олекси Довбуша, також Олекса, — у них, бачиш, кождий найстарший у родї називаєть ся Олексою на память ославленого опришка — ціле житє сварив ся і гриз ся з моїм батьком... а по нїм і менї прийшло ся двигати дальше ворожнечу і родову ненависть...

а та ненависть до того розгоріла ся в серцях Довбущуків, що хотять менї навіть віку збавити, як не виявлю, де Довбушеві скарби і не віддам їх їм до останньої крихіточки. Не лише Довбущукові сини, пронюхавши ковбасу в борщі, украли з осібного сховку срібла й золота на 5000 ринських, але послухай ще щось. Нинї рано хлопець старої Довбущучки, Іванко, женучи корови в ліс, підбігає до мене на вигін коло Довбущуківки тай каже: „Нанашку, ви нинї не йдете до міста?“ — „Іду, або що?“ кажу я. — „Стережіть ся, Олекса щось погане хоче з вами скоїти“. Більше нічого не сказав, але я вернув до хати і взяв стару дїдову нагрудницю. Диви ся!

І при тих словах Петрій розщепив камізельку, і показав під нею здивованому синови нагрудницю, сковану із сильної сталевої бляхи.

— І добре менї бляха прислужила ся, — говорив Петрій далї, і оповів синови про свою стрічу з Довбущуком.

Андрій зблїд із трівоги. Аж тепер, хоть іще не зовсїм ясно, стала перед ним відкривати ся тяжка-важка будучність.

Сонце нахилило своє золото-червоне, повне лице на самі вершини гір, немов би грозило своїм червоним жаром запалити непроглядні, темні ліси. Саме тодї подорожні зблизили ся до Перегиньска. Далеко, на заходї, як під широкою шибою західнього сонця, бовванїли пошарпані фанта-

стичні і дикі кручі Чорної Гори і в почварних видах рисували ся на тлї кріваво озареного західнього неба. Від полудня потягав теплий, вохкий вітер і понависали чорні хмари, що час-до-часу полахкотїли золотими блискавицями. Збирало ся на бурю.

Петрій, під навалою важких думок, що тисли його душу, йшов, похнюпивши голову. ведучи старця, котрий до разу спер ся на нього. Андрій, серце якого ворушили тисячі почувань, підніс очи в гору, витаючи своє рідне село. Мимовільно звернув очи на велитенський поломаний кістяк, на Чорну Гору. На її найвисшій камяній іглиці, стрімкій і острій, стояв величнїй чоловік з похиленою в низ головою, з руками на грудях навхрест; бистре око Андрія доглядїло, як вітер грав його довгим, як сніг білим волосєм. Жадного руху не можна було дослїдити в тій дивній прояві. І Андрій, побачивши її, й сам мимовільно став як камінь серед дороги, не зводячи очий із дивного, таємного чоловіка, що в далечині, високо в повітрі чорнїв на кріваво-червонім тлї неба. Серце його стисло якесь лихе прочутє, вся кров уступила з лиця і збігла ся до серця, як збігають ся під крило квочки курята, побачивши половика.

— Що тобі, сину? — сказав Петрій, котрий уже минув був сина, а тепер за ним оглянув ся.

Андрій не чув слів батька. Він немов

би весь затонув у тім велетні в повітряній височині.

— Чого стоїш, хлопче, чому не йдеш? Та куди ти дивиш ся? Рахуєш звізди на небі? Я ще й одної не бачу! — крикнув голоснійше на сина Петрій.

— Чого я стою? — спитав Андрій, спускаючи поволи очи на батька, — чи рахую звізди? Ану, подивіть ся самі!

І за тим словом Андрій показав пальцем на Чорну Гору. Петрій підвів туди очи, але — на велике здивоване Андрія, — іглиця була пуста і врізувала ся глибоко в синє, тепер уже темно-червоне небо. Темний старець зник із неї мов привид, мов би його вітер звіяв.

— Щож там такого? — запитав батько. — Я нічого не бачу.

— Бо вже тепер і нема нічого — відповів Андрій.

— А хто мав там бути?

— Хто? Не пригадуєте собі того таємного чоловіка, що мене пятнацять чи чотирнацять літ тому назад два рази одної ночи спас від смерти? Я-ж вам часто говорив про нього.

— Ну і що? Хиба ти його й тепер бачив?

— Ось як раз бачив, — і на тім самім місці, де його бачив перший раз. Дивно лише, де би він міг так на раз щезнути.

— Дивне диво! — сказав сам до себе Петрій, а потому додав голоснійше:

— Але чомуж я його ще ніколи не бачив?

І знов звісив голову і, ведучи старця повільно гірською стежкою, пішов до своєї хати.

Але в Андрія серце все ще тремтіло і щеміло незнаними, таємними прочутями. Кілько разів у житю показував ся йому той таємний чоловік, що стояв на крівавім тлі вечірнього неба на вершині Чорної Гори, тілько разів якесь нещастє навідувало Петрієву хату.

І з тяжкими та сумними думками в душах батько й син уже пізним вечером додибали до хати.

V.

Незвичайний рукопис.

Коли тобі, ласкавий читачу, доводило ся коли переїздити зелїзницею зі Стрия до Станїславова і минати невеличке місточко Болехів, то певно, виглянувши потім віконцем із ваґона на гарну підгірську околицю, ти мусів звернути увагу на гошівську церкву, що білїє далеко своїми мурованими, високими стїнами. І справдї рідко де лучить ся у нас побачити таку гарну будівлю, що-б так мальовничо рисувала ся серед прекрасної природи. Гошівська церков із чудовим образом Богородицї притягає до себе рік-річно безліч богомольців зі всїх сторін нашого краю. Вона здіймаєть ся разом із манастирем на

вершку гори, — і ще й те додає їй незвичайної мальовничости, що та гора, остання з того досить довгого побічного пасма Карпат, врізуєть ся глибоко в болехівську гладку рівнину, що аж до краю небосклона хвилями спадає на північний-схід. Манастирська гора гордо стремить над долиною, поросла з боків ліщиною та глогами, котрі, мов малі діти, обтулюють собою ті боки і ребра матери-гори. А в низу під тими кручами шумить сердито і пінить ся Свіча, бистра і не мала гірська ріка, бючи ся о кругле камінє, що залягає її дно, як камяні барани. За нею, на широкій ріни розсїло ся гарне, велике і охайне село Гошів. А гень дальше сердита Свіча сховала ся між лозами, мов та розсерджена панї, що завине своє чудове, молоде личко в серпанок і відвернеть ся на бік. Вузькі, кручені, старанно вичищені і дрібним піском посипані стежечки вють ся крутим берегом у гору, ведучи на не дуже широку, але рівнуі широкими плитами виложену площу, серед якої здіймаєть ся високо до неба манастирська церков, до котрої тулить ся низька манастирска будівля.

Цїла площа обведена довкола від заходу, півночи і сходу по краях, де спадають стрімкі круті береги, низьким, але старим живоплотом із глогів, що, сплївши ся своїми кільчастими галузками, утворили густу непробиту стїну. Лиш там та сям видно в тій стїні проруби з фірточками. Від полудня, куди дальше тягнеть ся пасмо гір, попере-

риване темними, вузькими, та глибокими поперечніми деберками, на низший, хоч необшарпаній терасї, розріс ся невеликій, але досить роскішний садок Василіян з хідниками і з альтанками, отїненими хмелем та диким виноградом. Господарські будинки розложили ся аж гень на долинї. Здаєть ся, рука побожного фундатора зіпхнула з тої поетичної та мальовничої висоти, що мала стати ся місцем божої хвали й молитви, спокою й самітного, чернечого роздумуваня, всю мирську суєту, аби не закаламучувати побожного спокою. І справдї, далеко по краю йде, а давнїйше ще дальше йшла слава про побожність і святість гошівських черців, про чудову ікону, — і не мало леґенд і казок жило і живе доси між народом про Гошів.

— Бачите, отче Методію, що я нинї найшов у нашій біблїотецї? — мовив отець Спірідон, маленький, сивий старець з грубим лицем, дрібними, сивими, усміхненими і ласкавими очима, що сидїли глибоко в голові, до ігумена манастиря, старця вже більше як сімдесяти літ, вечером того самого дня, коли Петрії вернули з нещасним старцем до Перегинська.

— А що-ж ви таке знайшли? — запитав о. Методій, защіпаючи вікна своєї келії, і спускаючи віконниці, котрими термосив вітер.

На дворі вже зачинала ся страшна боротьба природи, грізна, гуляща, лїтня буря,

так дуже подібна до боротьби почувань, до кипучої грізної боротьби пристрастий у молодому серці.

Старець замкнув перед бурею свої вікна і засунув їх віконницями так, як замкнув уже давно своє серце перед бурями пристрастий, як відрік ся світа і всіх його почувань, його радощів і бід. Лиш релїґійне почутє лишило ся в душі і світило ясно в його серці, як та масляна лямпа в його тїсній келії.

Позамикавши вікна, поправивши лямпу та поставивши на своє місце великий і важкий срібний хрест, єдину цїннїйшу оздобу тої простої келії, яка зрештою нїчим не ріжнила ся від келії звичайного братчика, — о. Методій сїв знов при старім, дубовім столику побіч о. Спірідона і, обернувши ся звільна, поглядав на предмет, про який говорив о. Спірідон. А треба додати, що Спірідон був доглядачем невеличкої манастирської бібліотеки, досить богатої старими книгами та рукописами.

Той предмет, то був рукопис на сивім, але міцнім і грубім папері, на якім звичайно писали при кінцї вісїмнацятого і з початком девятнацятого столїтя, заки ще повинаходили наш білий, тонкий а слабий папір, що сам від себе по якімось часї нївечіє і розпадаєть ся, мов би був зроблений із сухого тїста. Рука була, як бачило ся, досить тяжка і незручна, але букви були великі, старанно писані.

— Де-ж ви се знайшли і що то за письмо?

— Сьогодні в полудне я заглянув до бібліотеки і побачив отсе письмо на столї. Що я голови наломив, щоб відгадати, хто там міг положити те письмо! А що тут за письмо, що за мова, того цілком не второпаю. Цілий день нинї мучив ся, щоб прочитати ті знаки, анї руш!

— Як то, — сказав здивований ігумен, вкладаючи на маленький, досить правильний ніс окуляри, оправлені в грубі рогові обручки, — адже се, як бачу, досить читке руське письмо!

— Ну, то будьте ласкаві прочитати його, отче настоятелю, — сказав, здвигаючи плечима о. Спірідон.

Ігумен узяв рукопис і, придержуючи його до лямпи, зачав придивляти ся до дивних знаків, аби відцифрувати їх. На верха одно виразно написано:

„Моя память. О. Д. 1772.“

— А бачите, отче, я прочитав надпис без усякої трудности, — сказав старець урадуваний, як дитина.

— Я прочитав його також, та ще прочитав і на кінцї кілька букв, але решти анї суди Боже!

І справдї не мало здивував ся о. Методій, коли далї з цілого досить великого рукопису не міг прочитати анї слова. Букви скидали ся на руські, письмо було досить старанне, чисте і, як на свою давнину, дуже

добре збережене. Слідячи далї старанно, встигли оба черцї тільки переконати ся, що не все писане в однім часї, що між письмом поодиноких кусників, розділених відступами, уплило не мало часу. На самім кінцї було читко написані такі слова:

Час 25. липня 1856. Гош мон. Бібл. година 12. півн.

— Що се значить? — спитав здивований ігумен. — Що то за слова? Котрого нинї?

— 25. липня.

— А оттут хиба не той сам день?

— Той сам.

І, роздумуючи над тими словами, черцї поглянули на рукопис.

— Котра година? — запитав ігумен.

— За пять мінут одинацята.

— Гм... 1856, сего року, а Гош. мон., хиба се значить Гошівський монастир? — міркував на пів голосно сам до себе старець ігумен.

— А Бібл., може то бібліотечна келія? — докинув бібліотекар, о. Спірідон.

— Боже, тут може щось недобре коїть ся? Може наші священні мури мають нинї стати свідком якого поганого, безбожного дїла, що шукає скритости і думало знайти її аж у наших тихих мурах?

— Того нема чого бояти ся, о. Методію, — сказав відважнїйший бібліотекар. — Двері позамикані, а зрештою на дворі

така буря, кому-ж би тепер хотїло ся підкрадати ся аж сюди?

І як на доказ сих слів о. бібліотекаря завила буря, зашуміла грізно. Гори заграли стократним відгомоном громів, аж шиби задзвенїли в оловяних оправах вікон.

— Нещастє і зло не спить! — промовив коротко і похмуро о. ігумен. В тій самій хвилї світло на столї дивно якось задріжало, захитало ся, хоч у келїї було тихо, зачало слабнути, темнїти і нидїти. Нарештї спалахнуло ясно і сильно і горіло потім далї спокійно одноманїтним і ясним полумям, як і перед тим. Черцї дивно якось переглянули ся. На їх спокійних, старечих лицях не видно було жадної зміни, жадної блїдости, але серця їх мимоволї якось живійше і нерівно забили ся страхом.

— Що робити? Хиба побудити братів і службу? — озвав ся ігумен і вже сягнув рукою дзвінок, коли о. Спірідон задержав його.

— Думаю, що не треба передчасно трівожити ся. Менї все здаєть ся, що тут не грозить нїяка небезпека. Знаєте що, отче настоятелю, ходїмо радше тепер самі до бібліотечної келїї. Заждемо там до дванацятої, побачимо, що там буде. Але я все думаю, що таки нїчого не буде.

Старому, троха вже здитинїлому ігуменови тяжко було рішити ся. Він усе бачив якісь нечувані злочини, тому що в старости був дуже нахильний до містицизму.

Але в кінці, взявши хрести зі святим мощами, свячену воду і кропило, рішив ся піти в слїд за о. Спірідоном. О. Спірідон був молодший і смілїйший, узяв лямпу й рукопис і шукаючи при боці ключа до біблїотечних дверий, подав ся наперед.

І знов на дворі загудів вітер, зашумів, засвистав, і знов гори розревли ся страшними голосами і відгуками громів, і знов задзеленькотїли шиби у вікнах, і знов таємно захитало ся і немов прижмурило ся світло, неначе сонце, щоб по хвилї ще яснїйше, як уперед, блиснути ясним, матово-золотим оком. У тій самій хвилинї годинник, дзвінко і проразливо шипячи, видзвонив три чверти на дванацяту. Обом стало знов, не знати чому, моторошно і сумно. Оба задержали ся на хвильку в дверях.

— Наперед, о. Спірідоне, — повелїв тихим, але спокійним голосом ігумен.

Двері за ними зачинили ся, і оба вони щезли в вузькім, крутім манастирськім корідорі.

VI.

Сповідь о півночи.

Біблїотечна келїя в причілку манастирської будівлї; черцї мусіли сходити до неї по кількох темних, вузьких східцях. Та келїя була далеко старша, як сам манастир. Коли кільканацять лїт тому будовано

новий манастир, тодїшнїй ігумен не казав валити від разу старої будови, але будувати частями, а нову будову ставити на тих самих фундаментах, бо старі були ще цїлком сильні й добрі. Не знати лише, з якої причини ігумен не казав на той час рушати бібліотечної келїї. Він тілько запевняв, що вона переживе ще й новий манастир і тому не потребує направи. Так говорили зрештою й мулярі. Її грубі, старинні мури, збудовані з твердого піскового каменя, не мали видно охоти признавати над собою власти зуба часу і стояли так твердо, так незрушно, як тодї, коли їх поставлено. Та келїя мусїла мати колись якесь инше призначенє і була дуже давня. Ріжні знаки вказували на те, що попереднїй манастир так само добудовано до неї, як новий. Тому то братчикам здавало ся, що від неї віяло якимось таємним духом старини, що пронизував німо, але все таки сильно серця не тілько молодих, але і старих монахів. Ще попереднїй ігумен, о. Атанасій, що вмер 105-лїтнїм старцем, був у якихось дивних відносинах до тої келїї, бо часто братчики бачили в ночи, як тихо мов тїнь він посував ся темними корідорами і щезав у ніші, в якій були двері до бібліотеки. І зараз потім було чути придушений скрип тяжких, зелїзом окованих дверий на заржавілих завісах, скрип, що пригадував стогін людини в годинї скону. Нікому не вільно було входити до тої келїї, а ключ від неї носив завсїди сам ігумен при собі.

Аж коли черці, як усе, весело обходили соту річницю уродин о. Атанасія і обсипували його бажанями та иншими доказами своєї любови, тодї старий ігумен, розвеселений трохи, віддав ключ від біблїотеки 25-лїтному о. Спірідонови, що йно недавно постриг ся в черцї. Але о. Спірідон запевняв усїх цїкавих, що не знайшов у старинній келїї нїчого незвичайного, і незабаром про цїлу історію забули. О. Атанасій умер, настав инший ігумен. Біблїотечна келїя лишила ся аж до сього часу під надзором о. Спірідона, який завсїди всїх запевняв, що не знаходив у нїй нїчого надзвичайного. Рукопис був першою несподїванкою.

Черцї не без зворушеня вступили в старинну келїю. В її прегрубих, почорнїлих від старости стїнах було всюди повно нїш і фрамуґ, у яких стояли тепер полицї з книжками. Видно, в тих фрамуґах були давнї ще входи, але з часом їх позамуровувано. О. Спірідон поставив світло на старинний стіл, вироблений штучно з грубих дубових брусів, і запалив ще дві свічки. Потім черцї зачали пильно розглядати простору кімнату. Але хоч як шукали, не знайшли в нїй нїчого підозреного. Уже й о. Методій зачав поволи заспокоювати ся. Вітер усе ще свистав і гуркотав віконницями й брамою; ревіла буря і грубий дощ шумів, ополїкуючи стїни манастиря.

— Щож нам тепер робити, о. Спірідоне? — спитав ігумен.

— А що робити? Сядьмо і заждімо до 12. години. Як не буде нічого, повернемо назад до келій.

Посідали і за хвильку огорнула їх гробова тишина, немов грубий, непроникнутий мур. Світло горіло слабо і мелькало раз-у-раз то яснійше, то темнійше, освічуючи похмурну кімнату. І знов поволи під впливом тої гробової тишини якась трівога обняла черців. Їх кров, хоч холодна, зачинала нерівнійше бити і вся спливала до грудий, до серця. Рука ігумена самохіть стискала ручку кропила, зануреного в свяченій воді, а о. Спірідон хапав раз-по-разу рукою за посвячений, срібний хрестик на своїй груди, немов думаючи в потребі оберегти себе ним від злого духа і злих людий.

Старинний, заржавілий механізм великого годинника на стінї зашипів, зашаркотів і мелянхолійним тоном, поволи вибив дванацяту. А в слїд за тим запанувала гробова, непроникнута тишина, котра немов зливала ся в одно тїло з тою рівно грубою, рівно непроникнутою пітьмою, що нараз залягла скрізь природу.

— Слава Богу, нема нїчого! — прошептав, устаючи ігумен, а груди його відітхнули свобідно, мов би позбули ся немалого тягару, що їх давив.

Але в тій самій хвили почув ся дивний, скрипливий тон зараз недалеко нього. Черцї

обернули ся в німім здивованю в той бік, звідки доходив тон, і в тій самій хвилї отворили ся тайні двері, докладно вправлені в стїну, а яких при поверховім огляданю нїхто не встиг би відкрити. Темнота дихнула холодом із того отвору, і на її тлї зарисувала ся велитенська, висока стать чоловіка в старому, та все ще доброму гірському убраню. Біле як снїг волосє покривало його голову, яку старець мимо дуже старого віку носив просто в гору. Лиця його в темнотї не можна було добре розпізнати. Побачивши черцїв, старець не дуже здивував ся. Сміло поступив кілька кроків наперед, закрив лице полою і в одну мить погасив світло крім одної свічки, що розливала непевний, тремтячий блиск, який тілько з трудом опирав ся густій темнотї, що зі всїх сторін налягала на нього.

Черцї не могли на разї з диву прийти до себе і не спиняли таємного чоловіка в ніякім його кроцї, анї дїлї.

Тим часом він, заходячи від світла, аби лице його лишило ся в тїни, приступив сміло до ігумена, що стояв без руху мов статуя, і сказав до нього:

— Всечесний отче настоятелю, вибачайте менї за тї трохи неприличні і незвичайні відвідини в ночі; але я сподїваю ся, що менї вибачите, бо я се роблю з висшої волї, як ви певно се й самі бачили на кінцї мого памятника. Я ж зі свого боку дуже тїшу ся, що мій сон не обма-

нув мене і що в решті-решт наблизила ся хвиля, коли не один тяжкий камінь має зпасти з мойого сумліня.

О. Методій стояв як укопаний. Своєю головою не міг ніяк зрозуміти тих слів і в голові в нього все ходило ходором і мішало ся, зливаючи ся в невиразний, на пів сонний образ дійсности.

— Хто ви, чого вам тут треба? — спитав через силу ігумен прихожого.

— Сідайте лише, всечесний отче, — говорив прихожий смілим і виразним голосом. — Я не можу згодити ся на те, щоб ви стояли, коли я оповідати му, ви-ж старий чоловік. Я виявлю вам усе, бо й прийшов сюди з тою метою.

Побачивши, що се справа з одною, живою і старою людиною, яка мимо свого велетенського росту — чоловік був майже цілою головою висший від не цілком низьких черців — не мала ніякого злого наміру, ігумен відітхнув свобіднійше, а о. Спірідон випустив свій посвячений хрест із руки, і цікаво почав придивляти ся прихожому, що, як здавало ся, старав ся роздивити ся в рисах його лиця. Та се йому не вдало ся, бо прихожий зараз таки попросив ігумена, аби був ласкав у чотири очі вислухати його оповіданя і його сповіди. О. Спірідон мусів рад-не-рад віддалити ся, засвітив собі одну з погашених свічок і, переходячи попри старця, умисне блиснув нею з боку в лице незнайомому, котрий того

цілком не сподївав ся. І о. Спірідон заспокоїв свою цікавість. Він побачив виразнійше лице незнайомого, і з немалим здивованєм почув, що він уже десь бачив те лице. Пригадав ся йому той величнїй ріст, тілько не міг ще доглупати ся, де са́ме бачив його. Коли о. Спірідон вийшов, прихожий поглянув за ним із виразом неохоти, заглянув навіть на корідор, чи чернець не хоче його підслухати, замкнув оковані масивні двері зі середини і знов зблизив ся з повагою до о. Методія, що сидів нерухомо на кріслї і сте́жив очима за кождим рухом старого. В його душі знов збудила ся попередня трівога, коли побачив обережність незнайомого і почув, що він замкнений сам-на-сам із ним у тій на-пів-темній кімнатї із входом до тайного льоху, про який досї не доводило ся йому навіть чути. Але той страх зараз щез, як тілько незнайомий сумирним і тихим кроком зблизив ся до нього і заговорив такими словами:

— Всечесний отче, на сам перед мушу вас вивести із диву, що, мовляв, я людина тут чужа, знаю тайни сеї будови краще від вас. Але ви не подивуйте; та будова — я кажу про сю старинну салю, — менї дуже добре відо́ма... вона служила менї не раз, не два за мешканє. У нїй пробував я, правда коротко, у р. 1836., у ту саму пору, що й тепер... в нїй бував я ще давнїйше в роцї 1806., а навіть у роцї 1771. Тодї безперечно вона виратувала мене

від соромної смерти. Я тоді сидів у ній чотири роки.

Незнайомий своїми словами і своєю хронольоґією не тілько не вивів о. Методія із здивованя, але ще й навпаки аж тепер цікавість його стала зростати. Ігумен розкрив широко очі й уста.

— Та хто ви такий? Відкіля? Кілько вам літ? — спитав уриваними словами старець, котрому прийшло на думку, що він року 1776. побачив світ божий, а мав перед собою чоловіка, який тоді вже тікав перед переслідуванями; так бодай можна було міркувати з останнїх його слів.

— Хто я? — повторив, усміхаючи ся з легка, прихожий. — Я би вам сказав, всечесний отче, тілько бою ся за ваше здоровлє. Бачите, моє імя свого часу мало таку дивну силу, що наповняло страхом кождого, хто його почув. Тому бою ся, що воно ще й до сьогоднї може має її, а вас слабого чоловіка сота часть його давної сили могла би добити. Я сам так давно вже чув його, що бою ся його впливу навіть на себе самого.

О. Методій що раз ширше витріщував очі і відкривав уста. Його здивоване запирало йому віддих. Йому здавало ся, що грубі, чорні мури бібліотечної келїї забажали наконець по довгім часї тяжкого стояня трохи відпочити і звалити ся на нього мов на подушку, гнетучи його страшно своїм тягаром. Черцеви здавало ся навіть часом,

що се все сон. Він ущипнув себе навіть у худу ногу і вкусив себе в язик, аби ніби то пробудити ся, але все те переконувало його ще більше, що се все справді дієть ся, що він не спить, а бачить на правду все те, що бачить.

— Але годї, — тягнув по короткій павзї незнайомий дальше, — годї, годї отягати ся! Я прийшов сюди, отче, сказати перед вами все, що менї тяжить на души... Одним із тих тягарів, се моє нещасне імя.

Тут голос прихожого почав мякнути. Здавало ся, що ось-ось на його старечих очах, ще досить ясних і блискучих, виступлять сльози.

— Я Олекса Довбуш, славний колись капітан опришків, — сказав, тремтячи зі зворушеня.

Ігумен затремтїв цїлим тїлом. Перед його очима станули його дитинячі лїта. Тодї він не мало наслухав ся повістий про ту людину, що тепер, уже майже сто лїт потім, стояла перед ним у своїй величинї, проста, як ялиця полонини, а сива, як укрите снїгом чоло Бескидів. Чернець не міг знайти слова, не міг заговорити до славутнього розбійника. Німо, з натугою слухав його оповіданя.

— Всечесний отче! Сподїваю ся, що будете ласкаві вислухати сповіди нещасного злочинця. Не дивуйте ся, коли скажу вам, що ви самі і ваші братчики при кождій Службі божій молите ся за мене, згадуючи

ктиторів і благодітелїв святого храма сего. Ктитором його — я, моїм коштом він направлений і відбудований, — і не лише він один! . . . Та не думайте, щоб я вірив, що менї щось поможе перед судом Того, до якого незабаром оба поспішимо. . .

Хвилю він помовчав зі зворушеня, а потім почав говорити ось як:

— Заки зачну свою сповідь, мушу оповісти вам, що мене спонукало обібрати собі для неї таку незвичайну пору. В р. 1772. оголошено цїну на мою голову. Мене стали переслїдувати. Я сховав ся сюди. Тодїшнїй ігумен приймив мене радо і скривав у сїй кімнатї чотири роки. Від того часу я часто тайком загощував сюди. О. Атанасій навіть дозволив менї бути тут довгий час і розмовляв зі мною богато про покуту, про наш бідний нарід, котрому моя покута повинна також бути корисна. Але я нїколи не приступав до сповіди, не надіючи ся розгрішеня. Я хотів цїлим останком свойого житя прилагодити ся до неї. Хотїв по змозї приготовити поле, на котрім мали пізнїйші поколїня збирати добрі плоди із моїх злих справ.

Ігумен усміхнув ся милосерно на ті слова. Довбуш говорив дальше:

— Таку постанову я поклав собі, маючи 34 роки; я стояв тодї ще в цвітї віку. Я не мав дїтий крім одного сина в моїм ріднім селї, і той син появив ся на світ, заки я став . . . Ви певне чули, всечесний отче, ту сумну історію, що піпхнула мене на поле простvпків і злочину. Але я не

Посідали і за хвильку огорнула їх гробова тишина. (Стор. 64.)

хочу нею виправдувати себе... Не хочу виправдувати ся тим, що розпука серця, що розбиті надії, що біль і ненависть піпхнули мене в пекло злочинів...

— Я поклав собі відбити ся від світа, жити самітно, незнайомим, блудним. Я поклав собі під ріжними постатями обходити свій край, помагати чим можна свому народови. Було се в р. 1776. В ночи дня 25. липня я бачив такий сон. Менї снило ся, що я десь лежу на зимній, камяній підлозї. Не знаю, чи довго я так спав, коли нараз підо мною тріскає підлога, а зоміж каміня добуваєть ся велитенська, чорна як вуголь рука, котра подає менї велике письмо. Я десь устаю, йду до світла і читаю: „Жити меш, поки твій рід не буде числити сім членів. Твоя смерть буде знаком, що надходить час роботи. До сповіди приступиш аж перед смертю. А тепер іди й покутуй!“... Я пішов, полишивши тут свої спомини, в яких описане ціле моє житє. По трицяти роках я знов ночував на підлозї сеї келії і знов бачив той сам сон. І знов по трицяти роках я був тут, і знов бачив той сам сон, читав те саме письмо, та на його кінцї стояло ось що: *„Час 12. липня 1856. Гош. Мон. Бібл. Година 12. півн.“* Я вписав ті слова на останню карту своїх споминів і пішов геть.

— І ось настала пора так пожадана для мене! Всечесний отче, ви довго жили, але ви жили в тишинї, в роздуму-

ваню, замкнені від світа, від свого народа, від його житя. Я дивив ся на те житє з близька, дивив ся на нього такий час, як цілий ваш вік, 80 літ! Яке його горе, яка його біднота, який його ґніт, того нещасного народа! Кілько разів я крівавими слезами молив ся в души, аби ділом моєї покути було піднести, просвітити той нарід, показати йому, хто він, кому він служить і служив і чим він був колись... А тепер, всечесний отче, слухайте моєї сповіди!...

Отець Методій довго, довго і уважно слухав сповіди старого опришка, що, потішений побожними словами ігумена, так кінчив оповіданє:

— Лиш раз іще в тім довгім, сумнім житю вигнанця блисло для мене щастє, — та — божа воля, — воно зараз і погасло! Я подружив ся з молодою внучкою воєводи Шепетинського, вкраденою тої ночі, коли я напав на його замок. Вона кудись утекла і пропала... Я ніколи більше не чув про неї, і так по році знов скінчило ся моє щастє! Мойому синови Олексї не пощастило в родиннім житю. Два його сини прогнали його з дому, побивши його тяжко... Він пішов на жебри, і вже кілька літ, як я стратив його з очий... Пропав десь нещасний, як камінь у воду. Мої скарби, ті гроші, криваві гроші, котрі колись мають послужити задля великої справи піднесеня нашого народа, ті скарби і цілу справу я склав

на Петрія і його рід, бо я бачив, що мої потомки задля вродженої їм дикости, самолюбства, марнотратности і лінивства нездібні переняти ся ніякою висшою гадкою. Незгода моїх внуків із внуками Петрія спиняє розпочати справу, але незабаром, думаю, прийде час, . . . бо . . . смерть моя близька! І ще одна надія кріпить мене перед сконом. У віщих снах, котрі я бачив, . . я бачив виразно, що мій рід числити ме сім членів, як я умру! Коли мій син Олекса ще жиє, то всїх членів нашого роду шість, . . . і . . . сподїваю ся, що жиє ще семий член, другий мій син від моєї любої Емілїї!

І старець упав на колїна і молив ся голосно, довго, горячо, молив ся за прощенє своїх гріхів, за добро своєї родини, за добро свого народа, а горячі сльози, що скочували ся густим градом із очий, були вимовним свідком, що не застило ще серце у старечих грудях і що било ся живо, молодечим жаром. Коло нього на колїнах молив ся зі слезами в очах о. Методій.

А на дворі все ще грізно шуміла буря, все ще гуркотїли громи, все ще свистав вітер, грюкаючи віконницями і брамою і кидаючи густими краплями дощу на монастирські мури. Тілько на сході з легка блїдли грубі хмари, набираючи поволи більше краски. Видно було, що не довго вже до сходу сонця, не далеко вже світло, недалека побіда дня над ревучою бурею та темнотою.

VII.

Довбущуківка.

Матрона Довбущучка, жінка Олекси Довбущука, таки не видержала, таки наважила ся зблизити ся до свого чоловіка і запитати його про те, що її цілу ніч мучило всіми муками ваганя і непевности, що їй забрало сон помимо втоми і гризоти. Чоловік її сидів, хоч ще було рано, цілком убраний за столом, чорний і похмурий, як та буря, що лютила ся сеї ночі. Видно, все ще йому з голови не сходила вчорашня сцена з Петрієм на Довбушевім версї. Можна навіть було догадувати ся, що ні Олекса Довбущук, ні жінка ані ока не зажмурили сеї ночі. Він думав про пімсту над Петріями, про Довбушеві скарби, про те, як то він Петрія живим дістане в свої руки, як дасть волю своїй дикости і лютости і доти мучити ме ненависне, зрадницьке кодло, доки йому не покаже криївки, в якій уже бачив у дусї купи золота та срібла, що були доси в руках Петрія.

— Олексо, чому ти менї раз не скажеш, де наші хлопцї? Де вони поділи ся, що роблять, що їх уже другий день нема дома, що вже другу ніч не ночували дома? — говорила тремтячим голосом Матрона і наблизила ся до чоловіка.

В тім її голосї тремтїла на днї глибока, сильна, щира матїрня любов. Матрона Довбущучка дуже любила своїх синів. Вона

тішила ся ними, як ще були дітьми, плакала і тішила ся, коли Петрій забрав їх до міста і разом зі своїм Андрієм віддав до школи. Кілько вона не наплакала ся, кілько не насумувала, як її чоловік у безумній ненависти до Петрія і його доброго серця відібрав їх зі школи! Їх із природи дика натура стала під проводом такого самого батька ще дикійшою і безпосередно завела хлопців на дорогу зла і злочину. Вони поводили ся з нею, як і батько, без серця без огляду на вік і слабе здоровлє. Вона ніколи не почула ні від них ні від Олекси щирого, ласкавого слова. А все таки вона любила їх, а все таки плакала за ними, плакала над їх занепадом, плакала, бо не могла зарадити злому. Батько кермував кождим їх кроком, вів їх до злого, підсичував у них гордість і ненависть до Петрія і инших чесних людий, учив уважати їх за сторонників Петрія, перекуплених Довбущуковими грішми проти Довбушевих потомків. Батько робив із синів таких, як був сам, а бідна мати не сміла навіть заглянути, навіть запитати, куди він їх веде, як вони жиють і що з них буде.

— Олексо! — сказала ще раз, зближаючи ся і обіймаючи чоловіка за шию. Олекса ще дужше нахмурив ся і сидів, оперши ся ліктями о стіл, і мовчав, немов би його зайшли цілком инші думки. — Не чуєш, що я тебе питаю? Хоч би раз менї сказав, що дієть ся з моїми дітьми? Куди

ти їх післав? Що вони роблять? Чому не вертають?

Довбущук вовком зирнув на неї дрібними, горючими очима, похилив голову ще низше, мов би хотів узяти її на роги, закусив долішню губу, — знак, що лютість бухнула жаром у його души, і по хвилї мовчанки крикнув до неї:

— Марш, дрантє! — так звичайно говорив своїй жінці. — Що тобі до них? До кочерги і мітли твоє собаче право!

Та мати, що видно не раз уже чула таку лайку, не дала нею відстрашити себе і, тремтячи цїлим тїлом, говорила жалібно дальше:

— Олексо, Олексо, чим я провинила ся, що ти зі мною гірше собаки обходиш ся? Скажи менї, де мої дїти? Я-ж мати! Як то, менї нїчого до них?

— Марш до чорта, дрантє! — крикнув знов Довбущук і, відвинувши руку, пхнув нещасну в груди так сильно, що була би певно впала на землю, коли-б її не була сперла стїна. Зітхнувши і очевидно дармо силкуючи ся заплакати, пішла мовчки до сїний і взяла ся до якоїсь роботи.

Тим часом Олекса сидїв, похнюпивши голову. Сидїв та роздумував про Довбушеві скарби. Робота в поли стояла, та йому і не в голові було брати ся до неї. Думку, що він мусить стати великим богачем, що Довбушеві гроші, то його гроші, піддержувало ще більше вроджене йому лїнивство.

Нужда виглядала широкими очима з кождого кута його старої, занедбаної хати.

Тим часом на дворі настав уже давно чудовий день, такий день, які бувають у нас після літньої, нічної тучі. Сонце, немов урадуване своєю побідою над темнотою і зливою, світило у двоє яснійше. Темно-зелені ліси шуміли. Пестрі гірські поляни дихали роскішним запахом. У глибоких потоках шуміла і валила клубами каламутна вода. Люди весело йшли до роботи. Там та сям зачинали жати жито; инші пололи ще пшеницю та лен, або з граблями та вилами йшли до сіна.

Все рухало ся, все йшло. Тілько на невеличкім присілку Довбущуківці не видно було того сільського житя. Там усе дивило ся понурим і немов мертвим оком. Лише кілька штук нужденної худоби повільно пошкандибало на пашу до ліса, а за ними поволік ся брудний, заспаний і заплаканий хлопчина, син Демка Довбущука, Олексового брата, що пас усю худобу з Довбущуківки. А та Довбущуківка, то була слобідка з чотирьох хаток, що розсіли ся на невеличкім горбі, окруженім із трьох боків густим смерековим карпатським лісом. В одній із тих хатин жив Олекса Довбущук з жінкою і двома синами, у другій, яка на око ще була найбільше порядна і сяк-так охайна, молодший брат Демко, у третій стара мати обох братів з малим своїм вихованком Івась-

ком, а четверта звичайно стояла пусто, хоч люди в селї не мало говорили про ріжні нічні сходища ріжних „добрих людий“ у тій хатї, і не один говорив, що бачив у нїй світло в ночи і чув голоси богатьох людий. Нїхто нїколи не заглядав до тої пустки, тай і в загалї мало хто з Перегинська заходив до Довбущуківки. Вона немов би й не належала до того села, бо лежала аж за рікою на другім боцї долини, запхавши ся в сам кут, мов злодій у лїсї на засїдцї на прохожого.

— Добрий день, брате! Ти бачу якийсь не при охотї, що так сидиш і не вийдеш нїде зі своєї хижі?

— Та чого виходити? — буркнув Олекса. — Менї й так голова крутить ся. Світ менї обрид. Не хочу на нього дивити ся!

— Ей, кому він не обрид? — відповів Демко. — Ти десь учора ходив нїворотом, і певно не чув, що у нас нового?

— Нового?

— Еге, нового! А то, що чесні громадяни виповіли нам, усім Довбущукам, село.

— Що? А се що знов?

— Що? Проста річ. Кажуть: „Ми вас не хочемо мати за сусїдів; ми вас не хочемо бачити межи собою, ми вас не хочемо знати,“ тай годї.

— Та за що, про що? — питав Олекса, встаючи і випростовуючи ся, і впер свій зір у лице брата.

— От і маєш! Ти допитуєш ся, немов би не знав, як може чоловіка біда вчепити ся на гладкій дорозї. Пасе вчора хлопець худобу на облозї, он там, знаєш, на тім куснику, що припирає до Козубишиного. Непотріб, хлопчище, задрімав, чи що, — досить, худоба пішла по царинї. А собака Батлан, польовий, як не прибіжить, та хлопчину палицею. Я недалечко там якусь пеню на полї робив; чую крик. Пек тобі бідо, що таке? Обертаю ся, а тут Батлан хлопця геть обкрівавив, геть йому голову розчерепив костуром. Я кинув роботу, пірвав якусь паровину, та до Батлана. Трохи його там обчімхав, а тут зачав ся крик, менї на біду. Як би на який знак, немов ізпід землї виринуло з пів села: війт, присяжні, вся голота, та до мене. Я не питаю, держу навісно́го Батлана під ногами. Якось нас розірвали, тай у крик. Ну, а нарештї війт, як тобі кажу, виповів нам село. „Нехай менї, каже, нїхто з вас не важить ся показати ся межи чесними людьми, бо його зараз кажу звязати і віддати до циркулу. Не бійте ся, найдеть ся тут у нас досить ключок на вас, найдуть ся і свідки. Затаскаємо вас там, де світа божого не побачите“. Ще як на біду десь там чорт наднїс нашу стару (так називали свою матїр). Як зачне дзявулїти, плакати, проклинати нас. „Вяжіть,“ каже, „того окаяника, підіть ще по другого, вяжіть обох! Я сама піду до суду, я сама на них свідчити му. Вони менї

житє збавляють, вони мене на жебри виженуть із поломаними кістками так, як вигнали свого батька, що може десь під чужим плотом замерз!“ Така тобі, брате, кумедія стала ся у нас учора. Я заткав вуха, плюнув на все тай пішов до дому.

— Знаю я, хто тому причина, знаю! — крикнув Олекса і, затиснувши пястуки, дико поглянув на захід, у той бік, де у стіп Чорної Гори стояла Петрієва хата.

Довбущук кождого разу все зло складав на Петрія, а не бачив, що він сам властиво всему винен. І громада не без причини відцурала ся його роду. Тисячні пакости робили Довбущуки людям, крали збіжє, заганяли на очах товар у царину, били ся з кождим, хто упімнув ся за своє, — словом, так усім надоїли, що люди й імя Довбущуків бояли ся вимовити.

— Але, о! — додав по хвилї Олекса, грізно затискаючи пястуки і грозячи ними на захід, — він, собачий накорінок, не втече моєї руки!

— Ой, як у тебе душно в хатї, брате, — сказав знов Демко. — Хто вигадав у таку гарну днину сидїти в такій норі? Ходи, пройдїм ся трохи! Ти ще, бачу, і так нинї із дому не виходив.

— Та нї, — відповів Олекса; — але кудиж підемо?

— Підемо на поле, а ти по дорозї розповіш менї, що тобі вчора трапило ся.

І Демко хитро моргнув бровами. Олекса зрозумів той знак, узяв старий соломяний капелюх на голову, і оба вийшли з хати.

А Матрона Довбущучка, заламуючи руки і сумовито поглядаючи в гору, говорила до себе:

— Боже мій! Він іще із моїх дітий поробить таких злодіяк та неробів, як сам! Ах! Боже мій, Боже! Що мене тоді заманило та засліпило, що я від свого татуня пішла сюди в те пекло та ще за нього, за такого кальвіна, за такого розбійника, що мені світ завязав, що мене збавив житя і здоровля, що мені діти на нінащо зводить та ще мене кóпає та тручає як собаку?

І зачала хлипати, як дитина. Жаль давив їй серце, та все таки ні одна слеза не заблисла на її глибоко запалих очах.

На раз протяжно заскрипіли двері і до хати влетіла стара жінка. Її сиве волосє в неладі спадало на плечі зпід брудної намітки, що колись може була й біла. Лице її було жовте, зівяле і порите густо зморщками. Тілько очи світили ся ще якимось надприродним огнем, і в червоних обвідках надутих, виплаканих повік видавали ся ще страшнійшими і дикійшими. То була „стара,“ мати Довбущуків, Горпина.

— Щасти тобі, Боже, з нинїшньою дниною, Матроно! — промовила дзвінким іще й енерґічним голосом.

— Дякую вам, що ще хоч ви не забуваєте мене бідної, — сказала жалібно Матрона і зітхнула.

— Олекса де?

— Пішов що лиш із Демком у поле, та певно не до роботи!

— А хлопці де?

— Абож я знаю, мамо? Нещастє моє! Десь мій медведюк свої власні діти запропастив, а мені, матері, не вільно запитати, що з ними!

— Проклятє матери на нього і на його брата! Моє проклятє, а за ним скоро піде й боже! — крикнула піднесеним голосом стара, а очи її дико заблищали. — Оба поганими дорогами йдуть! Побили і прогнали свойого батька, — тепер повязали ся з якимись злодіяками! Ти бачила позавчора в ночи світло в пустині?

„Пустинею“ називали у Довбущуківці стару, незамешкану хату, про котру згадано висше. Ходила чутка, що в ній родив ся Олекса Довбуш, — тому Довбущуки шанували її і не розвалювали, як памятку, і не дозволяли в ній нікому замешкати.

— Яке світло, мамо? — спитала Матрона. — Я нічого не бачила.

— Бо ти сліпа, — крикнула Горпина, попадаючи в лютість, але зараз, злагіднївши, додала:

— Ні, ти боязлива, запуджена, бідна. Чоловік казав тобі йти спати, а ти пішла.

— Та так, мамо, а він зараз вийшов.

— Злодій, розбійник! А їх там у тій проклятій пустині відкись назбирало ся, як

круків до падла! Але я бачила, я чула все, що вони говорили!

— Та про що вони говорили, мамо?

— Ей, тай дурна-ж ти! Ти, небого, злякала ся б, як би почула, що твій чоловік там говорив! Але я їм помішаю їх прокляті пляни. Я сама піду до суду, присягну, буду свідчити на тих розбишак!

Бідній Матроні й справді лячно стало. Не допитувала дальше і не роздумувала над тим, що там міг таке страшне говорити її чоловік. Вона боязько відсунула ся від темної намітки, що, як їй бачило ся, закривала якусь страшну тайну, а та тайна кождого, що знає про неї, мусить безпечно потягнути в погибіль. Горпину вона виймила з числа тих нещасних жертв, бо її очам стара, недоступна і енерґічна жінка давно ввижала ся якимось еством, обдарованим надприродними силами, еством, що все зуміє запанувати над обставинами.

— А де ви, мамо, вчора були, що вас не було дома?

— Де я була? А як же ти знаєш, що мене не було дома?

— Як знаю? Я-ж була у вас учора кілька разів. Нікого нема, хата засунена, навіть Іванка нема... Ага, де ваш Івась дів ся? Корови вчора самі прийшли з ліса, Демкові пас таки його хлопець, а наших не було кому вигнати.

— А чула ти, що через того хлопчиська наробило ся?

— Та чула, і хотїла вас про цїлу річ лїпше розпитати, але вас не було.

— Я ходила в гори, шукати Іваська.

— В гори? А він чого в горах?

— Чого в горах? Чортів їх батько знає! То вже десь твої леґінї його запакували! Але-ж бо й догуляли ся!

— Що, що таке, будьте ласкаві, мамо, скажіть! — напирала Матрона.

— Бідна жінко, твої сини нинї вже сидять у гарештї в Сиготї на Угорщинї!

— Боже мій, — крикнула Матрона, — за що?

— Я їм стільця приставила — і я знаю, за що. Але ти, — додала грізно, підступаючи до заляканої жінки, — не важ ся менї про се анї словечка писнути свому чоловікови, бо памятай!

І затисненим кулаком погрозила Матронї.

— Не скажу, мамо, не скажу, — тілько будьте ласкаві, скажіть, як довго їм там сидїти?

— Не бій ся, не довго, — потїшала її стара, — їх випустять. Але я тобі кажу, жінко, пильнуй їх, вони на дуже злій дорозї. Як нею підуть дальше, то зайдуть на...

Стара не вимовила того страшного слова, але у бідної Матрони стиснули ся груди, серце мало не трісло... Німо і мертво поглядала на страшну жінку.

— Але де мій бідний Івась? — репетувала стара, попадаючи в гострійший тон. —

Я прийшла у твойого вовка питати за ним, де вони його запакували, що йому зробили?

— Або я знаю, мамо? Або вони менї хоч словечком скажуть, що роблять? Я тут як остатня собака. Мене кождий ко́пає і тручає!... Боже милосерний, коли скінчать ся мої муки?

— Не бій ся, дурна, все те ще якось буде, — потїшала Горпина. — Я йду, бо, бачу, Олекси менї не діждати. А по полуднї прийдеш до мене?

Се питанє було властиво приказом, так що Матрона не могла відмовити.

Стара кинула ся прожогом із кімнати.

VIII.

Погоня.

— Хто там, Демку, не пізнаєш? — питав Олекса Довбущук брата.

— Менї здаєть ся, що се Петрій зі своїм паничем, — відповів Демко з якоюсь, видко, затаєною байдужністю.

При самім слові „Петрій“ Олекса судорожно затряс ся і, закусивши долїшню губу, схилив голову на долину, немов би хотїв увесь світ узяти на роги.

— Еге, се вони! І йдуть, здаєть ся, на Чорну Гору!

— Що за щаслива година! — аж скрикнув Олекса.

— Як то?

— Вони йдуть туди, як Чорна Гора. На полї пусто, нїхто не побачить. Там

у ліску наші... — шептав Олекса, а груди його дико хвилювали, голос ставав іще грубший і ще хрипливійший.

Ну, і...?

— За ними, брате! Заберемо пташків у свої руки, а Чорна Гора має богато криївок, туди ніхто не ходить... Спрячемо їх так, що й світа божого не побачать, і зачнемо поволи, натще серця допитувати їх, де наша спадщина!...

При останнїх словах голос Олекси став якийсь зелїзно-холодний і ржавий, а його малі, сїрі очи заблищали демонїчною радістю.

Демко не сказав нїчого, але схилив ся і мов лис пігнав межею за Петріями. За ним подав ся Олекса.

Та поки скажемо далї про ту погоню, мусимо ще дещо оповісти, що дїяло ся до того часу у Петрія.

Стара Петріїха не мало здивувала ся, коли побачила, що її чоловік і син припровадили так тяжко недужого старця. Звичаєм усїх мужицьких ґаздинь стала воркотїти, що з її дому роблять шпиталь, але, почувши від чоловіка, де й як його знайшли, злякала ся, думаючи, що се якийсь лихий дух у тій постатї дістав ся до їх хати, щоб — до них внести зі собою богато біди і нещастя. Але Петрій, знаючи забобони своєї — до речі доброї — жінки, велїв їй пильнувати старого, що все ще був непритомний: не говорив, не бачив, не чув, як здавало ся, нїчого і крім того не мав анї трохи сили.

Із трудом могла Петріїха перемогти свою відразу і близше заглянути в очи нещасливому. На своє немале здивованє побачила, що й вона десь-колись бачила того чоловіка, те лице, хоч в иншому, може не так осоружному виді. Та її здогади блукали сям та там і лиш морочили їй голову так, що вона незабаром зовсім перестала ними займати ся.

В ночи хорий заснув тяжким, твердим, майже лєтарґічним сном, похожим на цілковиту мертвоту. Коли пробудив ся, почув у собі троха сил, але не міг іще прийти до себе. Кидав ся неспокійно, тряс ся і воркотав на пів голосно якісь дикі, хрипливі звуки, котрі ніяк не могли скласти ся в слова.

На другий день Андрій зачав знов із батьком розмову про Довбуша. Довго тягнула ся та розмова, і Андрій довідав ся від батька майже все те, що він знав. В кінці Петрій умовив ся зі сином піти там, де були скриті скарби Довбуша. Зацікавлений хлопець поспішив за батьком стежкою через поле на Чорну Гору. Та в тій дорозї мала їх стрінути несподївана пригода. Заняті розмовами, вони й не побачили, як за ними двома бічними стежками бігли хильцем два чоловіки, задихані і почервонілі від утоми, у яких очи палали диким вогнем ненависти і лютости. То настигали їх смертельні вороги, Довбущуки.

На раз Демко, що біг передом і не зважав на стежку під ногами, спотикнув ся

об острий камінь і збив собі до разу палець. З болю мимовільно йойкнув, а той голос звернув на себе увагу Кирила. Він оглянув ся і в одній хвилині відгадав намір своїх гонителів.

— Сину, — крикнув він, — утїкаймо, бо смерть наша!

І не чекаючи відповіди, вхопив Андрія за руку і, потягнувши його насильно за собою, великими скоками почав гнати в напрямі до лїска у стіп Чорної Гори, до лїска, що так страшно вбив ся в память Андрія ще за його дитинства.

Довбущуки побачили, що зрадили ся, що їх доглянули, і то тоді, як у же були близько цїли. Вони оба скрикнули з досади і лютости, але, побоявши ся, аби хто инший не почув крику, мовчки кинули ся вперед і мов стріли помчали за втїкачами. Олекса напружав усї сили і швидко перебіг Демка.

— Слава Богу, — шептав він, — що чорт їх несе просто в руки наших! Їм не втекти, як дістануть ся до лїска.

І справдї, незабаром око його заяснїло дикою радістю. Петриї не кричали, але мов наполохані медведї кинули ся в лїсок і зникли в гущавинї.

— Маємо їх, маємо їх! — крикнули оба брати. — Гони!

І пігнали вихром до лїска, боячи ся все ще кричати на своїх товаришів, аби тим не зрадити ся і не попсувати цїлої справи.

Від ліска ділив їх іще простір коло двох сот кроків. Петрій як би догадував ся, що і в ліску мусить бути засїдка і що небезпечно було би здіймати крик. Він бачив инший ратунок перед собою. Стрілою перескакував ліском, вузькою стежкою все в гору. За ліском, де підіймала ся висока гора, сторчало безліч великого, полупаного каміня. Сила закутків, печер, щілин творила тут як найдогіднійше місце до схованок. Петрій, усе ще не випускаючи руки Андрія зі своєї, скакав із каменюки на каменюку, з иглиці на иглицю, перескакував щілину за щілиною, як дика коза, і пропав нарешті в тім хаосї безладно, дико розкинених скал.

Довбущуки добігли до ліска. Мов скажені вовки вдерли ся на невеличку полянку. Втома запирала їм віддих. Олекса свиснув із цілої сили, і в тій самій хвилї почуло ся довкола з гущавини пять таких самих свистів. Незабаром на пяти досить віддалених точках дав ся чути тріск лому... На полянї появило ся пять чоловіків.

— Се ти, ватажку? — відізвали ся грубі, дужі голоси.

— Я, — відповів сердито Олекса.

— Що прикажеш?

— Не бачили ви, як сюди втїкали супостати?

Супостатами вони звали Петріїв у своїм товаристві.

— А чому-ж би ми їх не бачили. Ось нема і трьох хвилин, як туди оба перелетїли, мов скажені.

— Капуста з вас головата! — заревів Олекса. — Чому ви не притримали їх?

— Притримати? По що, по яке? Хиба ми могли знати, що ви оба власне робите на них польованє?

— Та то не велика річ буде дігнати шпачків, — відізвав ся один із товаришів. — Вони ще не дуже далеко.

— Ану за ними! — крикнув Олекса. — Треба закінчити цілу нашу роботу.

І лісні волоцюги, не розуміючи, чого від них хоче ватажко, розскочили ся лісними стежками на ріжні боки, доганяти Петріїв.

Пів години шукали по ліску, перетрясали кождий корч, кожду гущавину. Пів години розщибали ся по каміню, дивили ся в кожду щілину, в кожду печеру, але надармо. Петрії немов під землю запали, слід за ними пропав.

Олекса пінив ся зі злости, кричав на брата і на товаришів, що стратили таку добру нагоду.

— Не бій ся, брате! — потїшав його Демко. — Вже ми колись своє надгородимо, а ті пташки скорше чи пізнїйше попадуть у наші руки.

— Сподївай ся, діду, аж тобі курка яйце знесе! Ідїть на свої становища, товариші, а в ночи, ну, ви знаєте, що кождому робити!

І Довбущуки пішли до дому, а товариші мовчки розійшли ся по гущавинї.

А Петрії немов справді пропали під землю.

Перескакуючи через щілини і камінє, опинили ся нараз на дні досить глибокої яруги. На однім її кінці, досить широкім, лежав мохом порослий камінь, котрий рушити, здавало ся, треба було надлюдських сил. Та Петрій скорим кроком приступив до нього і вхопив його з одного боку обома руками.

— Ану, Андрію, покажи свою силу! Чей двох нас дасть сьому дїдови раду.

Андрій і собі причіпив ся до каменя і оба з невеликим трудом відвалили його. Слабе, темряве світло мигнуло з широкого отвору.

— От сюди нам дорога, синку! — сказав Кирило і пішов попереду.

Увійшли в довгий, камяний хідник, слабо освічений тілько декуди денним світлом, що продирало ся крізь вузькі щілинки. Хідник вив ся і крутив ся у ріжні боки. Петрій увійшов наконець до невеличкої, трохи ширшої кімнатки, і тут оба з Андрієм на хвилю зупинили ся.

— Ну, щож, сину? Чи ще й тепер не довіряєш, що мої противники на мене завзяли ся?

Андрій був молодий. На світ дивив ся рожево. Про кождого думав добре доти, доки наочно не переконав ся про його злу волю. Він не міг зрозуміти тої ненависти

і злоби, якою палали Довбущуки до його батька і до нього.

— Я ще, тату, не знаю, що сказати. Хто знає, чого вони від нас хотіли?

— Того, чого від мене вчора домагав ся Олекса на Довбушевім версї, сину. Та думай собі, як хочеш, а я покажу тобі причину, чому вони нас ненавидять, чому нас переслідують, покажу тобі Довбушеві скарби!

Ті слова сказав Петрій таким піднесеним, рішучим голосом, що в тїсних, понурих хідниках на раз почув ся відгомін і пройшло кілька хвилин, доки голос не замовк.

— Але мусиш менї присягти, сину, що нї місця, нї жадного слова, що я тобі сказав про сю тайну, не зрадиш нікому, хоч би тебе і найтяжшими муками силували до того. Тодї тілько мати меш право відкрити все Довбущукам, як настане щира згода між нами. Присягни менї заразом, сину, що тих скарбів, котрі тут криють ся, не порушиш на свої власні потреби, але уживати меш їх аж тодї, як прийде назначений Богом час роботи на користь і піднесенє нашого народа.

Поважний і піднесений тон тих слів дуже врочисто настроїв уяву і душу парубка. Той настрій зріс і зміцнив ся, коли батько підійшов на потемки до одної цілком чорної стїни і засвітив дві грубі, давнї свічки-поставники, уліплені з кількох фунтів домашнього воску. Ті свічки стояли,

як Андрій при їх таки блиску побачив, на зелїзних, у камяну стїну вбитих свічниках, за ними ж у невеличкім заглубленю стояв звичайний хрест, зроблений із чорного каменя.

Перед тим хрестом Андрій прикляк, помолив ся щиро і зложив присягу, що мала мати великий вплив на його долю.

— А тепер ходїм до скарбницї, — сказав батько.

Кирило зігнув ся і з невеличким кусником шнурка, напущеного воском, якого звичайно уживають у гірських околицях, подав ся наперед у темний, вузький отвір, котрим незабаром зайшов до просторого склепіня, старанно викованого в каменї. Слабий блиск ґнота відбив ся сотки разів від блискучих золотих і срібних предметів, накопичених купами в тій кімнатї. Безліч срібних свічників, дорогоцїнних канделябрів і инших посудин стояла або висїла довкола, граючи і мерехтячи при слабім світлї ґнота. У шкіряних мішках і великих калитах стояли купи старої, щирозолотої монети, в казанах искрили ся усїми барвами клейноти і дорогі камінцї ріжної вартости. Андрій аж очи свої забув, поглянувши на ту безодню богатства. Разом із своїм батьком почув якийсь острах і бояв ся діткнути ся тих блискучих предметів, тих божків, що для значної части світа бувають метою всїх бажань, а яким наші часи надали всемогучу силу. Міркуючи приблизно про їх вартість, Андрій оцїнив усе на кількасот тисяч!

— І все те ви застали так, як воно тут? — запитав він батька несміло.

— Ні, мій батько а по нїм і я мусїли все тайком зносити із далеких сторін. По цїлім нашім Підгірю, по всїх горах розсипані були сховки Довбушевих скарбів, а реєстр їх, ним самим зроблений, зберігаєть ся в сьому місцї.

За сим словом Петрій виняв із одного пуздерка великий звиток паперу, цїлий записаний. Та задля слабого світла не можна було анї слова на нїм прочитати.

— І всї скарби вже тут?

— Усї. Лишив ся тілько один схоовок у недалеких горах, але, що до нього дуже близько, я лишив його на остаток. Та Довбущуки якимось способом пронюхали і обікрали його.

— Відки ж ви знали про ті печери, про ті хідники?

— Мій батько показав менї їх, так як ось я тобі показую; а йому знов його батько, Довбушів повірник.

— І нїхто крім вас не знає про них?

— Здаєть ся, нїхто, — сказав Петрій, а на його лицї зарисувала ся тїнь ваганя. — Та — додав тихійше — менї здаєть ся, що ще хтось окрім мене заходить сюди і то частїйше, як я сам.

Андрій зачудував ся.

— Як? Може який злодїй?

— Нї, сину, тих скарбів він не рушає. Се все, як тут стоїть, я сам поуставляв

і почислив до найменшої штуки, і до сього часу ще ніщо не пропало. Але...

— Але що? Як же вам знати, що ще хтось сюди крім вас заходить?

— Бо не раз у віддалених хідниках, куди я сам ніколи не посмів запускати ся, чую стукіт тяжких кроків, не раз тут за тими стінами чую якийсь воркіт, немов глухий чоловічий голос.

— А ви там не були за стінами?

— Ні, навіть не знаю, чи й куди там можна дістати ся.

Син і батько замовкли. Тисячі почувань і здогадів мішали ся в їх душах.

— Чуєш? — сказав на раз Петрій.

Стало тихо, як у гробі. Ізза стіни почуло ся глухе, ніби людське муркотанє. Стіни глухо задудніли від ходу якихось тяжких ніг.

Кров застигла в жилах Андрія... Він запирав у собі дух, а його розворушена уява показувала йому в невиразнім світлї картини з його минувшини, що мигали перед його душею, лишаючи по собі сірий, невиразний сумерк.

— Ходімо звідси, сину, — прошептав Петрій.

Вийшли. Андрій ішов тихо, мов мара. Його слух і серце потрясало дудненє камяних стін за їх кроками. Довго йшли, нічого не говорячи, і нарештї побачили перед собою зачинені двері. Петрій вишукав ключ, відчинив, а блїдаве світло пробило ся до них. При світлї пізнав Андрій,

що він у старій, опущеній із давна пивниції під своїм домом.

Незабаром оба Петрії були вже у світлиції, і ніхто не добачив, звідки вони прийшли. Лиш стара мати, побачивши, що лице Андрія бліде, як у трупа, злякала ся і запитала, що йому. Він ледво дихав від внутрішнього зворушеня. Але батько виручив його, оповівши матері небезпечну пригоду з Довбущуками.

— І коли ті люди вже раз перестануть нас переслідувати? І чого вони хотять від нас? — зітхнула Петрійха, а серце її забило ся з ляку на саму думку, в якій небезпеці були дорогі їй люди.

IX.

Ізак Бляйберґ.

Батько й син сіли обідати. Трохи запізнили ся тай добре проголодніли. Домашні вже були по обіді і порозходили ся до щоденної роботи. Лиш Петрійха сиділа дома, а на запічку на теплій, мягкій постелі лежав неспокійно хорий старець усе ще без памяти, кидав ся раз-по-разу, а в його суставах знов можна було бачити вчорашні корчі, хоч уже слабші як учора. Не встигли ще пообідати, як нараз на оборі загавкав пес. Петрій виглянув крізь вікно і побачив свого вчорашнього товариша з дороги, Ізака Бляйберґа, що обганяв ся довгою хворостиною від пса.

— Підеш, Лиску! — крикнув Петрій. Та Лиско все ще гнївно бурчав, хоч послушний волї ґазди відвернув ся від прихожого і ляг на приспі, шкірячи до нього свої острі зуби.

— Добрий день, пане Кириле! — сказав Ізак, уходячи в хату.

— Доброго здоровля! Сїдайте, прошу, нехай усе добре з вами сїдає, — говорив приязно Петрій.

— Нема коли. Я до вас за справами.

— Що таке, кажіть!

— Ваша згуба знайшла ся, а властиво люди, про котрих ви говорили, вже зловлені і сидять у Сиготї. Як я вам казав. Ще вчора вечером менї телєґрафували знайомі. Їх зловили в лїсї на границї. Якась стара жінка навела стражників на їх криївку.

Петрій моргнув жінцї, аби вийшла з хати, і вона послушна вийшла. Вона вже від давна привикла до таємної поведїнки свойого чоловіка і, діставши від нього наказ, ніколи нї про що не допитувала ся.

— А то певне ваш син? — спитав Ізак, поглядаючи з коса на Андрія, гей би дивував ся, чому й він не йде собі.

— То Андрій, укінчений ґімназист. Говоріть далї! А гроші також стражники знайшли?

— Гроший не знайшли, тілько їх зловили.

Петрій трохи завагав ся, почувши ті слова. Він не знав, що тепер почати, а Ізак так говорив далї:

— Моя рада — ходімо зараз до Сигота. Я там також маю справунок, підемо разом; а по дорозі я вам ще маю дещо розповісти. Зрештою я маю в Сиготі богато знайомих і пораджу вам, де і як обернути ся і що робити, аби дістати назад свої гроші в руки.

— Але що вам займати ся так щиро моєю справою? Вона вас анї болить, анї свербить.

— Що менї? — сказав, усміхаючи ся, Ізак. — Нїщо. Хиба то велика річ! Ходїть лише, зберіть ся раз-два, я вам по дорозї все розповім.

— Добре, зараз! — сказав Петрій рішучо. Покликав жінку і слуг і дав їм потрібні розпорядки в господарстві, казав пильнувати хорого, спакував у свою борсукову торбу, що було потрібно на дорогу, взяв на раду Ізака пістолєт за пояс, бо Ізак мав також пістолєт, попрощав ся ще раз з Андрієм і жінкою, но обіцяв, що незабаром поверне, взяв у руки палицю, перехрестив ся і пішов у слїд за Ізаком, що скорими кроками вийшов уже на дорогу.

Мовчки вийшли оба за село. Дорога крутила ся вузькою гадюкою поміж високі, порослі борами гори, понад потоками, що бурили ся ще з ночи від зливи та шуміли, серед величавої, чарівно-гарної і дикої бескидської природи. Чисте небо усміхало ся своїм безмежним блакитом до темної зеленї борів. Співи нечисленних птахів у темній,

таємній глибині лїсів були одинокими ознаками житя в тій широкій, гористій околиці. Аж до угорської границї не було вже нї села, нї жадної людської оселї. Подорожні були, як їм видавало ся, одинокими людськими єствами серед того буйного і ріжнобарвного світа.

— Ви, бачу, мали менї щось сказати, — зачав Петрій.

— Так, — відповів Ізак. — Ви питали мене, що менї так до вашого добра, і я хочу вам сказати. Послухайте лиш, будьте ласкаві, отсеї повістки.

Петрій поглянув здивовано на Жида. А Ізак зачав оповідати:

— Перед кільканацятьма роками стояла за селом Розгірчем велика, мурована коршма. Молодий арендар, що в нїй сидів зі своєю родиною, славив ся на цїлу околицю дуже богатим і чесним Жидом. Говорили, що в нього великі скарби, що він знайшов один сховок Довбуша і забрав із нього немало золота. Але то була неправда. Він був собі, правда, не дуже бідний, але й не богатий. От сидить він собі раз у суботу вечером при шабасї, а коло нього молода Рухля, його жінка. Було то в осени. Зимний дощ цїдив як із ведра, а вітер кидав грубими краплями в очи, як тілько було на двір показати ся, та термосив запертими віконницями коршми.

— Не дай Боже тепер бути кому в дорозї в таку слоту! — сказав Жид.

— Мені якось аж лячно тут самій на тій пустині, так далеко від людий, — прошептала Рухля, надслухуючи з трівогою.

В тім крізь свист вітру і плюскіт дощу почули ся на дворі людські голоси. Хтось сильно застукав до брами.

— Грицю, біжи, відчини браму! — сказав Жид до парубчака, що служив у нього.

Гриць поволи, нерадо підняв ся зі свойого тапчана і, воркотячи щось під носом та проклинаючи подорожних, що йому переривають і ту хвилину спокою (хоч та „хвилина“ тягла ся у нього звичайно цілу ніч і цілий день), поволїк ся поволи відмикати браму, до якої все ще не переставали стукати і гримати.

Незабаром заскрипіла брама на завісах. Стукіт утих. Почули ся змішані крики, навіть, як здавало ся Жидівці, голос Гриця долетів до її слуху. Та в тій самій хвилї завив і засвистав вітер так сильно, що не можна було нічого чути.

Настала хвиля німої ожиданки в коршмі.

Чекає Жид, чекає свого Гриця, нема Гриця. Жде подорожних, прикладає лице до вікна, аби виглянути на двір. Вікно мов би смолою обліплене.

На раз широко відтворяють ся двері, входить пять хлопів з недобрими, зловіщими поглядами і страшними, густо оброслими обличчами.

— Добрий вечір, Жиде! — крикнув перший із них, низький, рудий, плечистий хлоп, як здавало ся, старший між ними.

— Доброго здоровля, — відповів Жид.

Рухля задеревіла, побачивши незвичайних гостий. Стояла бліда, оперши ся о грубу, і не рушала ся з місця.

— Ну, бачиш, братчику, ми прийшли до тебе в гостину! Ти нас не сподівав ся під нинїшнїй час, правда?

— У мене дім гостинний, панове, — відповів Жид, — я мушу кождого часу гостий сподївати ся.

— Ну, як так, мій любенький, — заговорив знов рудий, — то гости нас і став ся, як треба! Або знаєш що, дай сюди ключі! Нас більше, скорше самі собі услужимо, а ти не потребуєш, серденько, трудити ся.

Товариші рудого різько засміяли ся на ті слова. Жид, хоч потерпав на всїм тїлї, все таки не тратив надії, що ціла річ, котра аж тепер зачала йому являти ся грізною, закінчить ся піятикою.

— Нї, панове! — відповів, услужно кланяючи ся. — Хто бачив, аби господар давав гостям самим гостити ся, а сам сидїв і дивив ся на те?

— Нї, нї, не бій ся, ми того нїкому не скажемо! А зрештою, як тобі не хочеть ся стояти, то можеш положити ся собі, нїхто тобі не боронить! Давай-же сюди ключі!

— Але, панове...

— Нїчого але, нїчого але, — гукнув рудий, — ключі сюди!

Жид без слова віддав ключі.

— Хлопці, за мною! — крикнув рудий, і гурма людий заповнила коршму.

— Нате ключі, шукайте, перетрясайте, беріть усе, що нам може придати ся!

Жид стратив цілком притомність, голова його крутила ся, перед очима всі предмети мигтіли ясними плямами.

Рухля зі слабим криком упала зомліла на землю.

— Ґвалт! Ратуйте, хто в Бога вірує! — закричав що сили Жид.

— Ого-го, братчику, ми на таке не годимо ся! А нуте хлопці, звяжіть їх обоє, завяжіть їм роти, аби не вередили ся, та винесіть туди під шопу на мерву, нехай трохи перевітрять ся!

Хлопці скочили до Жида, звязали його і на пів зомлілу Рухлю, і без милосердя, з диким сміхом винесли під непошиту шопу на дощ і вітер. Студінь до кости пронизувала на пів голих. Вони бачили свою згубу і з німою рішучістю вичікували її.

Тим часом опришки перешукали цілу коршму, перешукали всі закутки, поперевертали і повалили все, що здатне в господарстві а для них непотрібне, та крім невеликої суми гроший і то дрібними мідяками не могли знайти ні шеляга.

— Га, клятий Жид, — заверещав розлючений рудий, — правду казав, що приготовив ся на наш прихід! Ану, хлопці, беріть соломи, вогню, беріть, що треба, будемо

по щирости допитувати наших чесних господарів, де поділи гроші?

Із криком кинули ся опришки до Жидів. Декотрі встигли вже добре підхмелити ся горілкою.

Рудий приступив до Жида і, бачачи, що він зовсїм не рушаєть ся, мов неживий, копнув його ногою.

— А що, нехристе, думаєш, що ти так легким коштом від нас видобудеш ся? Нї, братчику, ми не такі, щоб за нїзащо трудили ся! Скажи, де гроші сховав?

І за сим словом зірвав йому хустку, якою завязано йому рот.

Жид вив ся по землї, котру дощ розполоскав у рідке болото, стогнав і цокотїв зубами, та не сказав нїчого.

— Скажеш, чи нї, собача кров? — верещав рудий.

Жид мов би онїмів і тілько скляними очима водив із виразом тупої байдужности і розпуки по обличу грізного ватажка.

— Питаю тебе останнїй раз, скажеш, чи нї, де гроші?

— Ласкаві панове, убийте мене, посїчіть мене на кавалки, як знайдете у мене хоч пів феника більше крім того, що в столику!

— Певне, не знайдемо, як ти їх позаховував, — гукнув один із на пів пяних пройдисвітів, — але-ж бо в тім річ, аби ми знайшли!

— Клену ся Богом і всїм, що у мене святе, дороге й миле, що у мене нема більше

гроший, нема ніякого сховку ані, навіть наміру вас дурити!

— Бачите, як мякне собака? Та швидко він ще ліпше скрушіє! Хлопці, ану до роботи! Де солома, загрійте його трохи в ноги! Або ні, знаєте що, беріть на сам перед його прокляту Жидівку! Бачите, як поблїдла і скорчила ся, мов муха в окропі! Вона нам швидше все виспіває, як лише її припече. Добре то старі люди кажуть, що Жид лише печений добрий!

Опришки вхопили без милосердя нещасливу, на пів мертву Рухлю. Вона мабуть іще не прийшла до себе, бо голова її звисла, лице посиніло. І слівця не писнула, як її брали. А инші вже зачали перевеслами із сухої соломи обкручувати їй ноги.

— Боже мій, моя Рухля! — крикнув у крайнім відчаю Жид, і зібравши останні сили, закричав знов:

— Ґвалт, ґвалт! Хто в Бога вірує, ратуйте, ратуйте, не дайте душі загибати!

Саме в тій хвилї стих вітер на хвилину, і розпучливий голос Жида дзвінко розлетів ся по лїсах і горах.

Але опришки як стій завязали йому рот і нещасний мусів німо дивити ся, як ті нелюди кинули ся мучити страшними муками його любу, на пів мертву жінку. Серце його стискало ся в груди в почутю безсилля, що бачить її тяжкі муки, а не може їй помогти.

Уже кляті обступили Рухлю, вже засвистали в повітрі їх канчуки, вже серед проклять, сердитих слів дав ся чути слабий стогін мученої, вже її випитують за гроші, та вона нічого про гроші не знає, вже ватажко кричить голосно: „Вогню!“, в груди Жида стигне остання крапля крови, — коли на раз почув ся гук рушниць, упали два вистріли, і рудий і другий опришок трупами впали на землю. Решта розбігла ся з криком, покидаючи свої нещасні жертви. Тілько коршма, серед котрої опришки розложили великий огонь, горить у середині. Дим валить вибитими вікнами, а полумя рухомими огняними язиками лиже вже стріху, що тріщить, сичить і курить ся.

У світлї пожежі бідний Жид бачить при собі чоловіка невисокого росту, який розвязав його і каже йти за собою в село. Сам він бере на руки задеревілу Рухлю, обвиває її своїм широким сердаком і несе мов дитину до села.

— Та що довше оповідати? Ви вже самі всего догадали ся, Кириле! Той нещасливий Жид, — то я, а його несподїваний поратівник — ви! От чому менї на души ваша кривда!

— Вчора вечір перед сном дивлю ся на образ Рухлї, що його ношу на груди, і дивлю ся і... нагадав собі той страшний вечір, котрий позбавив мене мойого мешканя, мойого спокою і мойого щастя на ціле житє!

— Добродію, — додав Ізак зі слезами в очах, — ви спасли нас із рук тих страшних людий, ви завели нас до села, ви бодай ще на хвилю вратували житє моєї Рухлї! Та вона нещаслива не могла пережити того переляку, тої муки, котру витерпіла на страшнім вітрі й зимнї, ...вона, як весняний цвіт, звалений морозом незабаром зівяла на моїх руках!

Петрій живо пригадав собі ту пригоду. Він са̀ме в той час із одним тілько слугою подав ся до Розгірча, бо в тамошнім камени була також одна з Довбушевих криївок, хотів із неї забрати гроші і перенести до головного сховку. Лишивши слугу в селї, сам осторожно, узброєний у рушницю-подвійку і пару добре набитих пістолєтів, рушив до каменя; вертаючи вже з грішми, почув страшний крик Ізака і поспішив скоро на поміч нещасному.

— Я вам того ніколи не забуду, — казав Жид, — я вам завдячую своє житє, чому менї вам не віддячити ся? Лише що значить та мізерна річ, у якій вам хочу помогти?

— І то богато значить, приятелю, — відповів Петрій, — бо показує ваше щире серце! Але будьте ласкаві, доповіджте, що з вами було далї.

— По смерти моєї небіжки Рухлї житє моє стало ся одним, неперерваним пасмом жалю, горя і смутку. Я лишив ся без дому, без засобів, без нічого, я не мав ні

батька, ні матери, ні жадної рідні на світї, став круглим сиротою. Коршма згоріла не вся, та незадовго розвалила ся, бо не було кому взяти ся до направи. Я від того часу не міг і поглянути на те місце, що бачило моє страшне нещастє, і блукаю по світї між чужими людьми.

— А чим же ви займаєте ся? — запитав Петрій.

— Чим займаю ся? О, на те тяжше відповісти, як запитати! Тисячі робіт, тисячі справ переходили через мої руки. Я поклав собі після того нещастя решту житя помагати своїм братам!

Петрій широко видивив ся на незвичайного Жида. Ті слова здивували його. Йому ніколи не лучало ся бачити Жида, котрий би займав ся чимось подібним. Йому навіть видавало ся з разу, що страшне нещастє і трівога тої ночи, про яку оповідав Ізак, помішали його розум. Але поглянувши на тихе, спокійне лице Ізака, на його ясний, розумний погляд, він покинув ту думку і в задумі мовчки йшов дальше.

X.

Іванко.

— Мій батько, — говорив далї Ізак, — був досить бідний арендар, але все таки, не маючи дїтий крім мене, старав ся мене вивчити, посилав мене до школи. Там то вже в моїй души повстали перші зароди

думок, які вас тепер певне дивують. Батько мій постарів, не міг дальше сам вести коршми, і взяв мене зі школи до дому. Я скоро привик до ґаздівства, оженив ся і по смерти батька зачав далї вести його зарібок, шинкував. Тут, у відлюднім тишинї, мої думки, перше трохи неясні, дозрівали і міцнїли, та я все ще таки не знав, що робити. Аж страшний удар піпхнув мене до діла.

— І що ж ви хочете робити?

— Я вам так вдячний, добродїю... ви спасли мене і заховали для нового житя, для нової дороги, якою доси в нашім краю нї один Жид не йшов. Я вам скажу все так щиро, як ще нікому доси не казав! Ви бачите самі, що в нашім краю богато Жидів, далеко більше, як в инших краях. Я ходив навмисно за тим по чужих краях, аби пізнати їх житє і відносини до християн. Знаєте,Кириле, там богато дечого инакше! Там Жид горожанин держави так, як кождий инший, а у нас він пявка, що висисає цї-лий нарід!

Петрій мимовільно зітхнув. Він бачив правду тих слів, бачив аж надто добре сумну дійсність, але чути такі слова з уст Жида було йому дивно.

— Най вас не дивує моя щира мова про моїх краян. Тут нема що таїти їх лихих сторін, але треба їх направити. Самі бачите, що се справдї так, що вони замісь вдячности тутешнім людям за те, що колись,

у часах лютого переслідуваня, їх тут гостинно приняли, нищать і підкопують їх добробут, доводять їх до крайної біди! Лихва, пянство, туманенє, се ті язви, що вони напустили на нарід, що обезсилюють його. А крім того з якою ж погордою вони дивлять ся на ґоїв!

— І як же ви думаєте всему тому зарадити? Чи можна ще направити те страшне зло?

— Для щирої охоти і сильної волї нїчого нема неможливого, — сказав піднесеним голосом Ізак. — Ходіть, я вам скажу, які мої погляди на сї справи і що я зробив досї на тім полї, чого я добив ся, що думаю робити на будуче.

І Ізак зачав розвивати перед Петрієм свої думки, більше менше такі самі, які сьогодня в устах усїх, а до котрих здійсненя змагає тілько не богато щирих сердець...

Тим часом подорожні звернули з гостинця і вийшли на вузеньку, досить добре убиту гірську стежку; нею було близше, хоч іти небезпечнійше. Стежка вела високими верхами і густими смерековими борами, в котрих крило ся богато дикої звірини. В зимі ніхто нею не ходив задля вовків і снїжних заметий, тай у лїтї рідко пускали ся нею сам-на-сам подорожні. За те в двох, у трьох, із доброю рушницею в руках можна було туди йти безпечно, — а дорога була далеко приємнїйша, околиці далеко ріжнороднїйші, ніж гостинцем. Петрій дуже добре

знав ту стежку і ті ліси, а Жид ані хвилї не вагав ся йти за ним.

Оба війшли незабаром під густе, темнозелене склепінє відвічного бору. Не мало там було таких місць, на яких не станула людська нога, де сокира нїколи не діткнула ся свобідних дітий пустинї, столїтнїх смерік і ялиць. Одною тільки старістю, вихром, перуном або червами повалені на землю залягали вони її своїми велитенськими пнями, поволи, десятки літ гниючи і вкінцї розсипаючи ся на дрібне порохно.

Вже зачинало вечеріти. Подорожні прискорили кроки до найблизшого села, до котрого було ще три милї доброї, лїсової дороги. Розмовою скорочували собі час подорожі і не оглянули ся, як довкола них почало темнїти, як предмети ставали що раз невиразнїйші, зливаючи ся з иншими в темну стїну.

Нараз перед ними щось зашелестїло, немов кинув ся який звір, виполошений із свого леговища. Петрій бистро поглянув за предметом, що втїкав, але предмет не подабав на звіря. Петрій бачив, що се біжить щось біле просто, на двох ногах. На раз те, що тїкало, видно, запутало ся ногами в гущавинї і з розмахом гримнуло собою об землю, видаючи страшний, людський зойк болю.

— Ти хто? Стій! — гукнув Петрій. — Стій, бо стріляю!

— Та я вже не тілько стою, але й лежу! — простогнав утїкач плачливим, хлопячим го-

лосом. — Будьте ласкаві, панове, даруйте мені житє, ...я нічого не винен, ...змилуйте ся, ...не губіть мене!

— Що таке! — буркнув сам до себе Петрій, — чи мене слух зводить, чи се й справді Іванко Довбущучин?

І Петрій приступив до хлопця, що все ще лежав на землї і жалібно стогнав, просячи дарувати йому житє.

— Але-ж бо мовчи, дурню! Кому треба твого комарового житя? — крикнув сміючи ся Петрій. — То ти, Йванку?

— А то ви, стрику Кириле? Слава тобі, Господи, що ви надійшли... Я вже гадав, що згину в тій проклятій пустинї!

— Ти що тут робиш? — питав Петрій, підіймаючи його і оглядаючи, чи не покалїчив ся.

— Нї, стрицуню, я нїде не покалїчив ся, лиш ударив ся трохи в голову і потовк собі колїно. Але се нїчого. Коли ви тут, я вже не бою ся!

Іванко поцїлував Петрія в руку і, держачи ся його як би для більшої безпеки за полу, говорив далї:

— Я вчора рано вигнав худобу до лїса і пасу. Аж приходять до мене Сенько й Ленько, Довбущукові сини і кажуть: „Іванку, ходи з нами!“ А я кажу: „А худоба? Хто буде худобу завертати?“ А вони кажуть: „Не бій ся, дурню, чорт худоби не забере! Ходи, татуньо казали, аби ти йшов з нами!“ А я знов до них: „Та по що

маю йти з вами?“ Але вони мене один за одну руку, а другий за другу, тай кажуть: „Ходи, дурню, і не питай, коли кажемо!“ Я пішов. Ми йшли лїсами, дебрами, чагарами такими, що крий, Мати Божа, вони передом, а я за ними. Я собі геть ноги пооббивав, плачу, кричу, аби заждали на мене, але вони все кричать: „Борше, борше, ти жабо мала, ми не маємо коли!“

— Я вже не питаю, біжу за ними, що сили. Нараз вони стали, казали менї зачекати на місцї, а самі полїзли в дебру, та таку глибоку, темну та страшну, що я бояв ся й заглянути до неї! Незабаром потім вилїзли, несучи щось у мішках під полами. І знов зачали ми йти, але вже поволїйше. Я питаю Ленька: „Що ви, вуйку, несете?“ А він менї каже: „Мовчи, дурню!“ Ми пішли далї. Аж десь геть із полудня зайшли сюди, ось тут, де та яма під берегом у дебрі. Там вони пішли до ями, а менї казали зачекати на дворі. В серединї були досить довго, нарештї вийшли вже без нічого. Ленько питає мене: „А що ти, Иванку, змучив ся?“ А я кажу: „Ще й як!“ „На,“ каже він менї, „тобі хлїба і чекай тут, доки ми не вернемо!“ „А коли-ж ви вернете?“ питаю я. „Ми не забавимо,“ відповів Ленько. „Але памятай, анї на крок не відходи менї звідси!“ „А знаєш що,“ додав Сенько, „я тобі дам роботу! Назбирай і наклади моху під суху ялицю, ми тут заночуємо. Але не важ ся менї йти там“, і показав

яму. „Як ми прийдемо, то зараз пізнаємо, чи ти там був, а як так, то памятай, що твоя смерть!“ Я напудив ся дуже, а вони пішли.

— Ну, і ти чекав на них? — питав Петрій.

— Ба, а як, стрику, чекав! Моху наносив, укусив два-три рази хліба, напив ся води з потока, тай чекаю, чекаю... нема вуйків. Я бояв ся дуже з початку, далї дивлю ся, нема нічого небезпечного, то й ляг спати. Нинї рано збудив ся, зачав оглядати ся. Пригадав собі, де я, сїв на свій мох, тай сиджу.

— До ями ти не заглядав?

— Нї, стрику, — я бояв ся туди йти: хто знає, що там!

— Ну, а чогож ти туди нишпорив?

— Я ходив довкола, виглядав вуйків, а надибавши ту доріжку, сїв коло неї, думаючи, що вони нею надійдуть.

— Як так, то провадь нас до тої ями!

В души Петрія засвитала несподївана надія, що відшукає свою згубу! Він не сказав Ізакови нічого, але за Іванком рушив у глиб цїлком уже темного яру, заваленого грубими гниляками так, що з великим трудом можна було крізь них дібрати ся до долу.

Вони продерли ся більше - менше до половини глибини дебрі і спинили ся під грубезною, сухою ялицею, вершок котрої перун скинув їй самій під ноги.

— Ось тут моє місце! — сказав Іванко, тяжко віддихаючи з утоми. — Ось тут можете переночувати на тім моху!

Тимчасом Петрій добув ґніт, який мав усе при собі. Бліде світло облило предмети довкола них, а темрява за ними стала ще густїйша.

Подорожні оглянули мохову постелю, дерева довкола, і подали ся до темної печери, котру вижолобила вода в стрімкій стіні яру. Та пізнійше людські руки, здаєть ся, опришків розширили її і зробили з неї вигідну криївку, заслонену гнилими трамами, густими корчами колючих ожин і всякого хабузу, що око невправного чоловіка ніяким чином не відкрило би її. Петрій знав її добре, і не раз вона ставала йому в пригоді в молодших лїтах, коли зносив із подібних криївок Довбушеві гроші та мусїв ховати ся перед ріжними неприятелями, людьми і звірями. За Петрієм, осторожно пробираючи ся крізь густі корчі ожин, ішов Ізак, а за ними малий Іванко. Він дуже був цікавий побачити, що сховали вуйки в тій темній норі.

Петрій пильно перешукав усї закутини печери, та не міг відкрити нїчого. Аж за другим разом у щілинї, котрої перше не добачив, знайшов два шкіряні мішки і, витягнувши їх, показав Жидови.

— Ось моя згуба! — сказав Петрій.

— Яка згуба? — запитав здивований Ізак.

— Гроші, що мені вкрадено.

— То ті вуйки, про котрих хлопець говорив, були... Ага, вже зачинаю розуміти!

Петрій не відповідав. Усї вернули назад під ялицю, де мали спати і, покріпивши ся, тим, що мали при собі, полягали. Місяць підняв ся са́ме на небі і, продираючи ся крізь густе галузє, ледви-ледви заглядав у лиця подорожних.

Глибока тишина залягла цїлий величезний бір.

— Спите, Кириле? — питав по досить довгім часї Ізак виразним, але тихим голосом.

— Нї, не сплю, або що?

— Та нїщо, я не можу заснути.

— І менї не хочеть ся спати.

— Говорім дещо.

— Та про що?

— Я маю вас щось запитати. Ви, здаєть ся, вернете тепер до дому, правда?

— От і я про те думав. Але я вже рішив ся: піду на Угорщину з вами.

— А то чого?

— Мушу тих бідаків увільнити з вязниці.

— Що вам до них? Нихай злодії сидять!

— Нї, приятелю! — сказав Петрій. — Ви певно підозріваєте мене, що я нещирий, скритий, і догадуєте ся, що більше знаю про злодіїв, ніж говорю. Воно й правда, та вибачте, що не можу вам сказати всего, як і що... Велика присяга вяже мене,

не можу нічого говорити, що могло би їм пошкодити, а навпаки, мушу для них робити добро!

Ізак здивував ся немало, почувши таке. Не допитував Петрія ні про що більше, тілько звернув розмову на инший предмет.

— Як ідете зо мною, Кириле, то я скажу вам ще щось, може вам воно придасть ся. Ті гроші, котрі ви тепер віднайшли, зложіть у банку в Сиготі. Се певно великі гроші, то з них наросте великий процент.

— То небезпечна річ, — сказав Петрій зі звичайною в Русина недовірливістю до всяких спекуляцій.

— Нічого тут небезпечного! Я беру цілу справу на себе, а думаю, що мені можете повірити.

Петрій не сперечав ся довше і пристав на те, що казав Жид. „Хто знає,“ подумав собі, „в якій пригоді можуть стати ті гроші,— як не мені, то комусь по мені!

— А що буде з малим? — закинув Ізак.

— Малого відошлю до дому, скажу йому добре, куди йти, — і най іде!

І оба довго ще говорили про всячину. Нарешті їх перемогла втома, і оба поснули твердим і спокійним сном. Лиш малий Іванко, що спав між ними, кидав ся і кричав крізь сон... Видно, вуйки нагнали йому не малого страху.

XI.

Любов Андрія.

Олеся Батланівна була гарна, дуже гарна дівчина. Андрій знав її ще змалку, і давно, давно полюбив її. Але любов його не була та пристрасна, горяча, шумна любов, що вбирає любу особу яркими красками ідеалу, що говорить богато про себе, добираючи найтонших красок, аби висловити найменші відтінки чутя. Се була тиха, сильна й повна саможертви любов, ніжне привязанє брата до сестри, бажанє тихого, родинного щастя в житю.

Бувало Андрій давнійшими літами цілі вакації проводив із нею. Він щиро думав подружити ся колись із тою гірською цвіткою. Він старав ся дати їй більше просвіти, аби тим зблизити її до себе. Навчив її читати і писати, вправ у неї любов до рідного краю і освіти, доставляв їй книжок, котрими могла просвічати свій ум і своє серце.

Батько Олесї, що був у громадї війтом і вважав ся одним із перших богачів, не спиняв того. Він пізнав щирі наміри Андрія і лишав дочцї досить часу читати та розмовляти з Андрієм.

По відходї батька на Угорщину Андрій подав ся зараз до Батлана. Йому хотїло ся побачити свою цвітку, як звичайно звав Олесю, поговорити з нею, почути її щирі слова, — та йому жаль було, що не міг

уже, як давнійше, вилити перед нею всего, що йому лежало на серці, висповідати ся зі своїх діл та почувань. Його вязала присяга...

Батлан сидів недалеко церкви за рікою, а за його гарною, просторою, хоч і не новою вже хатою простягав ся старанно оброблений і управлений огород під ярину. Саду, як звичайно в горах, не було. Сильні морози і каменистий ґрунт не дають розвивати ся ліпшим овочевим деревам.

Війшовши в хату, Андрій застав у ній тілько старого Батлана, що лежав на постели від учорашньої бійки, та стару сумну Батланиху, що заходила ся коло нього. Олеся полола в городі. Батлани привитали його чемно.

— А, все таки ви ще про нас не забули, Андрійку, — сказала стара весело.

— От дала би ти спокій з такою дитинячою назвою, Юстино, — озвав ся з постелї Батлан, — адже панич уже не дитина, щоби ти їх кликала Андрійком.

— Ну, ну, нанашку, я тим дуже тїшу ся і зівсїм за те не гніваю ся! Хиба у нас у школї накше икличуть ся ученики між собою?

І обоє старі почали щиро і зі співчутєм розпитувати Андрія про шкільні часи, про товаришів, про поворот.

— А деж Олеся? — запитав, легко червонїючи, Андрій.

— Ваша учениця не занедбує, правда, ваших наук, але й моїх не вільно кидати їй у кут, — сказала мати, котра видно

гордила ся своєю дочкою. — Пішла в город. Там щось треба обполоти, а я мушу сидїти дома! Бачите, яке нещастє нас постигло і то на гладкій дорозї?

І за тим словом показала на старого, котрий лежав на постелї обвязаний хустками.

Андрій короткими, але щирими і сердечними словами виразив свій жаль задля того нещастя, а по короткій розмові вийшов у город шукати Олесї. Вона са́ме скінчила роботу і вертала до дому, коли нераз небачила гостя.

— Ах, — Андрію, — се ви! — скрикнула, весело йдучи йому на зустріч і подаючи йому руку. — Як же вам пішов испит?

— Добре, панно Олено!

— Кілько раз я вас уже просила не кликати мене панною, а ви все своє! Що я за панна? Я дївчина, не панна!

— Ну, ну, не гнївайте ся, Олесю, — я так — забув ся! Але якже ж ви тут проживали на селї?

— А як же би,... спокійно! Трохи було нудно без вас, — сказала вона почервонївши, — але за то я мала ваші книжки. Що за ґарні річи, — як я їх читала, то й спати не хотїло ся, все би читала! Але чекайте лиш, щось то я вам такого мала сказати!... Ага! Коби ви знали, який менї сеї ночи сон дивний приснив ся!...

— Ну?

— Е, ви-би хотїли, щоби я вам його під голим небом говорила? Вертаймо до хати. Мамуня десь уже злагодили дещо,

ви будете кріпити ся, а я тим часом розповім. Я ще нікому того не оповідала, то будуть і мамуня й татуньо слухати. Не знати, що вони на те скажуть?

І вернули обоє до хати, де Батланиха вже накрила стіл чистим, білим обрусом і заставила на нім по просту, та смачно зварений сільський обід.

— Бачите, Андрійку, — позвольте називати ся так, бо я стара, вже так до тої назви привикла, що не втну инакше! Ми нині троха запізнили ся з обідом, тож будьте ласкаві, не погордіть нами й пообідайте з нами разом, по давному.

— Алеж я вже обідав дома, — сказав Андрій.

— Се ніщо, не переїсте ся, — жартувала Олеся.

Андрій усів за стіл обік старого Батлана, котрого жінка підвела з постелї і посадила за стіл. Олеся не сїдала разом із ними. Вона була за господиню, і приносячи страви оповідала свій сон.

— Пригадуєте собі, Андрію, як ви давнїйше часто менї розказували про ту страшну хвилю, коли на вас у лїсї під Чорною Горою напали медведї? Отож то менї таке саме приснило ся. Менї здавало ся, що сàме вечеріло. Сонце на заході обливало хмари крівавим світлом, а на нїм темними рисами вирізувала ся Чорна Гора. На найвисшій камяній иглиці стояв той сам високий старець з похиленою головою і з руками

на хрест на груди, той чоловік, про якого ви мені оповідали. А під горою серед скальних, острих відламів я бачила вас, як ви дерли ся в гору. На раз за вами вирвав ся якийсь страшний, чорний чоловік, ухопив вас за руки і з розмахом кинув у глибоку розвалину, на дні котрої стреміли щербаті зуби острих, камяних відломів. Немов червона блискавиця, злетів таємний старець із вершини иглиці і підхопив вас на лету на руки. Щербаті, камяні зломи розступили ся під ним, глибока пропасть дихнула холодом і чорною темнотою, а в тій самій хвилї ви провалили ся оба в глибінь. А чоловік, що вас кинув, від великого розмаху стратив також рівновагу на острій скалї і гримнув собою тяжко на другий бік на такі самі щербаті, острі, камяні зубці. Я чула страшний, смертний стогін його, бачила кров, що бризкала високо до гори. Я стояла, здавало ся мені, десь, ніби то на камени, — а підомною шуміли і бризькали хвилї глибокої ріки. Я бачила все те, і серце в груди стяло ся ледом, холод смертельний проник усе тїло, — я не могла анї кричати, анї плакати, анї з місця рушити ся. На раз видало ся менї, що з густого лїса вирвали ся два страшні медведї і зачали мене шарпати. Я стояла, мов окаменїла. Бачила глибокі рани, чула біль, та не бачила крови, і кричати не могла. Нарештї в страшному відчаю я добула всїх сил і з окриком кинула ся зі скали в глибокий шум води, що роз-

присла ся підо мною сріблом. Я ще останній раз закричала і в тій самій хвилі пробудила ся.

Старі ріжно толкували той незвичайний сон. Андрій мовчав. Його лице покрило ся хмарою задуми і мелянхолії, що виступала у нього все на саму згадку про страшну пригоду з дитинячих літ. По обіді попрощав ся з Батланами і пішов до дому.

Мати сиділа сама дома і шила. Слуги порозходили са до роботи, тілько недужий старець стогнав і кричав охриплим голосом якісь невиразні слова, перериваючи загальну тишину. Лице старця все ще було таке ж страшне, як учора, і Андрій не міг без внутрішного зворушеня глянути на нього. Загальна тишина в домі немов очарувала його. Він вийшов під хату і, сївши на приспі, потонув у думках.

Уже зближав ся вечір, і Андрій усе ще сидів у задумі на приспі. Душа хлопця була в дивнім настрою. Вражіня двох останнїх днів сильно її заворушили, і, здавало ся, на довго прогнали її спокій і рівновагу. Все мішало ся в його уяві... Почутя одні за другими тисли ся, мов тумани в темний, лїсистий звір, — він не міг нї одного з них зрозуміти, хоч кожде відчував окремо й виразно. В кінці над усіми думками запанувала одна думка, перед ним виринуло поле його роботи, пусте, тернисте. Його добродушна натура все насувала йому на ум ваганя що до злоби Довбущуків, усе шептала йому:

„Хто знає, чи не можна би щирим, приятельським способом порозуміти ся з противниками? Хто знає, чи не дало ся б привести до згоди обі родини і з так великими засобами, які були в руках Петріїв і Довбущуків, зачати зараз роботу для народнього добра, по селах і місточках закладати руські народні школи, попирати шкільну руську молодїж, аби виробити з неї народню щиро-руську інтелїґенцію. Такі думки, як світляні огники, блискали перед його уявою і щезали, блискали і щезали, та виринаючи що раз частїйше, поволи скріпляли в його серцї намір пробувати щастя, першому подати завзятим противникам руку до згоди. Не можна заперечити, що тут було також і не мало молодечого еґоізму. Андрій бачив уже наперед здивоване батька, як він, вернувши з Угорщини, довідаєть ся про згоду і щиру дружбу Довбущуків із ними, вже тепер чув похвали, котрими батько вихваляє його рішучий крок.

Темнота, що поволи огорнула природу, розяснила ще більше його думки. По вечері заснув Андрій, поклавши собі в голову, невідмінно завтра піти на Довбущуківку і подати ворогам руку до згоди.

XII.

Стара в пустині.

Загляньмо ще раз у Довбущуківку. Темна, але погідна тепла ніч прикрила

землю. Вже пізна пора, і в Довбущуківці всї, здаєть ся, полягали спати. Тільки в одинокій просторій „пустині“ михтить блїдий каганець і непевним блиском обливає предмети в тїй безлюдній і мертвій оселї.

Пустинею звала ся, як уже давнїйше згадано, маленька, віком похилена і нїким не замешкана хатина на збочі Довбущуківки. Там, як казали, родив ся Олекса Довбуш.

Каганець світив блїдо. Крізь щілинки полупаних дверий падало його непевне світло до сїний, котрих непобілені стїни були порохнаві і погризені червяками. В самій хатї не було нїчого крім старої деревляної лави і грубої ялової колоди на серединї, яка, здавало ся, була ще з тих часів, як на подібних колодах падали невинні руські голови.

За якийсь час увійшли до хатини брати Довбущуки. Попереду йшов, схиляючи ся в двоє, понурий Олекса, прикусуючи долїшню губу, а за ним Демко. Вони мовчки посїдали на лаві.

— Уже пізно, а наших нема! — сказав Демко.

Олекса мовчав, схиливши велику, як таран голову.

— Ти ще, брате, бачу, гнївний на мене за ранїшнє? — відозвав ся Демко, звертаючи ся до Олекси.

— І як менї не гнївати ся, коли то твоя вина, що ми мусимо дальше завдавати

собі муки і праці з тими поганцями? Вже були би їх обох певне мали тепер у руках!

— Щож робити? Роздумай сам, чи я винен, що крикнув не хотячи з болю? Ну, але не бій ся, — швидко ми за те гарно відплатимо ся їм!

Знов наступила довга мовчанка. Олексї, видно, не хотїло ся говорити. Демко зачав перший:

— Олексо, не чути нїчого про твоїх синів? Прийдуть нинї на збір?

— Не прийдуть.

— Ба, але товариші чекають на подїл гроший. Що ти їм скажеш?

— Скажу їм, що нема хлопцїв із грішми!

— Але де ж вони? Я їх дома не бачив.

— Ну, я був би дурний, держати їх дома, як знаю, що проклятї пройдисвіти могли би кождої хвилї прийти по них. Я їх вислав, аби скрили гроші, доки я тут з товаришами не впораю ся.

— А як же ти хочеш з ними впорати ся? Що хочеш з ним зробити?

— Чекаю, доки менї не зловлять Петрія, — а потому...

— А потому?

— Брате, можна спустити ся на тебе?...

— Як на себе самого! Хиба не знаєш, що й менї треба позбути ся того небезпечного спільництва?

— Як так, то добре! Робімо разом! Як закінчить ся робота з Петріями,... треба

скликати їх разом у лісї, на Чорній Горі,... і там почестувати...

Се останнє слово вимовив Олекса якимось дивним тоном. Демко ще не догадав ся нічого, і допитливо поглянув на брата.

— Гай, то ж то дурна голова! Я цілком чесно думаю... Принесемо барилку горілки заправленої ріжними корінями, — тай годї!

Тепер Демко порозумів пекельну думку брата і затремтїв на цілому тїлї.

Під хатою щось зашелестїло. Олекса замовк і став наслухувати.

Довкола було тихо.

Правду сказав славний поет: Es ist der Fluch der bősen Tat, daß sie gebărend stets nur Bőses zeugen muß! Так стало ся і з Олексою Довбущуком. З початку незлий чоловік, він міг би був під добрим проводом стати й цілком добрим. Але батько його впоїв у нього смертельну ненависть до Петріїв, що, мовляв, старають ся на всякий спосіб знищити його рід і його самого, правого спадкоємця Довбушевих скарбів. Зовсїм природним наслїдком того було, що Олекса звик до неробства, бо ж мав мати Довбушеві скарби, що звик усяке нещастє, всяку недолю, котра його постигла, складати на шию Петрія, що зачав рішучо думати про відплату злом за зло, про знищенє Петріїв. Тому звязав ся з шайкою лїсових розбишак, а тепер, як побачив, що їх спілка може більше зашкодити, як помогти йому, наважив ся на страшну річ,

усїх потроїти! Демко похнюпив голову, почувши страшні слова.

Оба брати довго мовчали, не сміючи глянути один на другого.

Нарештї з криком і галасом увійшли товариші, і зачала ся нарада.

Олекса говорив їм про свої пляни, як би то дістати Петрія в руки, як його допитувати і мучити, аби показав місце, де скрив скарби Довбуша, та нїчого не згадував про гроші, які при помочи тих самих товаришів удало ся йому вислїдити і викрасти.

— А ба, ватажку, — відізвав ся один низенький, живий і досить добре убраний нероба, — та же, здаєть ся менї, головна мета, чому ми сьогоднї зібрали ся, був подїл винайдених гроший! Деж ті гроші? Давайте їх сюди, нехай пороздїлюємо!

На лиці Олекси не видно було нїякої зміни. Він спокійно відповів:

— Ще нема синів; вони пильнують гроший у горах і я казав їм нинї принести їх сюди. Вони надійдуть незабаром.

— А хто їх там знає? Може їм там трапила ся яка біда, — сказав несмілим голосом Демко, котрого в грудях дусило ще після страшних слів, які чув від брата.

Розбишаки зачали бурчати на спізненє. Вони сподівали ся вже застати все готове, а тут незадовго й ранок. Олекса сидів тихо. По хатї йшла голосна розмова про ріжні злодїйські штучки, аж нараз заскрипіли двері

хатини, і мов мара всунула ся до середини стара Горпина в довгій, білій сорочці і білій намітці. Вона звільна подала ся на серед хати, а каганець освітив у тій хвилї її страшне лице. Очі її блищали диким вогнем, а червоні обвідки повік надавали їм іще більше страшного виразу.

— А поздихали би ви всї! Щоб ваші дїти попереводили ся, та щоб вашу роботу Бог прокляв! Я давно слїджу за вашими поступками, синочки любі, і тілько вам кажу: „Нехай вас Бог проклене так, як вас прокляв батько, якого ви збитого викинули у лїс, як вас ось тут проклинає мати! Щоб ви на шибеници позадирали ноги, а круки щоб вам заспівали похоронну пісню, щоб поклювали ваші тїла! Щоб усе, що зачнете робити, вийшло вам на безголовє!“

Олекса без слова вихопив ніж із-за пояса і замахнув ся ним на матїр, та Демко здержав його за руку.

— Пусти! — крикнув Олекса.

Тим часом стара мов відьма зникла з поміж них.

— Стій, — спамятував його Демко, — дай спокій дурній бабі! У них усїх така вже натура, що мусять кричати! Але той крик, то пустий вітер!

Олекса сїв знов. І знов зачали ся наради, знов залунали сміхи і жарти, але всї що раз неспокійнїйше дивили ся на обох братів, що не мішали ся до їх товариства і мовчки сидїли на лаві.

— Ми, здаєть ся, на дурно ждемо на ваших синів і на наші гроші, ватажку, — промовив той сам низенький чоловічок, що перед тим говорив. Він мав прозвище Невеличкий.

— Ну, то розходіть ся тепер, а за три дні чекаю вас тут знов. Я гадаю, що мої сини до того часу вернуть.

— Е, нехай чорт забере твоїх синів, коби лише наші гроші вернули ся! — буркнув під носом Невеличкий і вийшов.

Довбущук не чув тих слів, він потонув у тяжкій задумі.

Незабаром усї товариші вийшли і щезли в поблизькім лїсї.

— Слава Богу, якось сей раз минуло ся! — аж лекше відітхнув Олекса.

— На що ти їх за три дні сюди скликав?

— Я вже знаю, чому! Ходи, я тобі розкажу по дорозї! Час іти спати!

Демко взяв каганець і оба брати вийшли, зачинивши за собою двері.

Та товариші, як лиш увійшли в лїс, зараз пристанули і утворили колесо довкола Невеличкого. Невеличкий стояв поважно в серединї.

— Що, що? Що вони говорили зі собою? — питали всї разом.

— Пст! — шепнув Невеличкий, поклавши палець на уста.

Товариші зрозуміли знак і замовкли.

Невеличкий оповів їм тихцем розмову обох братів, яку підслухав. Всї аж об поли руками вдарили.

Нараз заскрипіли двері і мов мара війшла до середини Горпина в довгій, білій сорочці і білій намітці. (стор. 129.)

— Ось воно що! А ми їм вірили!

— Ми їх розірвемо на куснї, ми їх посїчемо! — кричали деякі.

— Стійте, — говорив Невеличкий. — Я маю гарний плян, оповім вам потому. Але тепер треба нам ще слухати їх; лиш не треба їм нїчого дати пізнати! Треба ж дістати в руки Петрієві гроші! А тепер кождий на своє місце!

— Славно, славно! — закричали товариші і миттю, мов нічні сови, розпирхнули ся по лїсї.

XIII.

Андрій у Довбущука.

На другий день рано по снїданю, не сказавши навіть матери нїчого про свій намір, вибрав ся Андрій, повний надії, на Довбущуківку. Серце його мимовільно стискало ся зловіщим прочутєм. По дорозї вступив до Батлана. Старому було вже далеко ліпше, а Олесї знов снили ся неспокійні сни. І їй нїчого не сказав Андрій про свій намір. Та вона така була неспокійна, так рада була його довше при собі задержати, що старі аж дивували ся. Мати мусїла їй навіть зганити те, що так довго задержала Андрія. Розставши ся з Андрієм, Олеся почула себе так самітною, так неспокійною, що сльози самі від себе виступали їй на очи і котили ся по її гарнім лиці. Вийшла з хати, аби на самотї виплакати ся, хоч сама не знала, що з нею робить ся.

Андрій з тяжким серцем ішов дальше. Його запал, здавало ся, поволи остигав, але він таки рішив ся, будь-що-будь, поставити на своїм і спробувати, чи не вдасть ся привести добрим способом розєднані родини до згоди.

— Слава Йсусу Христу! — промовив він, входячи до Олексової хати.

Матрона, що заходила ся коло печі і варила бараболї на обід, задеревіла цїла на вид молодого чоловіка, про котрого її чоловік згадував нераз із такою злобою. Вона не знайшла в груди голосу, щоб відповісти на його привитанє, лише переляканим, майже мертвим лицем дивила ся на нього. Олекса спав іще після нічної наради, та Матрона не сміла перестерігати Андрія при ньому. Вона бояла ся свого чоловіка, навіть тодї, як спав.

Андрій здивованим, але спокійним оком поглядав на ту непривітну оселю. Його очи падали то на нещасливу жінку, що мов тїнь стояла коло печі, то на нутро помешканя. Все було занедбане, давно не чищене і брудне та проймало непереможною відразою. Олекса в брудній, давно не праній сорочцї лежав на постелї, маючи під головою приколоток соломи, накритий брудною веріткою. В горішнїй части хати клубив ся дим, як се звичайно буває в курних хатах. Андрій, відколи жив, не бачив такого поганого мешканя.

В тій хвилї Олекса проворкотав щось крізь сон під носом і пробудив ся. Обернув ся, побачив гостя, — і око його заяснїло дикою радістю.

— Матроно, а се хто у нас? — запитав своїм медвежим голосом, немов не довіряючи власним очам.

— Я, Олексо, я, Андрій Петріїв. Маю з вами дещо поговорити, — сказав Андрій, бачучи, що Матрона стоїть непорушно, мов одуріла, і не може й духу в собі перевести.

— То ви, паничу? — відказав Олекса на око байдуже, але в дійсности нутро його заграло дикою радістю. Він лїниво встав і сїв на лаві проти Андрія.

— А чули ви, паничу, що до нас на Довбущуківку не вільно заходити нікому із вашого села? — запитав якось нехотя.

— Чув дещо, але думаю, що се для нашої розмови зовсїм байдуже.

— А може й не байдуже — відповів Олекса. — Але цікавий я, — додав знов повільно і холодно, — чому ви, паничу, так пильно забагли говорити зі мною, що аж тут мене вишукали?

— Річ дуже важна, Олексо! Я як прийшов сюди, аж напудив ся вашої нужди... Я й перед тим уже чув про неї, але не давав віри!

— Ого! Всї ви такі. Не можете дати віри, що комусь тїсно, і тиснете ще гірше! Я цікавий, чого він хоче у мене добити ся тим милосерним голосом? Щось його дуже

приперло, або може хоче мене ще із моєї хати так вигнати, як мене вигнав із села! — воркотав на пів голосно, ніби сам до себе Довбущук. А Андрій, удаючи, що нічого не чує, говорив далї:

— Мій батько пішов учора на Угорщину за якимось пильним дїлом, от тим я задумав сам піти до вас і подати вам руку до згоди.

Ті слова вимовив Андрій цїлком спокійно, не прочуваючи, кілько нещасливих наслїдків мати муть вони для нього.

— Куди пішов, кажете, ваш батько? На Угорщину? — повторив Олекса. — А не можна знати, чого йому там треба?

— Не знаю! Що до того, що я вам сказав, то я...

— Вибачайте, що вам перерву, паничу, — сказав, устаючи Олекса, і взявши жінку за руку, вийшов із нею до сїний, заперши за собою двері.

Андрій лишив ся сам. У його голові що раз яснїйше укладав ся плян розмови з Довбущуком. Та ось Олекса увійшов знов, сам, без жінки.

— Знаєте що, паничу? Тут не місце нам до так важної розмови. Чи не лїпше піти нам до нашої „громадської канцелярії“?

— Ов, у вас і канцелярія є? Ну, то ходїмо, ходїмо! Моя справа і так доторкаєть ся цїлої вашої „громади“!

Довірчивий і добродушний Андрій і не думав, що його чекає в тій „канцелярії“ і пі-

шов за Довбущуком до „пустині“. По дорозї побачив лице старої Горпини, котра, побачивши їх обох, тріснула дверми своєї хати і замкнула їх із середини.

В самих дверях пустинї здибали Матрону, все ще блїду і перелякану, як її рука тремтячи зачиняла двері, а вона сама бічною стежкою пішла до дому.

Коли війшли до сїний, Андрієви від разу стало чогось страшно, як побачив ту пустку, ті відлюдні, самітні стїни, як побачив ту колоду серед хати, а на нїй шнур, грубе полїно, закарбоване і затесане на обох кінцях, і сокиру.

— Що то буде? — питав він сам себе, та не вмів найти у голові на те питанє доброї відповіди.

— Сїдайте, паничу! — розказав спокійним, але твердим голосом Довбущук.

Андрій усів на лаві і став розглядати стару хату.

— То ви, паничу, хочете, як чую, говорити про згоду? Так? А, — то дуже добре, як ви вже раз нагадали собі віддати правдивим власникам те, що їх, — бо я думаю, що не під иншою умовою йдете зі мною на згоду!

— Як се розуміти?

— А так, що ви віддасте нам добровільно Довбушеві скарби, всї до останнього гроша, а тодї можемо говорити далї.

— Того не можу зробити, — відізвав ся живо Андрій, бо се не в моїй силї. Мої умови такі: ви присягнете, що будете жити в щирости і братнїй єдности з нами, а по якімось часї, як ми побачимо, що то правда, розпічнемо разом працювати Довбушевими скарбами на добро народа.

— Такої ти співаєш? — крикнув Олекса. — А не знаєш ти, смаркачу, що той, про скарби котрого ти так спокійно говориш, мов би про свою власність, — що той Довбуш тут родив ся, в тій хатї, котру ти тепер поганиш своєю проклятою особою? А знаєш ти, що ти тепер цїлком у моїх руках і що се власне допоможе менї дослїдити тайну, де ви, скажені собаки, сховали моє наслїдство?

Андрій мимовільно затремтів, поглянувши на розложений на колодї шнур, сокиру і дивний друк. Але до останньої хвилї рішив ся держати ся спокійно і не дразнити більше Довбущука, що стояв перед ним, грізний і понурий, вперши очи в його лице.

— І як же ви тим дійдете тайни? — спитав усміхаючи ся парубок.

— Побачиш! Як лиш зараз не скажеш, де Довбушеві скарби, і як мене зараз не заведеш на те місце!

— Олексо — відповів Андрій, — не думайте, що ви погрозою або навіть муками дізнаєте ся від мене про ту тайну!

— Так? То побачимо! — крикнув Олекса, і очи його заіскрили ся диким, скаженим огнем.

І заки Андрій міг ще про щось подібне подумати, Олекса стисненим кулаком ударив його так сильно межи очи, що Андрій головою рівно-сильно другий раз ударив ся об стіну. Той подвійний удар до разу заглушив його. З диким реготом пірвав його Довбущук за груди і кинув ним безсильним, звинувши його, як грудкою до землї. Кров бризнула Андрієви з уст і носа, затріщали від страшного удару кости. Олекса цїлим своїм тягаром звалив ся на нещасного, прикляк йому на груди, і одним рухом розірвав на ньому сорочку, зробив із неї шмату, а нею забив Андрієви уста так сильно, що нещасливий не тілько не міг кричати, але й ледви міг дихати. Потім шнуром, що лежав на колоді, звязав Андрієви руки, для більшого болю перевязавши великі пальцї так, що тут же під шнуром виступила кров.

— Скажеш, де Довбушеві гроші? — більше сичав, ніж говорив Олекса, притискаючи ще сильнїйше груди Андрія.

Але Андрій стратив цїлком притомність і не міг навіть ворухнути ся.

Довбущук другим кінцем сирівцевого шнура зачав що сили сїкти Андрія по голих плечах і грудях. Біль отверезив бідолаху, його очи зайшли кровю, — на плечах і на грудях під ударами повиступали червоні довгі смуги, а декуди і кров поплила.

— Скажеш, де Довбушеві скарби?

Андрій кивнув відмовно головою.

— Так? Ну, то чекай! Видно, ще тобі мало!

І Олекса розпочав дико, по звірячому мучити Андрія. За кождою новою мукою питав його про місце сховку Довбушевих скарбів, та Андрій стратив притомність і не рушав уже навіть головою. Але Довбущукови було видно мало тих мук. Він витягнув свою жертву на лаву і повісив на грубий деревляний гак у темному куті.

Андрій висїв омлїлий... Шнури вгризали ся йому що раз глибше в тїло і проїдали ся аж до кости.

— Собачий син, я його пробуджу зі сну!

І з тими словами Довбущук вхопив коновку з водою, що стояла в куті, і вилив на Андрія, не тому, аби його протверезити, але наглою зливою побільшити його муку. Нещасливий затряс ся на цїлім тїлї і прокинув ся.

— А що, паничу, скажеш тепер по щирости всю правду? — питав з насмішливим поглядом Олекса. — Правда, у мене гарні способи приневолювати чоловіка до щирости? Ну, ну, маєш ще час роздумати собі, чи сказати, чи нї! В ночи прийду знов до тебе і запитаю, як надумав ся.

І з тими словами Довбущук вийшов, позамикавши двері і лишаючи нещасного закрівавленого хлопця тяжким болям і ще тяжшим душевним терпіням. Його мучила

і нищила сама згадка, що ні батько, ні мати не знати муть, де і як він загинув, бо він знав, що смерти йому не минути.

XIV.

Із вязниці.

— Покликати сюди Ленька і Сенька Довбущуків! — крикнув окружний судія в Сиготі, а судовий слуга подав ся з тим приказом до темничного сторожа.

— Так ви, Кириле Петрію, признаєте, що ваша справа не має нічого спільного з молодими Довбущуками?

— Я знаю їх, знаю їх батька, і ніколи менї не прийшло би було до голови підозрівати їх, навпаки, я навіть власним коштом посилав їх до шкіл!

— А стражники переловили їх на границї, думаючи, що вони пачкарі, що перепачковують тютюн через границю, бо за тими пачкарями давно вже слідили. Але показало ся, що то не вони, — бо правдивих пачкарів рівночасно також зловлено, і вони признали ся, що тих молодих людий цілком не знали. Ми були би їх уже нинї рано випустили, але надійшла телєґрама від поліції з Б., аби придержати таких а таких двох людий, запідозрених за крадіж. Тому й задержано їх.

— Цілком справедливо, але коли се була помилка і мої гроші знайшли ся, то я прошу випустити їх як найскорше!

Та розмова вела ся між окружним судією і Петрієм у судовій салї в Сиготї.

В сїй хвилї впроваджено під сторожею Ленька й Сенька Довбущуків. Вони стали коло дверий.

— Знаєте сего чоловіка? — запитав строго судія.

Ленько й Сенько одуріли, побачивши Петрія. Вони подумали, що аж тепер їм прийдеть ся до всего признати ся і гнити у вязниці. Вони поблїдли і не могли сказати нїчого.

— Щож? — питав судія. — Кажіть правду, бо як нї, то собі ще більше пошкодите!

Сенько вже хотів кинути ся до ніг судиї і признати ся до злодійства. Він був молодший і горячійшій, скоро вибухав гнївом, ненавистю і злобою, але так само скоро тратив відвагу.

Та Ленько, мабуть пізнавши, що хоче робити брат, стиснув його сильно за руку і рішучим, хоч трохи тремтячим голосом сказав:

— Знаємо!

— Хто він?

— Кирило Петрій, з нашого села.

— Мав він що коли з вами?

— Мав, а навіть посилав до школи!

Сенько думав, що таки тепер прийдеть ся їм до всього признати ся, але оба вони не мало здивували ся, коли судія відвернув ся від них і велїв випровадити їх.

Коли брати вийшли, судія звернув ся знов до Петрія:

— То ви просите випустити тих хлопців?

— Прошу дуже, ласкавий пане судіє, і то тим більше, що мої гроші, як я вам сказав, уже знайшли ся!

Судія не противляв ся довше. Обох молодих винуватців, що вже не знати чого сподівали ся, зараз випустили з вязниці. Парубки бігцем, не задержуючи ся, побігли містом і не спинили ся, доки не побачили себе серед чистого поля.

— Леньку, той Петрій то таки добрий чоловік! — відізвав ся перший Сенько. — За таку велику шкоду, що ми йому зробили, ще нас, як казали стражники, увільнив із арешту! Мені жаль, що я його все ненавидів! Коли би нас батько не відобрав був зі школи, ми би може були вийшли на добрих людий!

Але у Ленька глибоко вкорінила ся ненависть, тому й він сказав:

— Е, дурний ти, Сеньку, зі своїм жалем! Петрій, собака, мусів мати щось инше на оці, що нас увільнив! Я йому не вірю, і то навіть тоді ні, коли нам, як здаєть ся, добре робить!

Та коли прийшли до печери, де сховали крадені гроші, не мало засмутили ся, не знайшовши анї гроший, анї Іванка. Аж тепер побачив Сенько, що Петрій не задля незвичайної великодушности увільнив їх,

а для того, що вони йому вже були нешкідливі.

— Певно дурень Іванко все розповів. А не казав я татови, що не треба такого бубна брати зі собою, коли він не то, що не допильнує нічого, але ще й може зрадити місце сховку! — говорив Ленько.

— Собака, — буркотав Сенько, у якого давня ненависть під впливом свіжого розчарованя ожила з більшою ще силою, — я думав, що він великодушний! О, але я йому ще покажу себе! І знов наша робота пропала, і знов ми бідні, як були!

Сенько був із тих людий, у яких пристрасти та зворушеня спалахували скоро; його брат натомісь був повільний у словах, але завзятий і скорий до діла.

Довбущуки йшли довго мовчки. Вже сонце клонило ся до заходу. Голод зачав їм докучати що раз більше. Вони звільнили кроку. По якімось часї здибали в лїсї одного зі своїх товаришів, відомого вже нам Невеличкого, який зручно підслухав минулої ночи розмову обох братів у „пустині“.

Він перший побачив Довбущуків, сидячи серед густого, широколистого, лїскового корча, притаївши ся там мов лис. Пізнавши їх, вилїз без шелесту із своєї криївки і несподівано вдарив обох разом із заду по плечах.

— Здорові були!

Оба парубки здрігнули ся, почувши людський голос у тій пустинї. Але пізнавши

товариша втїшили ся і оповіли йому всї свої пригоди, скриваючи лише се, що знали про перехованє крадених гроший. Невеличкий слухав їх уважно, а в його лиці і рухах пробивало ся таке довірє до їх слів, що Довбущуки заспокоїли ся і просили його, чи не дав би їм дечим занести ся.*)

— Чому ж би нї? — сказав Невеличкий усміхаючи ся, і виймив із торби довгу бляшанку з горівкою та великий кусень хлїба.

Хлопцї раді були знати, що Невеличкий робить у тїй пустинї.

— Хиба-ж не знаєте, які наші справи? Ваш батько провідав сьогоднї, що Петрій пішов на Угорщину, та розставив по дорогах чати, аби його дістати в свої руки. А правда, що моє леговище було добре і ви навіть не були би мене відкрили? Я сам вибрав собі його!

Покріпивши ся, хлопцї пішли далї, а Невеличкий усміхнув ся іронїчно, поховав усе в свою торбу і, голосно пштрикнувши пальцями лївої руки, як звичайно робив, коли був задоволений із себе і зі своєї роботи, подав ся назад на своє леговище.

Тай Петрій був задоволений зі своєї справи в Сиготї. Вийшовши від судії, здибав недалечко Ізака, що був цїкавий, як його новий приятель покінчив справу.

— Добре пішло, — сказав Петрій і оповів Жидови все.

---

*) покріпити ся.

— Може по вашому воно й добре, — але мені так не здаєть ся. Хоч ваші гроші знайшли ся, та все таки треба було, аби злодії відпокутували за своє! Та про мене, не мені вам розказувати, я вас тілько хотів запитати, що тепер робити мете?

— Та бачите, я хотів іти до дому.

— Е, де тепер, під ніч пускати ся в ліси? От, ходіть ліпше зі мною, я заведу вас між чемних і учених Жидів, моїх приятелів.

Петрій подумав кілька хвилин, і рішив ся таки лишити ся. Він думав, що скористає дещо з розмови з „чемними та вченими“ Жидами, переночує, а завтра рушить у дорогу до дому, і буде дома ще перед вечером. Надто треба було ще залагодити грошеві справи, бо Ізак обіцяв зложити його гроші в однім банку на проценти. Залагодивши грошеві справи, попровадив Ізак Петрія до одного із своїх приятелів, Арона, у якого вечером мала відбути ся нарада і довша розмова „вчених і чемних“ Жидів.

Ся розмова переконала Петрія, що ні галицькі, ні угорські Русини не зможуть піднести ся ні матеріяльно, ні морально, доки Жиди не зближать ся до народа економічно й духово, доки з пявок та визискувачів не перемінять ся на продуктивних горожан держави, і не позбудуть ся своїх расових та клясових упереджень.

XV.

Поворот Петрія.

Сонце хилило ся вже геть із полудня, в лісї скісно проблискувало вже його промінє крізь галузє ялиць і смерік, коли Петрій вертав із Угорщини. Вже минув те місце, де так несподївано здибав ся з Іванком, тай не завважив того. Ішов задуманий, як звичайно.

— Дай Боже добрий вечір! — відозвав ся голос за ним.

Петрій оглянув ся і побачив чоловіка невисокого росту, в приличнім одязї. Се був Невеличкий, котрого Петрій не знав. Його вигляд нічим не зраджував його опришківського ремесла. Зрештою Петрій мав за поясом пістолєт, а незнайомий окрім торби й палиці не мав при собі нічого, з чого можна би було міркувати про його ворожі наміри.

Привитали ся, як Бог приказав, і зайшли в звичайну господарську розмову. Невеличкий виявив у господарських річах стілько досьвіду й розуміня, що Петрій говорив із ним не без приємности.

Чим більше зближали ся до краю лїса, тим живійше говорив Невеличкий, пштрикаючи пальцями лївої руки. Розмова перейшла на лїси та на лїсництво.

— Треба вам знати, що й я злїсний і стрілець, але приманюю звірину по більшій части в засїдку, у сїть.

При тім він засміяв ся голосно. Рівночасно виняв ізза ременя невеличке мідяне свистальце і свиснув ним три рази. Різький тон розбіг ся далеко по лісї. Петрія не здивував той свист після попередньої розмови. Але безпосередно по тім почув ся голосний вистріл серед загальної тишини, будячи в околичних горах голосний відгук...

— Гурра! — почули ся окрики зі всїх боків.

Лїм затріщав і Петрій почув, що до нього зі всїх боків збігаєть ся богато людий.

— Гурра, от де наш пташок! — почув ся між ними, вже цїлком близько, голос Олекси Довбущука. Петрій побачив, як із гущавини висував ся на стежку його противник, але не стратив притомности.

— А, так? — крикнув він і вихопив пістолєт ізза пояса, мірячи ним у Довбущука.

Хотїв вистрілити, але курок ценькнув о кремінь, підсипка саркнула, але пістолєт не вистрілив.

В тій хвилї Невеличкий відбив палицею руку Петрія, а схиливши ся зручно, обхопив його обома руками в поясї.

— Тепер він наш, берімо його! Тепер нас шершінь не вкусить, — крикнув весело Невеличкий.

Опришки окружили Петрія і стиснули ся довкола нього так, що не міг навіть рушити ся.

— Берімо його, вяжімо! — комендував Олекса.

Петрій пізнав, що всякий опір даремний, що він зовсім безоружний, тому спокійно дав із собою все робити, що хотіли його вороги; він знав, що опір іще більше роздразнив би їх. Він мовчав і смілим поглядом дивив ся на розбишак, що шнурами вязали його руки.

— Ну, ну, Петрію, — став казати з усміхом Невеличкий. — Прошу вас, не гнівайте ся на мене за ту штучку! Я міркую, що ви розсудливий чоловік, ще й похвалите мене за проворність!

Тим часом товариші вже звязали Петрія і заткали йому рот. Олекса і Демко надзирали пильно, аби все було тісно і сильно, і насмішливими поглядами мірили раз-у-раз свою жертву.

— Бачиш, Петрію, що й на тебе прийшла пора закоштувати наших рук! — казав Демко.

Олекса, оглянувши шнури, крикнув до своїх:

— Далі наперед на приготоване місце!

Два товариші прискочили до Петрія і взяли його за рамена. Один пішов перед ними, а решта з заду, і в такім супроводі рушив Петрій на місце свого несподіваного і невільного нічлїгу.

Посеред темних чагарів, серед глибоких дебер, на споді котрих шуміли потоки, завалені з верха гнилими ялицями, камінєм і поваленими трамами, здіймав ся мов острів високий, недоступний, круглий, з верха

плоский стіг, високий, боками обривистий, а на версі порослий грубими, столїтнїми смереками. У їх стіп лежала безлїч гнилого лому, поперeплїтаного ясноземеними смугами повзької нетóти *) та розлогими, густими корчами ожин. Лиш одна вузенька стежечка вела крізь завади в гору на досить широку поляну, про котру нїхто із довколичних селян не знав певно, крім властивих лїсових птахів. На серединї тої поляни стояв прегрубий, з кори обдертий і з верха надломаний пень, котрий міг би не одно оповісти, і від того оповіданя не одному слухачеви застигла би кров у жилах. Тепер чекав його знов один із тих давнїх празників!

Із великим трудом дістали ся розбишаки зі своєю жертвою на ту поляну.

— Ну, ми на місцї! — крикнув тяжко відсапуючи Демко, що перший вийшов на поляну, і як довгий простяг ся на мягкий, густий мох, що зеленим руном покривав цїлу її площу.

— Розложім огонь, товариші! — сказав Невеличкий.

І зараз кинули ся два товариші та запалили купу сухого лому. За хвилину облила ся та безлюдна закутина ярким світлом, а старі смереки цїкаво поглядали на сцену, яка посеред них відбувала ся. Петрія привели, майже притягли два розбишики за рамена. Вони так довго трудили ся,

*) Lycopodium.

поки дістали його в свої руки, що буцім не вірили собі, що держать його, і не хотіли його випустити з рук, хоч він цілком не пручав ся і не старав ся втекти.

Инші товариші обступили Петрія, приглядаючи ся йому цікаво при світлї огнища, хоч кождий із них не раз уже в день мав нагоду видїти його. Петрій спокійно дивив ся на кождого; анї трівоги, анї непевности не можна було вичитати на його лиці.

— Привяжіть собаку до пня! — крикнув Олекса.

Розказ сповнено і допит зачав ся. Та Петрій мовчав, і тілько спокійно і з погордою дивив ся на Довбущука.

— Собача кров, — крикнув розлючений мовчанкою Довбущук, — ти мовчиш далї, як стовп? Чекай, я тебе зараз навчу співати! Ану, хлопцї!...

Але хлопцї не рушали ся на сей розказ. Вони не почували охоти допомагати свойому ватажкови до нелюдського злочину, а в самого Олекси та його брата також не піднялa ся рука. Вони задовольнили ся тим, що довгий час докучали Петрієви своїми допитами, нарікaнями та проклятями і нарештї втомлені полягали спати, сподїваючи ся голодом наклонити його, щоб показав, де скарби. Олекса одначе не міг заснути і по довшім часї, немов нагадавши собі щось, устав і пішов відомою стежкою в темний ліс.

Тої самої ночи висів і Андрій уже другу нІч на кілку в пустинї і чекав на Довбущука,

чи не прийде одним ударом положити конець його житю.

Аж десь по опівночи заскрипіли двері пустинї, і вийшов Олекса з синами. Всї три, не оглядаючи ся на Андрія, сїли потемки на лаві.

— Тут нас дурна наша мати не почує! — відізвав ся Олекса. — Тепер оповідайте менї, що з вами було?

Ленько оповів батькови короткими словами те, що стало ся з ними.

— Се добре, що ви вже на волї, — але, що Петрій забрав назад гроші, се погано!

— За се він тепер відпокутує, — зареготав ся Сенько.

— І не лише він сам, — сказав Олекса.— Я маю ще тут і другого пташка: його сина!

— Де, де? — запитали Ленько й Сенько в один голос.

-- А, тут таки, в отсїй хатї. Засвітїть лише каганець, побачите, як я його дозираю.

Сенько засвітив каганець, і оба сини аж затрясли ся, побачивши страшно закрівавленого, збитого і ледви живого Андрія.

— А що, собачий сину, скажеш, де Довбушеві гроші? — питав Олекса, ударивши нещасного молодця кулаком у груди. Та Андрій ледви тільки обернув до нього своє лице і не відповів анї слова.

— Як собі хочеш, мене не знудиш своєю мовчанкою, — сказав Олекса, відвернув ся від Андрія і вийшов.

Нелюдське поведенє батька з їх давнім шкільним товаришем вплинуло заразливо і на молодих Довбущуків. Жилка злоби й ненависти заграла і в них.

— Сеньку, а знаєш ти, що сей панич закоханий по вуха.

— Чому ж би я не знав? Адже Олена Батланова давно вже зітхає за своїм Андрійком!

— Знаєш що, Сеньку? Зробімо старому Батланови другу несподіванку!

— Яку?

— Та таку: закохаймо ся по вуха в його цяцю-доньку!

Сенько не міг ще добре зрозуміти, що думав Ленько, але Ленько зараз вияснив йому.

— Славна гадка, Леньку! Варто би тій панянці показати стежку в горох, нехай не буде така горда! Але як то зробити?

— Дурний ти, нічого лекшого! — сказав Ленько, — послухай лишень!

І він зачав братови голосно розвивати свій плян. Завтра мали взяти ся до діла.

Брати подали собі руки на знак згоди, і зневажливо сміючи ся позирали на Андрія.

А він нещасливий чув страшну їх змову, але при тім чув також усю свою безпомічність. Він рад би був умерти, аби тілько своєю смертю уратувати її, — але шнури не пускали його ні до житя, ні до смерти.

XVI.

Олеся.

— Іванку, знаєш ти, що ти заслужив від нас? — питав грізним голосом Сенько, придибавши малого Іванка в лїсї при коровах.

— Я нїчого не винен, то Петрій! — сказав плаксивим голосом Іванко.

Сенько перервав йому:

— Мовчи! Я знаю все; знаю, що ти винен, і міг би тобі зараз смерть зробити!

— Змилуйте ся!... Даруйте житє!... Що я вам винен? Я вам зроблю, що скажете, — лебедів хлопчина, коли Сенько вхопив його за ковнїр сорочки і замахнув ся правою рукою над його головою.

— А бачиш, тепер просиш ся, а як пущу, то знов такого самого наробиш, як перше! Га?

Сенько замахнув ся знов.

— Не нароблю, не нароблю, — пищав хлопчина, — бігме, все вам буду послушний.

— Будеш?

— Буду, буду!

— А зробиш, що скажу, і так, як скажу?

— Зроблю, зроблю, лиш бійте ся Бога, не погубляйте душі!

— Ну, то ще тобі сей раз дарую, але памятай, як менї ще коли так спишеш ся, як у лїсї, то тебе зашморгну на першій галузї!

Іванко дрожав з переляку і не міг слова сказати.

— Тепер слухай, що скажу. Іди зараз у село до Батлана і заклич Батланову Олену на бік так, аби ніхто не бачив, розумієш?

— Розумію!

— Скажеш їй, аби зараз ішла з тобою! Скажеш, що Андрій кличе її. Але нехай іде зараз із тобою і нехай нікому не говорить, куди йде!

— А як буде питати, де Андрій?

— То скажеш їй: „Зараз побачиш!“ Але не кажи їй, що я тебе післав. Кажи, що сам Андрій.

— Куди ж її провадити?

— Сюди! Я тут буду тим часом худобу завертати і на вас чекати. А борзо бігай і не бав ся!

Іванко притис рукою широкий, соломяний капелюх на голові, аби не злетів, і побіг, схиливши ся на перед, що духу лісовою стежкою на поле, а через поле в село.

— Добре, Семене, — відізвав ся Ленько, що тим часом стояв схований у гущавині. — Вона вже знає, що Андрій не ночував дома і певно прийде сюди.

* *
*

Олеся полола в огороді. Погода була прекрасна. Тепле літнє повітрє проймало, здавало ся, все тіло. Та їй не весело було. В ранці прибігла до них стара Петрііха з турботним виразом і запитала її матїр,

чи не ночував у них її син. Як вийшов учора по обіді, так і доси його не було. Дізнавши ся, що вчора лише на коротку хвилю заходив до них і потім пішов кудись далі, його мати пішла ще більше затурбована, а Батланиха доповіла сю новину дочці. В Олени аж серце похололо на сю відомість. Вона чула, що його зустріло якесь нещастє, рада би була бігти та ратувати його, але не знала, куди та як. Не можучи всидіти в хаті, вона вийшла на огород та взяла ся до своєї звичайної роботи, але за важкими думками робота йшла їй пиняво.

— Добрий день, Олено, щасти Боже при роботі! — сказав Іванко, надбігаючи від поля, задиханий і румяний на лиці. І не чекаючи відповіди, перехопив ся через пліт і скочив через грядки до неї.

— Агій на тебе! — скрикнула Олеся. — Ти осліп, чи що, що не бачиш борозди та грядками суляєш?

— Ей, Олено, яка ж бо ти зараз гнівна! Як би ти знала новину, що маю сказати тобі, то би певно так не кричала на мене!

— Рушай собі в синє озеро зі своєю новиною і не толоч бураків!

— Ага, думаєш, що я дурно гнав із ліса аж сюди і таки зараз, не відпочивши, побіжу назад? Дай же бодай слово до себе промовити!

Потім приступивши близше до неї, сказав притишеним голосом:

— Олено, мене післав сюди Андрій, знаєш котрий? Він хоче побачити тебе...

— Який Андрій? Не знаю ніякого Андрія.

— Знаєш, знаєш! Той панич, що зі школи приїхав.

— Байдуже мені до нього, — відмовила Олена, але її голос затремтів і серце стисла трівога.

— Мені також байдуже, — з поспіхом відповів Іванко, — але він вислав мене навмисно до тебе і велів просити тебе, аби ти зараз прийшла до нього. Має тобі щось сказати.

— Не знаю, що він може мати до мене, — відповіла Олена непевним голосом. — А в тім він знає, де моя хата, і як має що сказати мені, нехай прийде сюди сам.

— Коли бо не може! — відповів Іванко.

— Чому не може? — запитала Олена.

— Не знаю, чому не може, — відповів хлопець. — Але як би був міг, то певно був би прийшов, а не посилав мене.

— Де ж ти його бачив? — запитала Олена.

— А ось тут недалеко в ліску, — відповів хлопець. — Лишив ся там при моїй худобі, а мене просив, аби я конче покликав тебе.

— Се не може бути! — рішучо мовила Олена. — Ти щось вигадав і дуриш мене.

— Та чого мені вигадувати? — відповів хлопець. — Про мене, не хочеш, то не

йди! Я біжу зараз і скажу йому, що ти не хотіла вийти.

— Та пожди бо! Їй Богу не знаю, що робити. Чекай хвилю, побіжу до хати та запитаю мами.

— Про мене, роби як знаєш, — відповів Іванко, і відійшовши від неї, для обережности переліз через пліт, аби лекше втекти в разї небезпеки.

Олена прожогом побігла до хати, але зараз коло перелазу за углом хати наскочила на стару Горпину, що здавало ся, дожидала її тут.

— Се ти, Оленко? — запитала її ніжним голосом. — Не йди, дитино, за тим хлопчищем, бо я знаю, що він дурить тебе!

— Я й сама так погадала, — відповіла Олена. — Але де-ж Андрій? Може ви знаєте що про нього?

— Знаю й не знаю, дитино моя, — відповіла стара, а потім немов обміркувавши щось, сказала живійше:

— Або знаєш що? Піди за ним! Зараз! Навіть мами не питай! Пізнаємо, чого їм треба. А я вже подбаю, аби тобі не стало ся нїчого злого.

— Та я й не бою ся так дуже, — відповіла Олена. — Тілько дивно менї...

— Ще не так тобі дивно буде, коли пізнаєш усю правду. Але тепер іди і не питай більше; нехай тебе Бог провадить!

Вона перехрестила дівчину і спішно пішла в низ вигоном, а Олена, заглянувши

до хати і не заставши в ній матери, накинула на голову велику червону хустку і пішла на здогін Іванкови, що дожидав її на стежці за плотом.

На лісовій полянці, де пасла ся Довбущуківська худоба, сиділи Сенько й Ленько, дожидаючи приходу Олени. Вони не говорили один до одного нічого, бо вже перед тим гаразд обговорили, по що її кликали і що з нею робити. Почували добре, що їм треба встругнути тій дівчині щось таке погане, аби їй і повороту не було до дому. І коли вона надійшла з Іванком, надіючи ся побачити Андрія, вони наблизили ся до неї з обох боків і, не кажучи ані слова, вхопили її за обі руки а Ленько в одній хвилі встромив їй затулену в кулаці хустку в рот, аби не кричала.

— Маємо її! — скрикнув радісно Сенько.

— Держи добре, аби не вирвала ся! — піддав Ленько.

Жіноча постать у великій червоній хустці на голові не скрикнула, не пручала ся, і бачило ся навіть, не здивувала ся нагломy нападови. Тілько Іванко стояв з боку мов остовпілий і також не промовив ані слова.

— Ану, ходи з нами! — промовив до неї Сенько, а Ленько своєю рукою взяв її попід руку. Та в тій хвилі жіноча постать напруго мотнула головою, з неї зсунула ся червона хустка, а з під неї виринула перед очима веселих парубків сивоволоса, худа, з поморщеним лицем голова старої Горпини.

Парубки з разу ахнули і пустили її руку, а вона правою рукою зараз витягла собі хустку з рота, і потім спокійно запитала їх:

— А куди мене, любоньки, поведете?

— Агій! — скрикнув Сенько і пустив ся тїкати. Ленько одначе схилив ся до долу, очевидно хотячи підняти грубий кімак, що лежав біля стежки. Та Горпина випередила його; вхопивши той сам кімак, замахнула ним на Ленька і вдарила його по руцї.

— Ти на мене хочеш руку підіймати? Ах, ти шибенику! На, маєш! Маєш! Маєш!

І вона почала прати його по плечах, поки він не відбіг від неї.

— І чого вам треба було від тої дївки?— запитала вона обох Довбущуків, що зупинили ся на лїсовій стежцї, досить оподалїк від неї.

— Та ми так, бабуню, хотїли пожартувати трохи, — відповів Сенько.

— Жартувала би з вами лиха доля!— скрикнула Горпина. — Знаю я, як ви хотїли пожартувати. Але се вам вийде на безголовє!

І відвернувши ся від них, пішла стежкою на край лїса, простуючи до своєї хати. Іванко, бачучи такий конець сеї пригоди, сховав ся також у гущавинї біля своєї худоби, аби не попадати на очи молодим Довбущукам.

— От провела нас стара відьма! — мовив Ленько по її відходї, хухаючи на свою болючу руку.

— І як вона знюхала ся з Оленою? — голосно міркував Сенько.

— Мусіла якось підслідити нас, — відповів Ленько. — Не має стара иншої роботи, та все волочить ся за нами тай за вашим татом. Бою ся, аби й тепер не наробила нам іще більшого лиха. Знаєш що, Сеньку? Біжімо тепер за нею і підстережімо, куди пішла. Аби не захотіла заглянути до пустки!

— Се було би справді неприємно для тата, — сказав Сенько і оба вони ріжними стежками подали ся на Довбущуківку.

Отак не справдив ся страшний сон Олесї.

XVII.

Хлопцї на чатах.

Стара Горпина останніми днями справді завдала Олексї Довбущукови та його спільникам не мало клопоту, хоч не могла дослідити всего, що вони виробляли за той час. Вони також не догадували ся, що хтось слідить за ними, а те, що вона явила ся на їх зібраню в пустцї, вважали чистим припадком і новим доказом її старої ненависти. Але оба парубки після того, як вона ударемнила їх намір занапастити Олену, завзяли ся припильнувати її всю ніч, догадуючи ся, що сеї ночи може стати ся щось важне для їх спільного діла.

Доходячи до своєї хати, яку лишила замкнену, як звичайно, стара Горпина зди-

вувала ся не мало, побачивши, що під хатою на приспі сиділи оба молоді Довбущуки, немов дожидаючи її. Була вже досить пізна година. Сонце давненько вже спустило ся за гору, але вечірня сутїнь не була ще така густа, щоби Горпина ще з перелазу своєї обори не пізнала досить незвичайних гостий, що сиділи перед її хатою.

— О, а ви чого тут? — запитала вона сердито. — Чи ще вам чого треба від мене? Мало тобі того одному з другим, що дістав у лїсї?

— Та певно, що мало, — відповів з усміхом Сенько.

— Хочемо заробити на більше, — додав Ленько, — і не вступимо ся відси, хоч би ви почастували нас іще раз так.

— Маєш іще раз! — промовила сердито Горпина і вдарила його кулаком у плече.

Ленько засміяв ся, приймаючи се нїби за жарт, і сказав поспішно:

— Дякувать! А тепер просимо вас приймити нас на ніч.

— Ого! А то чому? Хиба не маєте своєї хати?

— Що з того, що маємо, коли нам там нема місця. У тата гостї! — відповів Ленько, а Сенько раз-у-раз усміхав ся, дивлячи ся на бабу.

— Та брешеш, дурисвіте! — скрикнула баба, подобрівши троха. — Нема і в мене

місця для таких ночівників. Ідіть геть і дайте мені спокій!

І при сих словах вона відімкнула деревляним ключем, який мала у себе за поясом, сінешні двері своєї хати і війшла до сіний. Ленько вхопив за клямку і пхнув двері на перед себе, аби за нею також війти до сіний, але стара заперла ся з середини плечима о двері так нагло, що Ленько попустив не надіючи ся опору, а баба зараз із середини засунула двері грубим деревляним засувом.

— Ідіть геть! — кликнула вона з середини до внуків. — Нема для вас місця в моїй хаті.

— То ми переночуємо й під хатою, добре? — крикнув із надвору Ленько, аби баба знала, що вони не вступають ся з місця.

Баба не відзивала ся більше з хати, і вони оба не говорячи більше нічого, посідали на приспі перед вікнами. Думка підстерегти стару Горпину сеї ночи зродила ся в Леньковій голові якось сама собою, а тепер йому ніяково було вертати. Посидівши якийсь час на приспі, він підняв ся і заглянув крізь вікно до хати, але вікно було з середини заслонене червоною хусткою. Сенько рівночасно заглянув у друге вікно, але се також було з середини закрите якоюсь веріткою. Він застукав до вікна і кликнув:

— Бабуню, чуєте?

— Чую, чую, — відповіла з середини стара.

— Може би ви дали нам дещо повечеряти?

— Не дам нічого. Раз вам казала, йдіть собі геть!

— Добре, добре! — сказав Ленько. — Але ми ще почекаємо.

Вони знов посідали на приспі і сиділи мовчки. Вечір запав уже. Небо, весь день погідне, засунуло ся над вечір густими хмарами, а тепер постуденіло значно, зірвав ся вітер, немов збирало ся на дощ. Братам стало холодно. Вони слухали, чи стара не вештаєть ся по хаті, чи не розпалює в печи, але в хаті не чути було нічого. По добрій півгодині Сенько знов застукав до вікна, знов почав кликати бабуню, але сим разом із хати не було ніякої відповіди.

— Ходімо геть! Вона певно спить уже,— сказав Сенько до брата.

— Е, ні! — відповів Ленько. — Почекай, я тут щось змайструю.

У заслоненім хусткою вікні одна шиба давнійше вже була вибита і заткана жмутком соломи, обвиненим шматою. Ленько без великого труду витягнув те заткало, а потім упхавши руку до середини, відщепив і відчинив вікно. Заглянути до хати крізь вікно він не міг, бо в хаті було зовсім темно, тому він не докликаючи ся бабуні, вліз вікном до хати і покликав за собою меншого брата. Сю штуку в сій хаті, так само, як і в своїй батьківській, робили вони не раз давнійше ще малими хлопцями. Що

правда, сим разом їм робило ся трохи моторошно, коли, влазячи вікном до бабуниної хати, вони не чули її голосу. Думаючи, що вона заснула твердо, оба брати на помацьки почали ходити по хаті, налапували лаву, стіл, постіль і місце за комином на печи, але старої не було ніде.

— От тобі на! — сказав Сенько. — А се що таке?

— Чи комином вилетіла? — запитав Ленько.

— Може на поду ночує! — догадував ся Сенько.

— Нехай собі ночує, де хоче! — відповів Ленько. — А ми проспимо ся тим часом на її постелі. Побачимо, що нам за се буде.

І заткавши вікно, він разом із братом простяг ся на бабиній постелі і незабаром заснули оба.

XVIII.

Вчинок старої Горпини.

Горпина, справді побувши кілька хвиль у хаті і зміркувавши, що хлопці стережуть її, позастилала вікна, а потім нечутно вилізши на під крізь діру в стрісі пробрала ся на кучку за хатою, з неї спустила ся на землю, і хильцем, аби хлопці не бачили, майнула в напрямі до пустині. Тілько сьогодні вечером вона з розмови з Матроною догадала ся, що в пустині діеть ся щось

недобре. Оглядаючи ся на всї боки, вона зайшла з заду хати в невеличкий ярок, пробрала ся ним аж під саму затильну стїну, і притуливши ся до неї, почала надслухувати. З разу не чула нїчого, але незабаром почули ся їй важкі зітханя та стогнаня мученого чоловіка. Вона помалу, повзучи попід стїну довкола вугла хати, дібрала ся до вікна і обережно заглянула до середини.

В хатинї миготїло слабе світло, що ледви продирало ся крізь маленькі, брудні і замрачені шибки, і біляво-жовтими стовпами вбивало ся в густу, непросвітну темноту. Один із стовпків освітив лице старої, і від разу ще більше забілив страшну блїдість, побільшену її сивим розпущеним волосєм, котре вітер шарпав і розкидував по її лицї й плечах.

Приглушений зойк почув ся з хатини ще раз. Стара здрігнула, і знов присїла до землї, аби тим лїпше, з близька заглянути в середину пустинї. Але в тій хвилї зойк утих, світло загасло, в хатинї почули ся кроки. Видно злочинець відходив. Стара, мов привид, щезла з під вікна.

Вітер на хвилину притих, а від лїса почув ся свист. Незабаром під хатиною опинив ся Невеличкий, підсвистуючи якусь гайдамацьку пісеньку.

Коли він наближав ся до пустинї, з хати вийшов Олекса, і клацнув друком, яким зачинив і засунув двері.

— Ви тут, ватажку?

— Тут! А ти чого?

— Адже ви казали менї переказати, аби я прийшов до вас.

Невеличкий брехав. Він хотїв тілько з боку стéжити за кождим кроком Олекси, бо те, що робив Олекса останнїми днями, видало ся товаришам чимось надто паскудним. Вони бояли ся не самих Довбущуків, але того, аби вони, забравши Петрієві скарби, не втекли від них.

— Нї, я не казав тобі сюди приходити, — відповів Довбущук, — а в души погадав собі: „Собака! Стéжить за мною! Чекай, братчику, побачимо, хто кого перехитрить!“

— Але, — додав Олекса по хвилї, — добре, що ти зявив ся. Йди раз-два до товаришів назад і скажи їм, аби нинї не збирали ся сюди. Завтра буде слушний час. Від Петрія довідаємо ся всего, і тодї буде все добре.

— Нехай буде й так, ватажку! — відповів Невеличкий, і вернув назад до лїса. По дорозї бубонїв сам до себе: „Чекай, чекай, я вже їм оповім!“

І підсвистуючи знов пішов до лїса, не знаючи, що боком за ним хильцем повзла стара.

— Куди йти? — міркував Невеличкий. Та зараз і догадав ся, що всї товариші мають зібрати ся на Глухім Острові, і подав ся туди. В лїсї було темно, що тілько

око вправного лісового „птаха“ могло удержати ся на стежці. Все щось його тривожило, все причувало ся йому крізь свист і шум вітру, що хтось скрито, стиха повзе за ним і лиш деколи з заду шелесне сухими галузами, захрупотить ломом під ногами. Він кілька разів ставав, надслухував, вертав ся навіть кілька кроків назад, але нічого не міг відкрити.

— Тьфу на тебе, маро! Якийсь мороз дере мене поза плечима! Ігій на тебе! — сказав Невеличкий і прискорив ходу, та все таки йому причувало ся, що хтось іде за ним і також прискорює кроку.

В кінці опинив ся на дні глибоченної дебри, а в горі з поміж ялиць завиднів ся широко розложений огонь на „Глухім Острові“.

— Слава тобі Господи, ось і товариші!

І повільними кроками подав ся в гору.

* *
*

Вітер шумів і колихав верхами ялиць, скриплячи проразливо сухими гилями. Долом, серед грубої темноти, крутими стежками, через дебри, чагари, гнилі ломи і пні, гнала стара, немов вовчиця, що гонить ловця, який забрав їй щенята з леговища.

— Боже мій, що за страшна робота, який нечуваний злочин скривають ті глухі ліси! І який другий злочин містять у собі німі стіни пустині!... Боже, коби він лиш не згинув у страшних муках, до яких ті

нелюди готовлять ся! Коби лиш його не замучили, заки верну ся!...

І стара напружувала всї сили, і знаними стежками гнала далї в глиб лїса.

З далека замиготїло слабе світло серед гущавини, і знов сховало ся. Знов мигнуло і знов зникло, мов надїя в душі того, що тоне.

— Слава Богу, вже близько,... ось уже! — прошептала стара, тяжко віддихаючи з утоми. — Коби лише стражників було досить!

І добуваючи решти сил пігнала до світла. Незабаром серед темряви ночи зарисувала ся невиразно невеличка, лубяна колиба перед її очима, в якій від кількох неділь пересиджували стражники, що слїдили за бакунярями і пильнували ладу і безпеки тих відлюдних околиць. Таких стійок було досить по лїсах, а з найблизших сіл люди повинні були доставляти їм поживу. Звичайно робив се війт, але так потайки, що мало хто в селї знав, де вони.

— Відчиніть, на милість Бога, відчиніть! — закричала стара і з цїлим розмахом гримнула собою в двері колиби. Двері пирсли під напором, і стара влетїла до середини...

* *
*

Широким колесом палає серед поляни на „Глухім Острові“ вогонь. З одного боку ватри стоїть сухий, сїрий, обдертий з кори пень, до котрого привязаний Петрій, а з дру-

гого боку сидять серед розмови три „товариші“, курячи люльки. Невеличкий з иншими товаришами давно вже подав ся, щоб сповнити свій плян, а слідом його пробуваня на острові була хиба кров, котрою був побризьканий пень і ціле тіло Петрія. Сам Кирило стоїть привязаний до страшної колоди, поранений і змучений; лице його бліде, на декотрих місцях то темно-синє, то кроваве, але його погляд усе спокійний і рішучий, як перше.

Опришки поводили ся з ним з початку досить лагідно, думаючи, що ласкою приневолять його показати скарби. Але побачивши, що все дарма, рішили ся вжити острійших способів: тортур і мук. Особливо сього вечера вони завзяли ся дізнати ся про скарби, бо не щадили ні намов, ні погроз, ні мук. Невеличкий радив іще зачекати, а сам не тратячи часу попровадив своїх на Довбущуківку.

— Шкода, що ми тут мусїли лишити ся, — казав один волоцюга. — Варто би тепер бути з товаришами. Там, здаєть ся, буде гарний празник!

— Що менї з того! Я волїв би, як би сей собака признав ся, де скарби сховані, нїж маю брати гріх на душу.

— Що се? — підхопив третїй. — Менї причуло ся, що хтось іде по сухім ломі і тріщить ґалузєм!

— Е, ти заяче серце, тобі все щось таке причуваєть ся! От сиди тихо!

Та в тій самій хвилині сильно захрупотів лім, затріщало галузє, і з гущавини випало більше як десять стражників у цісарських уніформах з набитими карабінами. Попереду летіла Горпина, і коли стражники кинули ся ловити та вязати опришків, вона увільнила на пів замученого Петрія.

Мінута не минула, а все було в порядку на „Глухім Острові“. Опришків повязано, Петрія увільнено, підкріплено, а його рани завязано так, що міг іти разом із стражниками.

— На перед, панове, на перед, — лебеділа стара і ціле її тіло дрожало від великої внутрішньої натуги та зворушеня. — На перед, на перед у Довбущуківку!

— Веди, стара! Скоро! — наказав коротко начальник стражників, і всї поспішили в гущавину.

XIX.

Уратований.

Кріваво заходило сонце за хмари, обливаючи їх загравою, а в тім червонім світлї понуро бовваніла Чорна Гора, врізуючи ся глибоко в червоне тло своїми темними, острими контурами.

На найвисшій стрімкій иглиці Чорної Гори клячала велитенська стать таємного старця, що кілька разів уже так дивно зустрічав ся з Андрієм.

Він довго клячав, похиливши сиву голову і зложивши руки навхрест на груди, а душа його виливала всі свої тайни, всі свої глибини в горячій молитві перед Богом. Йому снило ся попередньої ночи, що зближаєть ся конець його терпінь, що зближаєть ся час, коли рід його буде змушений перейти останню пробу, аби або дійти до високої мети і ясної будучности, або до дна пропасти. Він із глибини серця дякував Богу за Його ласку. Якась невидима сила перла його ще останній раз відвідати ті місця, де родив ся, де проводив свобідно молоді літа, де свобідне його житє так сумно закінчило ся через нещасну любов, через панську сваволю і гніт. Злізши з гори, він подав ся полем на Довбущуківку.

* * *

— Хато моя рідна, чи й на тобі тяжить боже проклятє, як на мені? Чи й ти не розпадеш ся доти, доки я живу? Чи мій кінець буде заразом твоєю смертю?

Так говорив старець, підходячи під двері пустині. Двері були зачинені, та старий скоро відчинив їх і війшов до середини. Темно було в сінях, темно, хоч око виколи, було в хатині. Старець просто йшов на серед хати, де, як знав, стояла груба, гладко врізана колода, котра його батькови служила за стіл. На раз спіткнув ся о щось мягке. Під ногами його щось зачало ру-

шати ся: почув ся слабий зойк, мов стогін когось, що вмирає.

— Убийте мене, на що мені так мучити ся? Убийте мене, я вам нічого не скажу, я присягав! Змилуйте ся, один удар, і моя мука скінчена!...

Се стогнав нещасний, замучений Андрій!

— Що тут таке? Хто ти, нещасливий? Що з тобою?

— Як то, то не ви Олекса Довбущук?

— Я? Я Довбущук, але не той, котрого ти знаєш.

— Хто-б ви не були, ратуйте мене! Винесіть мене відси! Занесіть до села! Я син Кирила Петрія!

— Ти Андрій?...

— Я Андрій! Ой, скоро, скоро! Візьміть мене відси! Тут страшно!... Несіть мене, нехай хоч умру на вільнім повітрі!

Серед німого страху розвязав старий хлопця, і обгорнувши його власною одежею, виніс із пустині, і обережно поспішив зі своїм тягаром у село. Андрій зомлів, коли старий виніс його на свіже повітрє. Здавало ся, що страшні болї, уплив крови і голод зовсім обезсилили його. Старий добуваючи всіх сил поніс зомлїлого у село шепчучи:

— Боже милосерний! Два рази Ти дозволив менї спасти його. Хиба третїй раз мав би за пізно прийти мій ратунок?...

Та що се за чоловік спішить із села на Довбущуківку?

Хід його непевний, сам він хитаєть ся, як стара верба, котрою колихає осіннїй вітер. Хоч буря й непогода, хоч студїнь проймає, він без шапки, вітер розкидає його сиве волосє і шарпає його подертим кафтаном, та він не зважає на те, квапить ся просто на Довбущуківку, мабуть нїчого не чуючи, не бачучи нї перед собою, нї довкола себе.

— Добра ніч! — промовив до нього старий, та він, здавало ся, не бачучи його, пройшов мимо, зігнувши ся, мов би чого шукав, і по хвилинї щез у пітьмі. Незабаром старий опинив ся під першою хатою села... Сил уже не ставало нести дальше Андрія... Він поцїлував його в зимне, посинїле, закровавлене чоло, зложив омлїлого на приспі, і прошептав:

— Прощай! Тут наші дороги розходять ся! Я свою кінчу, ти свою зачинаєш!

У хатинї, під котрою се дїяло ся, ще миготїв блїдавим, непевним світлом каганець: люди ще не лягали спати.

І відступивши трохи від приспи, старий закричав що сили:

— Ратуйте, ратуйте, люди добрі, не дайте загинути живій души!

В тій хвилї вітер засвистав, зашумів. Стара, дряхла хатина затріщала під його напором. Андрій прокинув ся зі свого гли-

бокого зомління і застогнав на приспі, а старець щез у густій, непросвітній темноті.

Се був старий Олекса Довбуш...

XX.

Пімста товаришів.

Хата Демка Довбущука була трохи огряднійша, як инші хати в Довбущуківці. Передівсім була чистїйша, бо Демчиха не закладала рук за пояс, як нещаслива приголомшена Матрона, а робила і порядкувала що сили в біднім ґаздівстві.

Олекса з братом сидять на лаві, вогонь палає в печи, коло неї заходила ся Демчиха, а на дворі темно і вітер віє, ще не перестає шуміти та гудїти.

— Тепер час! — сказав Олекса встаючи з лави.

— То, брате, Андрій прирік тобі показати сховок?

— А, ба, мусїв приректи. Вже три днї висить на кілку в пустинї!

— Таки висить?

— Нї, я лишив його на землї, але ще звязаного. Правда, втекти він не міг би, хоч би його й розвязав, але могла би бестія сховати ся де, а тепер у ночи чорт його знайде!

— То йди ж, брате, і приведи його сюди! Треба його в що загорнути, коли, як кажеш, майже зовсім голий. Вітер зим-

ний, ще готова нам біда де в дорозї заковязнути!

Олекса вийшов із хати, докинувши Демкови:

— Будь готов! Я зараз приведу його сюди.

* *
*

Дивні думки снували ся в души Олекси. Перший раз у житю йому стало якось лячно. Він бояв ся тої нічної темноти, здрігав ся раз-по-разу перед свистом вітру. Хати Довбущуківки видали ся йому живими почварами, що рушали ся і грозили йому. Навіть здавало ся йому, що бачить під власною хатою якусь чорну мару в людськім видї, що повзає на руках попід стїни, що в пустинї і довкола неї снують ся такі самі чорні мари, що десь у пустинї замиготїло блїдаве світло, мов блудний огник, і загасло в тій самій хвилинї, як заблисло. Дрож пройшла йому поза спиною. Він обернув ся поза себе: під Демковою хатою стоять дві мари, тулячи ся до стїни. На силу він догадав ся, що се його власні сини. Завернув до них, наказав їм іти під лїс і уважати, аби товариші несподївано не надійшли і не перешкодили йому довести дїло до кінця. Ленько й Сенько, щикаючи і трясучи ся від холоду, поплели ся під лїс, а Олекса затряс ся, мов би хотїв отрясти з себе всї погані думки та трівожні привиди, і сміло пішов до пустинї.

* *
*

Невеличкий добре знав лісові дороги, і не вважаючи на темноту, скоро зайшов зі своїми товаришами на Довбущуківку. Він справно уладив усе, обставив на всякий припадок пустиню товаришами на сам перед з далека, потім велїв їм помалу зближати ся, а сам із другим смілим товаришем, узброєний у пару добрих пістолєтів і в широкий ніж за холявою, пішов до середини. Не мало зачудував ся, знайшовши двері відчинені. Війшов до середини, облапав довкола стїни, але не налапав нїчого, лише заваляв собі чимось пальцї. Зараз казав товаришеви засвітити ґніт, і при світлї оба зачали перешукувати хатину. Нїчого в нїй не було, тілько довгі, крівaві паси по стїнах вказували на місце, де мучив ся нещасний Андрій. Опришки не мало розчарували ся, не знайшовши сподїваних скарбів, та не мало зачудували ся, побачивши в хатинї кров замісь золота. Невеличкий поклав собі заждати на Довбущука, і зараз таки все приготовив до того. Всїх товаришів спровадив до хатини, половину уставив при сїняшних дверях, половинї казав приготовляти знаряди до муки, а сам вийшов на двір, аби дати иншим знати, коли прийде Олекса.

Побачивши з далека свою жертву, Невеличкий звинно як ласиця шугнув до хати, казав загасити світло і замкнув двері.

Минуло кілька хвилин. На дворі вітер усе ще не переставав шуміти, і термосив верхом пустинї, але в її серединї була

мертва, тяжка тиша німої ожиданки. Кождий із опришків запирав у собі дух, кождий старав ся берегти своє становище, бо кождий палав ненавистю до ватажка.

Ось і він надходить, і бубонячи щось під носом, відчиняє двері...

XXI.

Конець — початок.

Не знала бідна Петріїха, що діяти і де діти ся. Її голова крутила ся, страшна непевність, що стало ся з чоловіком і сином, відібрала їй притомність. Вона в своїм смутку цілком не завважила, що недужий старець, котрому останніми днями значно полекшало, і котрий, здавало ся, вже бачив і пізнавав усе, щез вечером із хати.

А той незвичайний, незнаний старець ішов серед зимного вітру скорим, хоч непевним ходом на Довбущуківку. Його то Олекса Довбуш здибав, несучи Андрія, виратуваного з пустині в село.

Страшно перекривило ся лице старця, коли станув під хатою Олекси. Се був ніби сміх, ніби радість, що старий добив ся до своєї мети.

Він вказав рукою на хату Олекси і Демка, потім махнув нею кілька разів на вітер. То мала бути його погроза.

І дивне щось зачав робити. Видобув із за пазухи кілька кавалків шнура і бі-

гаючи сям та там поприв'язував защіпки дверий у обох хатах так, що відчиняючи з середини не можна було ніяким способом відчинити дверий, а ще до того, коли те роблено скоро. Скінчивши сю роботу, знов тремтячою рукою погрозив обом хатам.

Тепер зачав микати з загати солому і класти вінцем попід вікна і двері обох хат, усе кваплячи ся та бігаючи.

* * *

Демко в хаті довго ждав на брата. Жінка вже витопила в печи, і погасивши огонь пішла спати. Демко все ще сидів на лаві й чекав. Він чув, як хтось привязував клямку, але думав, що се вітер термосить дверми. Він чув шелест соломи під вікнами, але не оглядав ся, бо думав, що се вітер шелестить, микаючи солому зі стріхи.

Олекса не надходив, Демко став нетерпеливити ся...

На раз широкий, білий плат світла вистрілив під вікнами і золотим язиком почав лизати стіни. Демко почув сичанє і тріск полумя.

— Жінко, вставай, хата горить! — крикнув він.

Демчиха схопила ся і остовпіла. Ясність ширила ся що раз то більше. Вона кинула ся за своїм чоловіком у сіни, пірвавши з собою заспаного хлопця.

Але горе! Демко термосить дверми від сіний, запирає ся цілою силою, двері не відчиняють ся. В розпуці кидаєть ся до других дверий, другі так само. А вітер, мов би на те й чекав, аж тепер на добре розходив ся. Вже ціла стріха сичить, тріщить і палає. Демчиха з хлопцем стоїть остовпіла серед сіний. Розпука додала Демкови сили, він висадив одні двері і випав ними на двір, витягнувши за собою непритомну жінку, що все ще конвульсійно заціпленою рукою держала хлопця за руку.

А під хатою в дикій, нелюдській радости скаче якась страшна мара, перекривляючи лице і плещучи в долоні, як дитина.

— Ось де злодій, ось де палій! — ревнув Демко, прискочив до старця, пірвав його за груди і піднявши без трудности в гору гримнув ним що сили до землї. Нещасний крикнув слабо, і мов глина повалив ся на землю.

Удар був смертельний. Та ще на хвилю заблисло в старім тілї житє. Старець простогнав:

— Ти... ти... Демцуню, ти... син мій!... Я... пі... знаю... те... бе..., я... я... бла... го... словлю... те... бе!

Демко стояв мов громом прибитий.

Вітер гудів, крутив ся, кидав огнем довкола, мов дитина граючи ся піском. Пожежа захопила вже всю Довбущуківку. Заняла ся Олексова хата, а її стріха незаба-

ром завалила ся, погребавши в своїх руїнах бідну Матрону.

А в тій самій хвилї понад рев вихру, понад тріск пожежі, понад клуби диму видер ся инший страшний голос. І повітрє і земля, здавало ся, задріжали від того нелюдського голосу.

Се був чоловік високого росту, без одежі, тілько щось мов криваві паси звисало на нім. Його ноги були обвинені в соломяні перевесла, що вже до колїн обгоріли, обсмалюючи під собою живе тїло. А на його чолї видно було широкий, кровавий вінець, з під якого пасмами текла кров, заливаючи йому очи, уста й лице. Його руки були звязані на зад, і він летїв на осліп, просто на Демка. За ним гнала юрба темних постатий, а поперед них бігла стара Горпина.

— Ади, Олекса! — буркнув Демко.

А Олекса жене непритомний, сліпий, жене просто до Демка. Та на раз спіткнув ся о старця, що лежав на землї, і з тяжким розмахом гримнув собою об землю.

Старець отворив очи. Його тїло знов задрожало. Сили опускали його, він прошептав тілько:

— І... ти... мій син!... І... ти будь...

Се були останнї слова Олекси, сина славного капітана опришків Довбуша!

А в тій хвилї надбігла Горпина, надбігли стражники, і всї остовпіли побачивши те,

що було перед ними. Ніхто не звертав уваги на пожежу, що розгуляла ся на добре і тепер гуділа, шипіла і тріщала від пустині. Стара стала мов укопана, пізнавши в мертвім старці свого чоловіка, а в живім кровавім, свого сина. В ній відізвало ся материньске, жіноче серце, — вона голосно заридала і кинула ся до тих, що лежали на землї. Стражники і повязані опришки стояли німо довкола. Між ними були й Демкові сини, лише не видно було Невеличкого.

На раз у те непорушне колесо всунув ся — ніхто не бачив відки — високий, сивий як голуб старець. Він війшов до середини колеса, а на його похиленім чолї видно було смуток і тяжку задуму.

— От се Олекса, син мій, — заговорив він, показуючи на мертвого старця, — а се Олекса, внук мій, — додав, показуючи на кровавого Олексу, — а се правнуки мої повязані, — а сей блїдий, замучений чоловік, що там стоїть, — то Петрій... Чи се ж ті родини, котрі мають у братній згодї подати собі руки і робити велике дїло і проступувати до високої мети?...

— Внуки і правнуки мої! Мої терпіня нинї кінчать ся, а може й ваші також скінчать ся. А все те через ненависть і незгоду. А ви, що лишаєте ся живі і бачите наші муки, терпіть і зносїть те, що Бог на вас зішле, та не побільшуйте свого горя ще власними провинами!

При сих словах голос його ослаб. Він захитав ся, усів на землї, підніс голову до неба і хотів ще щось говорити, але в його груди не стало вже голосу... Він тілько шепотом зачав передсмертну молитву... Похилив голову на груди мертвого сина, а руки його звисли до долу.

Олекса Довбуш лише кількома хвилинами пережив свого першого сина.

ДРУГА ЧАСТЬ.

I.

Мій дім — моя твердиня!

Старий, гордий воєвода Шепетинський часто із задоволенєм повторяв ту приказку. А треба було його бачити в ту хвилю, коли, окружений хмарою вельможних гостий, з котрих богато ледво держало ся на ногах і думало, що у них вітраки на плечах замісь голов, — так у них шуміло і крутило ся старе угорське вино — треба було бачити старого Шепетинського в такій хвилї, коли обходив із гістьми свій новий замок, просторі на француський лад побудовані господарські будинки, повні новомодних господарських знарядів, коли показував гостям сильний частокіл і оковані брами, рови і став, що немов величезний півмісяць окружав замок від полудня, — коли обводив їх по густому, на пів природному парку, що обтулював собою від півночи ново вибудований замок, — треба було все те видїти власними очима, щоб уявити собі, з яким виразом лиця повторяв тодї пан воєвода:

— Мій дім — моя твердиня!

А гостї дивували ся. Дами, одїті після тодїшньої моди тільки в тоненькі, серпанкові

ґазові обслони, ахали сантіментально, стулюючи пишно тоненькі уста і оглядаючи далековидами чудову околицю. І всї подивляли красоту будови, виконаної італїйським майстром, і чудове положенє між лїсом і водою, і сильні укріпленя, і штучно в фантастичних формах повироблювані човни, що колихали ся на гладкій поверхні ставу, і зі смаком поприбирані альтани в парку, словом, — подивляли все, що можна було хвалити. А хоч дехто зі старших панів закидував словом: „По що було будувати на теперішні часи так коштовні укріпленя? На що здасть ся в нинїшнїх мирних часах замок, на що рови, зводжений міст і палїсади?“ — то пан воєвода, випрямивши свою горду, високу стать і показуючи гордо лївою рукою на власну грудь, говорив із задоволеним усміхом:

— Мій дім — моя твердиня! Хиба-ж ви не бачите високої мети, котра руководила мною при будові сього замку?

Гостї мовчали і хитали головами, тілько дами шелестїли довгими, ґазовими, легкими як павутина сукнями, повертаючи ся гордо одна перед другою.

— Гляньте на ті синї гори, що мріють далеко! Бачите, то брама, котрою часто входили Угри в нашу країну! Туди колись вдер ся Раковцій! Мій замок призначений на будуче заперти їм браму. Гляньте на розлогі, широкі та рівні поля від сходу й півночи! Се шлях, котрим налїтала пагубна саранча —

Татари на наше благодатне Підгірє. Мій замок має стати запорою проти загонів бісурмен, стати охороною бідним людям, що тїкають зі своїм добутком перед мечем і огнем невірних!

Так говорив пан воєвода, а його стать, схилена віком до землї, простувала ся і підіймала ся в гору при тих словах. Він знов задоволено всміхав ся і гордо поглядав по гостях.

А гості вже й самі зачинали подивляти високі, патріотичні цїли власника замку, бажали йому щастя, а його родови слави і довгого пангованя.

Але на згадку про рід воєводи каламутила ся його радість. Він пригадував собі, що в нього нема сина, що його славний рід, його імя з ним вигасне, — і похиляв знов горду голову в долину, мов би клонив ся перед рукою судьби. Бо й справдї судьба мабуть напосїла ся пригнести ту сильну, горду голову. Його син, цїла батькова надїя, по роцї житя з жінкою погиб нагло на ловах, а його молода жінка скоро пішла за ним у могилу. Лишила ся непотїшному дїдови одна лише маленька внучечка Мільця, на котру чомусь дїд не міг зілляти всеї своєї любови. Жаль по стратї сина уступив незабаром місця високолетним і славолюбним думкам, уступив місця заходам при будові замку, тисячам мрій і плянів, котрі роїли ся в старій, гордій голові. Тим часом Мільця росла під надзором няньки і Француэьки — бони Шарльотти. Її

було півчетверта року в ту пору, коли відбувають ся події, про які йде тут мова.

А діяло ся се в другій половині XVIII. віку, коли польську корону носив Станїслав Понятовський, а над Польщею, або властиво над головами молодих Ляхів і Ляшок, почавши від короля, запанувала чарівна Маркіза Loully.

Було се одного прекрасного лїтнього вечера в недїлю. Отець Ізидор, священник сусїднього із замком села, обходив, помахуючи грубою тростиновою паличкою в срібній оправі, свої широкі лани, що красували ся високим житом і зеленою пшеницею. Задоволенє і легкий усміх бігали по його лиці, а легкий, вечірнїй вітрець грав підчас ходу полами його довгої, чорної реверенди. Срібна оправа палички блискала до сонця, а повне, кругле лице панотця набирало від вечірньої заграви ще більше румяної краски. Про що думав о. Ізидор у ту пору, трудно вгадати. Може й не думав ні про що, а тілько тихо любував ся вечірнїм спокоєм підчас проходу.

— Слава Йсусу Христу! — відізвав ся на раз грубий голос за плечима о. Ізидора. Він обернув ся і відповів:

— Слава на віки!

Перед ним стояла людина, лїт около пятидесяти, з загорілим лицем і ростом більше як о голову висша від о. Ізидора. В рисах його лиця крім мужеської енерґії, добродушного, але й гордого усміху, що

означав свідомість його переваги над иншими, не можна було вичитати ніяких ворожих намірів.

— Всечесний отче, вибачайте, що так несподівано заходжу вам дорогу, але, бачите, у мене пильна справа до вас.

О. Ізидор поступив два кроки в зад, аби ліпше оглянути незнайомого, і допитливим поглядом змірив його високу поставу.

— Сподіваю ся, що ви, всечесний отче, знаєте мене?

— Ні, не знаю!

— А, як так, — сказав незнайомий з жартовливим усміхом, — то я скажу вам. Я Олекса Довбуш.

Ті короткі слова дивно вплинули на о. Ізидора. Його здорове, червоне лице поблідло, коліна затремтіли, а рука судорожно стиснула срібну головку палиці.

— Отже, — говорив далі Довбуш, задоволений видно тою зміною на лиці панотця, — моя справа, всечесний, така. Я жию по лісах, як небесний птах, що ні оре ні сіє... Та від кількох днів зі своїми товаришами даремно прошу в Бога хліба насущного. Тому звертаю ся до вас і прошу, аби ваша щира рука накормила голодних!

Самозадоволена усмішка щезла з лиця грізного опришка і вступила місця іронії й зневазі. Він знав, що о. Ізидор дуже скупий і що ті слова нагнали на нього немало страху. І справді о. Ізидор аж скорчив ся,

почувши се, і язик його без звязи вилепетав:

— Як то, як то? Поясніть ліпше, — я вас не цілком розумію!

— Проста річ. Ви, отче, будете такі добрі сьогодні вечір між годиною осьмою й десятою заставити у себе стіл для мене і двацяти моїх молодців, бо ми не маємо де повечеряти! Не дуже там заходіть ся, ми з'їмо що будь, бо мої хлопці голодні! Бувайте здорові!

І капітан поклонивши ся і ще раз насмішливо поглянувши на остовпілого з трівоги о. Ізидора, скорими кроками подав ся геть.

*   *
*

Пан воєвода Шепетинський був того вечера в дивно веселім настрою. Гості власне пороз'їздили ся і слуги прятали в широких покоях. Воєвода ходив поволи по свойому кабінеті, ставав що крок, писав рукою ріжні знаки в повітрі, якісь слова й цифри, а часто навіть і звук невиразних слів виривав ся з його уст. Старе угорське вино, котрого нині не мало потекло, розігріло стару кров, і збудило в ньому добрий гумор. Він з радости тричи поцілував чотиролітню прекрасну внучку і заявив мадемоазель Шарлотті своє задоволенє, що так старанно її пильнує. Потім пішов до свого кабінету і запер ся в нім.

Не праця, що вимагає спокою, була його метою... Він ходив по умебльованім із великим смаком кабінеті, а думки його губили ся в смілих рахубах, у широких плянах будучности. Його богатства були великі, стіни замку скривали величезні скарби; слуги його вірні, а піддані в кождім часі мусять приложити рук до роботи, покинувши свої, хоч би й найпильнійші занятя.

На раз застукав хтось голосно до дверий кабінету і почув ся голос льокая, що доносив про прихід о. Ізидора. Пан Шепетинський ніколи не поважав ні релїґії, нї її слуг, і не поважав передівсїм о. Ізидора, якого скупість була йому відома. Він поглядав на нього все зневажливо і не називав його инакше, як рабом божим.

Отець Ізидор, блїдий, задиханий, весь тремтячи, війшов до панського кабінету.

— Чого вам, рабе божий? Ов, що я бачу! Ви такі неспокійні, такі затурбовані! Певно злодій слуга украв вам без вашої відомости із замкненого шпіхлїра кусник хлїба? Або може ви припадково, не допусти Боже, загубили з десять золотих? Що?

Ся насмішлива промова пана Шепетинського до решти збентежила о. Ізидора і збила його з пантелику.

— Нї, ваша ясновельможність, — промовив він немов деревляним язиком, — річ десять раз гірша!...

— Боже! — крикнув з комічним патосом воєвода, — певно вам у пивниці по-

тріскали обручі на бочці найстаршого вина! Годі, рабе божий, я не пораджу, — що сира матінка земля випила, того їй уже з горла не видреш!

Та о. Ізидор, котрого мов блискавка на ново прошибла гадка про страшних опришків, відзискав притомність і тремтячим голосом розповів воєводі, в чім річ.

Треба було бачити пана Шепетинського в тій хвилї, як слухав оповіданя о. Ізидора. Його комічний патос розплив ся, мов імла від сильного вітру, його губи стисли ся, але очи заяснїли радістю.

— Собаки скажені, пси підлі! — крикнув він, — і вони сміють туди волочити ся під моїм оком і ще й людий напастувати!

— Гей, зараз завтра велю поставити шибеницю над ставом. Заколишуть ся вони на нїй незабаром разом зі своїм ватажком!

— Хлопці, сюди! — крикнув воєвода широко отворивши двері, — гай, біжіть, узброїть ся, беріть шнури й аркани! Скорше, цапи, скорше!

Гурма слуг, що вбігла на крик воєводи, і хвилю стояла широко вибалушивши на нього очи, розбігла ся тепер так само скоро, зрозумівши, в чім дїло і що треба робити.

— Отче Ізидоре, махай до дому, ладь вечерю, ...гости їх, ...а я почастую їх вином із своєї пивниці.

— Але ж, ваша ясновельможність, я бідний слуга божий, відки мене стане гостити двацять таких лїсових медведів?

— Не стане? То як собі хочеш. Нехай тебе про мене й повісять, нехай тобі сиплють вугля до холяви, як не одному з вашої братії! Коли тобі так жаль погостити їх, про мене! Мені байдуже.

— Але ж,... на милість Бога,... ваша ясновельможність,... не дайте марно пропадати чоловікови!

— Роби, що кажу!

— Але ж...

— Нічого „але ж“! Так мусить бути, і кінець. Не знаєш, що на голову Олекси Довбуша наложено тисячу червінців? Як він буде в моїх руках, надгорода буде твоя! Іди й лагодь вечерю!

Отець Ізидор того, здаєть ся, й чекав. Урадуваний поклонив ся воєводі до колін і подав ся в село, рахуючи в дусі прекрасні червінці. А ті червінці, — то були грушки на вербі! Польське правлінє, польський сенат, польська шляхта як що обіцяла, то на тій обіцянці кінчило ся.

А пан Шепетинський ходив дуже врадуваний по широких, пишних покоях і затирав руки з радости, що йому доля судила зловити славного опришка, котрий від кількох літ ширив страх між довколичними панами.

Зблизив ся вечір. Пан воєвода тихенько, боками по за село, рушив окружений гурмою узброєних слуг до мешканя о. Ізидора, аби опришків нечайно напасти при вечері і легким коштом зловити. Якось на хвилю

заблисла в души пана Шепетинського думка, що він дома не лишив доволї сторожі; але зараз опамятав ся, що там її не треба.

— Ей, мій дім — моя твердиня. На перед, хлопцї!

Запав вечір і покрив сивою, густою млою широкі луги, якими вела стежка. Одалїк синїв підгірський густий лїс, а з панського ставу голосно розносило ся по повітрі рохкотанє жаб. Незабаром пан Шепетинський і його слуги щезли серед тої великої, живої, чудової природи.

* * *

Гей, даремно, пане воєводо, розставляєш хитрою штукою своїх слуг довкола попівства! Даремно готовиш засїдку на звіра! Сей звір у неї не впаде.

Даремно, стара, горда голово, уявляєш собі подяки, які складати муть тобі гурмою сусїди за те, що зловив славного опришка! Шкода твого заходу звабити його в сїтку! Уважай, аби ти сам не впав у слопець, аби ти, хитрий, не дав перехитрити себе!

І даремно ти, о. Ізидоре, тїшиш ся і числиш на перед червінцї, які виплатить тобі польський уряд за Довбушеву голову! Шкода було заходу, рабе божий, готовити таку ситу вечерю! Молодцї Довбушеві де инде повечеряють, — тай гучно повечеряють!

* * *

Німо й понуро стоїть новий воєводський замок серед подвійного вінця: темного парку і ставу, що синїє, як велитенський півмісяць. Лише зводжений міст висить у задумі над глибоким замковим ровом; із башт виглядають пащі гармат, а в ставі полощуть ся золоті зірки небесні, немов чарівниці-русалки, що бажають у глибину води заманити ті грубі липи та плакучі берези, що пообсїдавши беріг ставу, тужно приглядають ся собі в його кришталевих водах. Часом лише плюсне серед тих хвиль весела риба, а що раз то ширші обручі легеньких хвиль розходять ся плещучи о зелений беріг.

Та в замку служниці й слуги в просторій кухнї гуртом обсїли грубу, ждучи, доки вернеть ся пан, і скорочують собі час розмовами. Мала Мільця і мадемоазель Шарльотта сплять у своїй кімнатї, і ніякий стук, ніякий галас не перебиває їх сну. В кухнї розмови стають чим раз живійші. Дівчата й баби, пастухи й старі діди оповідають чутки про Довбуша.

— То мусить бути страшний чоловік! — боязько прошептала Сенька, молода дївчина.

— Йди, дурна, — відізвав ся Клим, старий дїд із довгими козацькими вусами, — ти сїм триднївок постила би, сїм пятниць поклони била, як би тебе такий чепурний молодець посватав!

— Агі на вас із вашим сватанєм! Ідїть геть! Такий старий, а ще вам небилицї з го-

лови не вивітріли! — сердила ся Сенька, почервонївши від стиду.

— То ти, Грицю, кажеш, що бачив Довбуша? — запитала кухарка Параска невеличкого, плечистого хлопця.

— Овва, — сказав той зухвало, — не штука було його бачити! Бачив я його, тай то не раз у нашім лїсї.

В тій хвилї дивно щось забрязчало і зашелестїло на замковім подвірю... Всї надставили вуха, чи не почують крику воєводи, але нїчого не було чути. Нї один із прислуги не вийшов, аби подивити ся, що там. Усї слухали дальше оповіданя Гриця.

— А як же-ж він виглядав, той страшний розбійник? — запитала Сенька Гриця.

— А як же би мав виглядати? Як кождий хрещений чоловік.

В тій хвилї зашаркало щось по дверех. Почули ся голосні кроки, двері відчинили ся, а в них показала ся висока стать Довбуша.

— Добрий вечір! — сказав не кланяючи ся. — Так виглядав, як я? — додав із усміхом, обертаючи ся до Гриця.

Трудно описати переполох слуг, коли побачили перед собою так несподївано страшного опришка. Як би був грім у тій хвилї вдарив серед хати, не були би гірше перелякали ся. Зуховатий Гриць в тій же хвилї опинив ся в найтемнїйшім кутї під тапчаном. Жінки скрикнули і задеревіли на місцї. Тілько старий Клим пірвав за сокиру.

— Дай спокій, старий діду, — сказав із усміхом до нього Довбуш. — Ми не прийшли вам тут ніякого зла робити, тілько, будь ласка, поможи повязати челядь, а як усе буде готове, покажеш нам, де панська каса.

— Не діждеш того, проклятий розбишако, — крикнув Клим і пустив ся на нього з сокирою.

— Хлопці, гей! — крикнув Довбуш. І в мить двері пирсли, і Клим почув, що його руки зціпив хтось мов кліщами. Його звязали і заткавши йому рот винесли на подвірє, а за ним і всю службу, навіть і Гриця, що запхав ся під тапчан. Один здоровенний опришок став над ними на сторóжі.

— Як мені котре писнете, то зараз йому кулею лоб розтріскаю, як гарбуз.

Бідні слуги, потрівожені й повязані, не сміли пустити ані пари з уст. Тілько Клим пручав ся і кидав ся, та кричати не було як, бо йому заткано рот хусткою.

Тим часом опришки бушували по замку. Ось уже несуть звязану, на пів сонну мадемоазель Шарльотту, і регочуть ся з її переляку. Але що се нового надумав капітан? Мабуть скарб якийсь криє під полою широкого, панського плаща, накиненого на плечі! Обережно виносить той скарб, стає серед подвіря і кричить:

— Хлопці, гроші є?

— Є, ватажку, є! — кричать змішані голоси з сіний, — і в мить показують ся опришки, двигаючи панську касу.

— А забрали, що треба? — питає знов ватажко, який під тим „що треба“ розумів дорогоцінности та инші річи, потрібні грабіжникам.

— Забрали, забрали, — кричить знов кілька голосів. І знов виходять із замку опришки, двигаючи скриню, повну панського добра.

— На перед! Добро до сховку! Поділ завтра за дня!

Опришки радісно перешіптуючи ся рушили в дорогу. Ватажко ще задержав ся, все ще не випускаючи з рук своєї добичі.

— А не вивісити панови воєводі червоної хоругви на замку? — питав з жорстоким, але тихим усміхом опришок, що стояв при привязаних.

— Бігай!

Нічна темнота вже засіла землю. Довбуш вийшов із подвіря і ухиляючи трохи поли плаща, аби придивити ся своїй добичі, сказав:

— Оттак, пане воєводо, ми аж тепер порахували ся! Бо вже прийшла пора! А як твій син украв і зганьбив мою Олесю, — а як ти ще подибавши мене в лісі велів немилосерно катувати, а як ти знищив ціле моє щастє, ціле моє житє, — ти певно не думав, що прийде й на мене черга відплатити тобі рівним за рівне, вирвати останній

накорінок твого роду, знищити всї твої пляни й надії! А те все таки стало ся! Внучка твоя ось тут у моїх руках! Моя відплата незабаром завіє на пишній кріввлї твого нового замку!

І несучи обережно обвиту в поли Мільцю, зник опришок у нічній темноті серед крутих стежок, що вели по панськім парку.

Незабаром усміхнула ся темна ніч. Застидали ся чорні хмари на небі своєї чорняви, почервоніли. У ставі пробудили ся рибки і стали підпливати, плюскочучи до рожевого світла. Думали, що сонце сходить.

А се горів гордий, новий замок воєводи.

Ой, не втішно та не радісно вертав пан Шепетинський із свойого походу! Не в ладі вертала ся його дружина, не на спочинок вертала вона! Ціле село заворушило ся. Здвиг народа зібрав ся довкола пожарища, а поміж народом пропихав ся німий, блїдий пан Шепетинський. Нещастє від разу зломало його горду душу. Все, все, про що мрів, що снило ся йому на старі літа, до чого сильно приросло його серце, тепер розвівало ся димом, сїдало в попіл із пожежею. Його славний рід на нім кінчив ся, його будуча задача, боронити Підгірє від наїздників, — щезала так, як те полумя в глибині темного небозводу. Все, все забрали йому ненажерні напасники-опришки!

Завели воєводу на ніч до села. Він сам уже не мав сили доволїкти ся туди. А на другий день ясно і погідно встало

сонце. Шепетинський усміхав ся. Добував із кишені дукати і сміючи ся грав ся ними, як дитина. Бігав сям та там з веселим реготом, то знов сїдав; підпирав сиву голову обома руками і тремтячим голосом заводив якусь веселу пісеньку.

Казали, що він збожеволїв.

II.

Внучка воєводи.

Серед гір, за місточком Сколїм, в околиці, званій Тухольщиною, високо підіймаєть ся гора Зелемінь. Лїсами-борами покриті гори окружають того велетня, а в цїлій околиці царює ще рука первісної природи, з якою тут людська рука не розпочала ще рішучої боротьби.

У стіп Зелеменя сидїв у часах, коли відбувала ся отся подія, сам-самісїнький старий пасїчник. Його самітної оселї серед лїса нїколи не оживляв людський говір, хиба тільки співи лїсових пташок перервали її та бренькіт пчіл, що лїтали на поблизькі, усїяні цвітами полонини за медом. Хиба раз або два в роцї загощували до хати пасїчника Семена деякі ґазди з поблизьких сіл за медом або за зїлєм, бо Семен, як звичайно кождий незвичайний дивак, славив ся знахарем, що вміє помогти на ріжні хороби.

І справдї у Семена було богато таких дивачних привичок, що йому неможливо

було погодити ся з більшим гуртом людий. Щось таке нелюдяне, похмуре і нетовариське було в його поведеню, що, побачивши його перший раз, кождий міг уважати його за не-знать-якого злодія, розбійника та нелюда. Але під тою грубою, неприступною поверхністю скривала ся щира душа і не притуплене віком почутє любови до вічно зеленої, величавої гірської природи. Нещастя молодости, сумні пригоди і переслїдуваня вигнали його з поміж людий, та не вбили в душі його найкрасшої признаки чоловіка — чоловіколюбности.

Та в тих часах, про котрі тут мова, частїйше, як звичайно оживляв людський говір, а навіть сміхи та радість самітну хату лїсового помешканя. Олекса Довбуш часто загощував із деякими своїми хлопцями в ті сторони, часто довго розмовляв із Семеном. Душа не молодого вже опришка бувала иноді так повна турбот і гризот, що мусїла вилити ся перед кимось. Із своєї ватаги він не міг нікому звірити ся, — і тїшив ся, здибавши в лїсовій пустинї щирого приятеля і досвідного порадника. Він виповів йому все, що тяжіло на серцї, — і в тїй лїсовій хатї зродив ся в душі його намір посвятити свої скарби для добра руського народа.

Після нападу на замок Шепетинського Довбуш зі своєю ватагою попростував до Семена, аби з ним порадити ся, що робити з внучкою ворога, яку він для пімсти викрав із замку. Опришок, хоч і гли-

боко відчував у серці жаль за своїм змарнованим житєм і почував сильну ненависть до всїх кривдників його самого та руського народу, все таки не посмів знущати ся над бідною, безпомічною дитиною, останньою парістю ворожого йому роду. Він запитав поради в Семена, бо твердо вірив, що сей наведе його на добру дорогу.

— Розумієть ся — сказав пасїчник, коли Довбуш розповів йому про напад на замок воєводи — зробили ви не-аби-яке дїло. Не було потреби так страшно мстити ся над паном, а над дитиною ще й менше. А де ж ти подів її?

— Та вона тут з нами, — відповів Довбуш.

— Де з вами?

— Тут недалеко в селї. Хлопцї принесли її сюди на плечах. Несли ночами, бо в день ми мусїли ховати ся по лїсах. Оттак промандрували цїлї дві недїлї, поки дійшли сюди. Дитина з разу плакала, а потому якось забавила ся.

— То може помістиш її де в селї? Може у якого попа?

— Не маю такого знайомого — відповів Довбуш. — А я гадав, чи не могла би вона прожити тут із тобою в безпечнім місцї, поки не знайду для неї дещо відповіднїйшого.

— Трудно буде, — сказав Семен по короткій задумі. — У мене, сам знаєш, нема нїякої вигоди для панської дитини.

— Се ще було би найменше, — відповів Довбуш. — Де про що я міг би постарати ся, а до тебе, думаю, вона привикла би ще борше, як до моїх товаришів. А під зиму я чей винайду для неї таке місце, де буде мати більшу вигоду і ліпший догляд.

— Та про мене, — сказав Семен, — нехай буде й так. Я тут сам, але в мене є також свояки й знайомі, що можуть притулити її в разї потреби.

Довбуш віддалив ся по сій розмові і другого дня сам на своїх руках приніс воєводську внучку в хату пасїчника.

Мільця поволи забувала про свій панський дитинячий вік. Згадки про воєводу всували ся чим раз у темнїйші закутки її душі і стали в кінцї мов би якимсь невиразним сном. За те краса її розвивала ся чим раз пишнїйше, як розвиваєть ся весною краса чудової цвітки в полонинї. Вона привикла до самітности в хатї, до шуму лїсових дерев, до понурого обличя пасїчника, — а її чисте, дївоче серце і почутя розвивали ся в окруженю гірської природи і віддалїк від людий, що своїм злим прикладом могли би звихнути свобідний ріст і розвиток тої запашної цвітки.

Довбушеви в тих часах прийшло ся дуже круто. З упадком Польщі скінчило ся його капітанство. Він мусів скривати ся, а потім під ріжними назвами, як жебрак блукати по краю. Його жінка в Перегинську вмерла з гризоти. Душа бідного ви-

гнанця терпіла богато під нестерпним тягаром розлуки, і йому так і не довело ся знайти для Мільці вигіднійший та безпечнійший притулок.

Аж по упливі пятнацяти літ він загостив знов до пасїчника Семена. Радісно приняв старець страшного колись гостя. Здивована поглядала на нього Мільця,... здивований і очарований поглядав Довбуш на ту, котру колись безпомічною дитиною викрав із замку її діда. Замісь турботи та гризоти, яка мучила його доси, він почув у души дивну, невияснену пільгу, немов свідомість того, що його злочин може принести добрі наслїдки в будущинї.

Не довго пробув Довбуш в оселї пасїчника, не довго, а яка рішуча переміна зайшла в його души! Його серце ожило, — ожило з новими страждanями, з новим щастєм, із новою любовю. Червона, як вишня від сонця, зустрічала його Мільця, ціла в огнї, тремтячи слухала довгими вечерами його оповідань про його житє, про давно минуле та незабуте горе, — і її серце почало відзивати ся до нього якоюсь незнаною, тихою і солодкою мовою...

Весною 1800. року відбуло ся вінчанє Довбуша з молодою Емілією, внучкою воєводи, останньою парістю родини Шепетиньських. Та вона того не знала і від давна привикла вже вважати себе за дочку Семена.

Та не довго пробував Довбуш зі своєю молодою жінкою. Боячи ся, аби його не

висліджено, він знов покинув пасїчника, знов у жебрачій одежі пішов у широкий світ, обіцявши за рік знов явити ся там, куди тягло його серце.

Тяжко стало Мільці. Та туга щезала поволи: час і надія побачити незабаром чоловіка потішали її. І все йшло звичайним порядком у пасїчниковій хатї, коли на раз, уже пізною зимою, почув старий Семен, що жандарми мають зпасти на його хату, аби зловити жінку Довбуша. Про се сказав старому пасїчникови один вівчар, який у зимі за кілька миль їздив на Зелемінь по сїно. Семен цїлу ту зиму не виходив із хати, бо старість уже змогла його, — і кілька днів по відходї вівчаря він помер, повідомивши перед смертю Мільцю, що їй грозило.

Неописаний жаль і переляк проняв наскрізь серце молодої жінки, коли на раз побачила себе самою серед безлюдної, лїсової пустинї в ночи, з трупом свого, як їй здавало ся, батька.

Тої ночи вродив ся їй син, друге живе єство обік неї в тих лїсах. Вона трясла ся над ним, плакала і сміяла ся, не знала, що робити, а кождої хвилї бачилось їй, що вже йдуть немилосерні, вусаті, узброєні посїпаки, що її беруть, кують у тяжкі кайдани, що відбирають їй те бідне дитя, її єдину потїху. Нї, не сила була їй довше мучити ся! Втекти відсїля, в найблизше село, між людий, котрі її і сховають і обо-

ронять і потїшать, — се була її єдина думка.

Кілька день по злогах вона взяла ся до роботи, убрала себе як найтеплїйше, пообвивала дитя старанно і слїзно прощала ся з тою мирною, старою хатою, де так гарно, так спокійно пройшли її молоді літа. На раз впала їй в очи пасїчникова псалтиря, єдина книжка, що була в тій пустинї. З неї молив ся пасїчник, на нїй учив він її читати, з неї переписувала вона перші букви вуглем на яловій, тесаній дошцї, в нїй і вона останнього року знаходила потїху в тузї, котрої перед тим не потребувала і не розуміла. Вона взяла з собою сю святу книгу в тій вірі, що вона стане їй у дорозї обороною і зєднає їй милосердє в Бога і в людий. Потім перехрестивши ся і з слезами поцїлувавши ще холодну руку свого опікуна, пішла в божу путь.

Мільця думала, що в найблизшім селї оповість людям про смерть пасїчника і верне з ними, аби поховати його смертні останки. Але цїлком инакше стало ся. Метелиця позавівала снїгом усї знані їй лїсові стежки, а снїг падаючи все затемнював так, що вона незабаром збила ся з дороги і заблудила в лїсї.

Тяжко - важко, в неописанім трівозї, плила їй година за годиною. Вже сонце зійшло з полудня, а вона все ще блудила густими борами. Вже стало вечеріти, мороз діймав її, сили почали її покидати, та вона

не вважаючи на студінь, останками свого тепла гріла лише своє дитятко. І ніч уже надійшла, в лїсї вчаснїйше, як на полї, — а ще не кінчив ся ліс, не уставала метелиця, до того всего долучив ся мороз. Вона сїла спочивати під розлогою смерекою, під якою було менше снїгу, і кормлячи грудьми свою дитину, з тиха шептала молитви. Потім, коли стогнанє лїса під бурею втихло трохи, вона рушила далї густим лїсом попід смереками, спускаючи ся все низше й низше в долину. По якімсь часї вона побачила не далеко в низу блїде світло, і зараз пізнала куди зайшла.

Була се одинока, невеличка гірська коршма на краю лїса недалеко від села. Живійше забило у неї серце, і вона вийшовши з лїса, побрила снїговою поляною навпростець до коршми.

В будї під коршмою лежав лютий, пастирський пес. Зачувши кроки чужої людини, він зірвав ся з голосним гавканєм, та те гавканє було для неї милїйше від усего, що чула в тій хвилї, бо свідчило про присутність живих людий у коршмі.

Із коршми вийшов Жид зі слугою, відкликав пса і здивував ся не мало, бачучи перед собою в таку годину „пасїчникову молодицю“, знайому йому з давна. Він запровадив її до коршми, де вона швидко огріла ся. З разу здавало ся, що її здорова натура перенесе без шкоди страшні події останнїх днів. Вона покріпила ся в коршмі

звареним на борзї, горячим молоком і лягла спати з дитиною, але над ранком у неї показала ся сильна горячка, так що вона прокинувши ся і простогнавши до рана, попала в повну нетяму. Переляканий арендар післав свойого слугу в село, аби спровадив сани та тягло, і коло полудня непритомну молодицю з дитиною з тяжким трудом завезено в село і відвезено просто до місцевого священника. Сей не гаючи ся охрестив дитину, що була мужеського полу, і примістив у себе тяжко недужу матїр, яку з давна знав як дочку пасїчника Семена. Знайшовши при нїй пасїчникову псалтирю, він прочитав на останнїй картцї тої книги пасїчникову записку, що по трохи вияснила йому походженє молодицї. Сама-ж молодиця пролежала ще кілька днів у страшнїй горячцї та непритомности, потім прийшла до себе лише на стілько, що могла сказати, що її тато вмер і лежить у своїй хатї непохований, і потім попала знов у нетяму, що скінчила ся тихою смертю.

Її й Довбушів син лишив ся знайдою в попівськім домі.

III.

Знахідка в Розгірчу.

Пять лїт минуло від часу, коли в Добущуківцї відіграла ся драма, описана в першій части сеї повісти.

Ми знов у горах, недалеко Розгірча. Від полудня високі гори, покриті темними

смерековими борами. У їх стіп на ріни руїни старої мурованої коршми, де колись сидів Жид Бляйберґ. По при руїни порослі мохом та кропивою веть ся маленька стежка. Її ледво видно; мабуть рідко коли хто нею ходить. Вона підіймаєть ся двома закрутами на невеличкий горбок і пропадає в густій тїни лїса. Тою стежкою ходять люди з міста відвідувати знаний камінь, що стирчить у тім лїсї. Із селян мало хто ходить нею, бо про руїни старої коршми оповідають страховинні перекази, а жінки боять ся і згадувати про неї під ніч.

В одну лїтню, погідну днину сею самітною стежкою йшов чоловік малого росту, з живими, хитрими, сїрими очима, по міщанськи вбраний, з грубою палицею в руцї та з торбою через плечі. Скорою ходою він добирав ся до лїса і незабаром сховав ся в холодній тїни. Тут спинив ся на хвилю, відітхнув глибоко і обтер піт із чола. Потім став розглядати ся довкола, немов питаючи в памяти, куди дорога, бо стежка в лїсї цїлком пропала.

Роздумавши добре, куди йти, він справив ся в гущавину і довгий час дер ся ярами, зворами, та кременистими лїсовими обломами, доки перед його очима не вистрілив розгірецький камінь. Трьома високими, стрімко полупаними стовпами здіймав ся він у гору, і сїрими, неправильними контурами вирізував ся на темнозеленім тлї бору.

— Слава тобі Боже! — прошептав тяжко зітхаючи подорожний. — На силу дібрав ся до сього місця, де вже так давно я повинен був стати. В тім камені остання моя надія... Як тут нема того скарбу, то вже хиба сам чорт удавив ся ним! І кілько то я нашукав ся, кілько напитав ся за ним, цілих пять літ часу стратив, борючи ся з ріжними трудностями!

Так бурчав подорожний, уклавши ся під грубезною смерекою недалеко каменя на довший відпочинок. Він здіймив зі себе кафтан і торбу, поклав на землї, поправив на собі вузький ремінь із блискучими пряжками і добув із торби кавалок хлїба, соли та добрий відрізок ковбаси.

— А хто знає, може й брехав Петрій, як його мучили? Може се все байка, видумка,... може він тілько на те розпустив вістки про такі великі скарби, аби подрочити ся з Довбущуками? Де ж то можливе, аби я стілько шукав, усї закамарки перешниряв та поперевертав, і не знайшов нїчого?

— Але побачимо, — додав устаючи і збираючи одробинки хлїба. — В тім камені ще моя остання надія! Дурний нарід каже, що сї скарби закляті! Що то значить? Коби лиш були тут, моя рука вже їх видобуде,... не пошкодить нїяке заклятє!

Се був Невеличкий. Проворний і хитрий бурлака встиг тої страшної ночи, що скінчила ся погромом Довбущуків, вихопити ся

і втекти від стражників. У його голові зродила ся тоді-ж гадка піти на власну руку шукати скарбів. І ся справа займала його цілих пять літ.

Перехрестивши ся виняв невеличку сокиру, що стирчала з заду за поясом, узяв у руки свою палицю, з долини добре оковану, і став дряпати ся горі каменем, аби дібрати ся до першої щілини, яку видно було з низу. Стіна була стрімка, камінь з верха сипкий, звітрів на слоті, але Невеличкий із дивною зручністю поборював перепони.

І ось він по довгих трудах у горі,... заглядає цікаво в темну щілину,... нічого не бачить... Стукає палицею по камяних стінах, палиця не трафляє нічого крім каменя... Лізе сам у темну, щербату нору, та вона цілком порожня.

— Ну, ну, — воркоче трохи розчарований, але не знеохочений Невеличкий, і починає уважнійше оглядати все довкола. Незабаром він побачив другу, меншу, майже незамітну розколубину над своєю головою.

— Е, ось воно куди! — буркнув він, і знов з немалим трудом почав дерти ся в гору. І знов знайшов вузьку, глибоку печеру, але й ся була порожня.

Невеличкий іще не тратив надії. Він довго сидів на камянім помості печери і пильно роздивляв ся по всіх кутах. Потім вихиливши голову з печери глянув у низ і затремтів при першім погляді.

По стрімкій, обірваній скалї, по якій з великим трудом він вилїз у гору, не так легко злїзти в долину. Найменший хибний крок грозив упадком і смертю. Смілий опришок одначе не стратив відваги.

Як сильний щупак, попавши в сіть, кидаєть ся по ній, аби натрафити на діру і продерти ся нею на свободу, так бігали бистро опришкові очи. Але всюди стирчали грізно і понуро стрімкі стїни, і нїде не було видно вигіднїйшого проходу.

Може перший раз по довгих лїтах прийшла йому в тій небезпецї гадка про Бога, і він зітхнувши з глибини серця, обернув зір свій у гору, мов би виглядаючи відти руки поратовника.

І як лише підніс до гори очи, то вже довго не спускав їх, але пильно став розглядати сіру скалу та її пошарпані, стрімкі вершини.

— Ось воно! — крикнув радісно. — Вилїзу на сам вершок каменя, а другим боком чей-же злїзу в долину!

І сперши ся сильно на свою палицю, з незвичайною легкістю підняв ся в гору, і став дряпати ся скалою до самого вершка.

— Ах! — вирвало ся мимоволї з його груди, а в тім однім оклику вилило ся немале розчарованє. Друга стїна каменя була ще стрімкійша, ще небечнїйша і недоступнїйша як перша. Та він і тепер не тратив відваги, і знов почав пильно оглядати ся довкола.

Подовгастий вершок каменя був зубатий і полупаний і виглядав мов великий гребінь із величезними камяними, нерівними зубцями. Здовж того гребеня поклав собі Невеличкий лїзти аж на сам край і там шукати стежки в долину. Той намір декому иншому був би видав ся неможливим, бо спинати ся на стрімкі иглицї, маючи по однім і по другім боцї глибоку пропасть, на те треба було не аби якої відваги та зручности. Невеличкий не злякав ся, кинув на долину свою тяжку палицю, і пустив ся в страшну дорогу.

Нарештї йому таки вдало ся дістати ся на останнїй вершок скального гребеня. Лице його прояснило ся. Скала з сего боку була, що правда, стрімка, але сильно потріскана і нерівна, і він рішив ся при помочи своєї сокири злазити в долину. Сокирою він висїкав, де міг, більші щерби в скалї, аби на них стати міцно, — і так повільно, але досить безпечно, почав спускати ся в низ.

На раз видало ся йому, що камінь, о який ударив обухом, захитав ся і глухо задуднїв. Отсе розбудило його цїкавість. Він іще раз, сильнїйше вдарив сокирою в камінь, але сього удару мало не переплатив житєм. Камінь, що слабо держав ся на своїм місцї, попустив під сильним ударом, і з громовим лускотом звалив ся в долину, розбиваючи ся о скалу. Падучи захопив одну ногу Невеличкого, і хоч не скалїчив його значно, та все таки мало не збив його з рівноваги і не зіпхнув наперед стрімголов

у низ. Се було би певно стало ся, коли би Невеличкий у тій же хвилині зручно не відхилив ся на бік і не притис ся до стрімкої, розпуклої скелї.

Коли минула хвиля небезпеки, він знов підняв ся і поглянув на місце, відки скотив ся камінь. Яке ж було його зачудуванє, коли побачив там темний, до сонця вихилений отвір глибокої і досить просторої печери.

— Ось де мій талан, ось де ті скарби! — скрикнув Невеличкий і весь затремтїв із радости.

Промінє сонця поволи, немов боязько продирало густу темноту, що панувала від давна в печері. Аж по добрій хвилині Невеличкий міг розріжнити деякі більші щерби скал у нутрі печери. Але крім щерб годї було добачити щось инше.

Поволи в серединї розяснило ся і Невеличкий ледво-ледво втиснув ся тїсним отвором до печери. Та на своє велике розчарованє замісь купи золота побачив серед печери два людські кістяки, покриті перегнилими шматами. Він знов затремтїв, мов би голою рукою дїткнув ся холодної гадюки. Ноги його дилькотали і не могли рушити ся з місця, а лице, мов окаменїле, нїмо дивило ся на кістяки. Більший кістяк, се була жінка, як можна було пізнати по шматах одежі і по довгім волосю, що хоч протрухлявіле, все ще тримало ся купи. Жовті кости лиця виглядали страшно, і Невеличкому

здавало ся, що по тім кістянім обличю перебігає від часу до часу демонїчний усміх наруги і зневаги.

— Агі! — мимоволї скрикнув Невеличкий. Хотїв віддалити ся від сего виду, але його ноги не рушали ся з місця.

Та по кількох хвилях його обридженє й переляк пройшли і він почав знов розглядати ся по печері. Та нїде не було слїду схованих скарбів. І Невеличкий хотїв уже віддалити ся, коли на раз якийсь внутрішнїй голос візвав його оглянути трупи. Не без дрожаків і не без відрази приступив близше до кістяка жінки і торкнув його злегка ногою. Одежа, що покривала трупа, розпала ся і відкрила голі, білі ребра, а між ними на груднїй кости лежала стара книга, здавало ся, ще не понївечена гниллю. Її старинна деревляна, обтягнена шкірою оправа вилискувала ся ще декуди позолотою, а зелїзна клямра, що її замикала, проржавіла цїлком.

— Ого, а се що? — скрикнув Невеличкий. І не вважаючи на відразу й острах він сягнув рукою по книжку, що лежала на груди кістяка. Обережно брав її, боячи ся, аби не розсипала ся за дотиком. Але книжка була цїла. Деревляна оправа заховала її від гнилизни. Невеличкий підняв її, а грудь кістяка заворушила ся незначно, немов би з під тої кости добуло ся тяжке зітханє. Не рушаючи другого трупа, Невеличкий виліз поквапно з печери, по-

малу та обережно зліз на долину, хоч тепер се було вже досить легко.

Нарешті станув на землї. Тяжко зітхнув після дряпанини по скалї, потім сів у низу на мураві і заспокоївши ся зачав переглядати знайдену книжку. Вона була вся писана старим письмом, якого він не вмів прочитати анї трохи. Згорнувши книжку він положив її до своєї торби, знайшов свою сокиру, яку кинув був у низ із каменя, оглянув іще кілька разів той камінь із ріжних боків і віддалив ся.

IV.

Андрій на новій дорозї.

Пригода з Довбущуками, що скоїла ся з початком осени, для обох Петріїв скінчила ся короткою недугою. Андрій мало потерпів на здоровлю, і видужавши відпросив ся в батька до Львова, аби записати ся на унїверсітет і віддати ся правничим студіям. На се згодили ся вони оба з батьком по кількоразових розмовах, дійшовши до переконаня, що правничі студії можуть бути найкориснїйші для Андрія в його дальшім житю. Він від'їхав до Львова якось так поспішно та несподївано, що забув навіть попрощати ся з Олесею. Аж у часї дороги він пригадав собі її, і рівночасно дізнав чутя, що на завсїди розстаєть ся з нею і що нїщо властиво не вяже його до неї.

У Львові Андрій за батьковою порадою заїхав до підрядного готелю Куна, куди звичайно заїздили руські священики, і при помочи готелевого фактора почав шукати собі кавалєрського помешканя. По кількодневій біганинї він нарештї знайшов таке помешканє і віднаняв один покій з харчем та обслугою у панї Кралїнської, вдови по уряднику, яка приняла його дуже чемно і так захвалила свій до винайму виставлений покоїк, що він згодив ся від разу на скромну зрештою цїну, і того самого дня переніс туди свої річи з готелю. Не мало біганини та клопотів коштував його також запис на унїверсітет, так що перші тижнї львівського житя пробігли йому скоро та незамітно, мов у снї. Снїданє діставав він що рана в своїм покою, туди ж приносила йому служниця о першій годинї обід, о шестій підвечірок, а коло осьмої невеличку вечерю. Житє його таким способом укладало ся правильно та спокійно, як нїколи доси. Товариське житє унїверсітетської молодїжи в тих часах було ще дуже слабо розвинене і Андрій, хоч знайшов між унїверсітетськими слухачами не мало своїх бувших товаришів із ґімназії, не спішив ся приставати до жадного гурту, не вписав ся до жадного академічного товариства, а натомісь у годинах свобідних від унїверсітетських викладів звичайно сидів дома і пробував вчитувати ся в правничі книжки, що відповідали тим лєкціям, яких

слухав на університеті, або виходив до міста на прохід. Зі своєю господинею стрічав ся рідко, в її покоях не бував ніколи і нічого не знав навіть про те, чи вона жиє сама, чи не сама.

Аж десь у половині падолиста його увагу звернула на себе висока, огрядна дама, бльондинка, з незвичайно великими і блискучими очима, в незвичайно елєґантнім, хоч не надто богатім одязї, яку зустрічав не раз на тій самій вулиці, де була його кватира, а одного разу підстеріг навіть, що вона входила до тої самої камениці. Він не мав звичаю заговорювати зі служницею; се зрештою була старша і загалом не дуже балакуча особа, а при тім його зацікавленє не було таке велике, щоб могло перемогти його несмілість супроти жіночого пола. Та одного дня стала ся незвичайна річ. При наближеню першої години служниця війшла до його покою і сказала:

— Прошу панича, пані радникова просять до себе на обід.

Андрій не відповів нічого, навіть якось не здивував ся, тільки встав і пішов за служницею до покою пані радникової. Покої були гарні, ясні, просторі, і хоч не богато, а все таки зі смаком умебльовані. Перейшовши сальон і ще одну кімнату, він опинив ся в їдальні, де біля накритого та вже заставленого стола його зустріла пані дому, обік якої стояла молода бльондинка,

що впала йому в око на вулиці, в скромнім, але дуже елєґантнім домашнім убраню.

— Моя дочка Дося! — сказала пані дому, і Андрій чемно вклонив ся молодій дамі, при чім почув, що серце в його грудях забило ся незвичайно скоро.

Панна Дося кивнула з легка головою в його бік і вказуючи правою рукою крісло біля стола праворуч від материного, а напроти свойого, сказала коротко:

— Прошу сїдати!

За обідом пані дому розпитувала Андрія дуже ввічливо, як йому живеть ся у Львові, чи задоволений із помешканя та услуги, і яким студіям віддаєть ся. Панна переважно мовчала, перекидаючи ся тільки иноді кількома словами з матїрю. В протязї розмови пані дому перепросила Андрія за те, що запросила його сьогодня обідати з ними разом; учинила се тому, бо хотїла розвідати у нього, як йому подобало ся помешканє в неї і чи не має якої потреби, в якій би вона могла вигодити йому. Він подякував за її ласку та стараня, заявив, що на разї не має ніякої потреби, і сказав дещо про своїх родичів та про те, скілько матеріяльних засобів батько призначив йому на удержанє у Львові.

— Буде нам дуже приємно, — відізвала ся зовсїм свобідним і непримушеним тоном панна Дося до Андрія, — коли захочете частїйше обідати з нами. Жиємо обі з мамою як черницї, не приймаємо ніяких

гостий і рідко буваємо в товариствах, тож вибачите, пане Андрію, що ми деколи надужиємо вашої терпеливости і запросимо вас на коротеньку гутірку.

— Буде менї дуже приємно, — відповів Андрій і вклонив ся чемно паннї Досї. — Сам я не смів би просити у пань такої ласки, але коли паням се може бути приємно, то я в кождій хвилї готов служити.

— Будемо старати ся не надуживати ваших услуг, — з добродушним, материнським усміхом промовила панї радникова і подала Андрієви руку, яку сей поцїлував.

На сьому скінчила ся його перша візита у пань Кралїнських.

Андрієві унїверсітетські студії пішли від тепер чим раз лїпше та успішнїйше, коли його домашнє житє скрашували не дуже часті, але завсїди приємні та приятельські зносини з обома женщинами, його хозяйками, матїрю й дочкою. Протягом чотирьох лїт він не переміняв кватири, а тілько лїтні вакації проводив дома у своїх родичів, помагаючи їм у часї тих вакацій у полевих та домашнїх роботах. Перед батьком він не таїв нїчого зі своїх зносин з панями Кралїнськими, але також не мав причини признавати ся до чогось особливого, бо ті зносини нїколи не виходили поза обсяг приємних приятельських зносин. Андрій не давав анї матери анї дочцї нїякої нагоди робити йому протекцію, або допомагати йому яким иншим способом, а та-

кож обі вони матеріяльно забезпечені у своїх невеличких потребах, не давали йому ніякого приводу підозрівати їх о якісь самолюбні наміри. Протягом тих чотирьох літ Андрій, якось навіть сам того не завважуючи, закоштував такого спокійного, рівномірного, духовою працею та веселістю й задоволенєм заповненого житя, яке рідко кому трапляєть ся в молодих лїтах і яке справедливо можна назвати міщанським щастєм у найкрасшім значіню того слова. Аж на пятім році універсітетських студій, приготовляючи ся до останнїх правничих екзаменів, Андрій чим раз частїйше почав думати про те, що по зложеню тих екзаменів найвластивійше для нього буде попросити о руку панни Досї і стати з нею під шлюбний вінець. Він не сумнївав ся про те, що її мати згодить ся на сей звязок, а що до своїх родичів був також певний, що вони не спротивлять ся його щастю.

Правда, був один епізод у його зносинах із панями Кралїнськими, коли йому могло здавати ся, що його тихі мрії про родинне щастє в їх товаристві можуть розвіяти ся в нївіщо. В їх покоях почало досить часто бувати досить численне товариство старших дам і панів, до якого панї дому його не допускали, так що він довший час не міг нїчого знати про ціль тих відвідин. Се було власне в часї четвертого року його студій, і під конець того четвертого року перед лїтнїми феріями від самих

Великодних свят аж до кінця курсу його ані раз не запрошено до них на обід. Не вважаючи на те, при його відїзді до дому обі пані попрощали ся з ним дуже чемно і просили його не покидати їх кватири також на дальший рік. Вернувши з вакацій до Львова, він не застав обох пань у домі, а від служниці, що пильнувала помешканя, довідав ся, що обі вони незабаром по його виїзді також виїхали до морських купелів у Остенді, в товаристві одного з тих панів, що бували в них минулого року, і якого назву служниця затямила. Він звав ся барон Навгайм. Андрій не чував ніколи нічого про того барона, не знав його близше і не випитуючи в служниці нічого докладнійше, з її розмови не міг догадати ся, чи барон має які наміри що до обох пань, чи не має ніяких. Та про те не можна сказати, щоби ся новість не наповнила його деяким побоюванєм та не явила ся темною хмаркою на небі його вимріяного міщанського щастя.

Андрій довго носив ся зі своїми думками, які не раз переривали йому його приготованя до екзамену, і нарешті написав лист до батька, в якім перший раз звірив ся йому зі своїм наміром по зложеню екзаменів одружити ся у Львові з панною Кралінською, і просив у батька не так поради, як радше відомости, чи може числити на його поміч, потрібну для заснованя власного домашнього огнища аж до часу, поки би відбувши судову та адвокатську практику

міг числити на власний заробіток із доходів адвокатури. Се був натяк на запомогу з Довбушевих скарбів, яких часть старий Петрій повкладав у ріжні банки на процент. По кількох днях він одержав досить неприємну відповідь від батька, що його здоровлє значно погіршило ся, господарство дає малий дохід, а на значнійшу запомогу з иншого боку дуже слаба надія. Батько просив його, аби він, скоро тільки зложить екзамени, не гаючи ся і не роблячи ніякого важного кроку на власну руку, вертав до дому.

V.

Старі знайомі.

Невеличкий смерековий лісок у стіп Чорної Гори, та великі зміни зайшли в природі сеї гори за пять літ. Невеличкий, та дикий і таємний лісок, що перед тим зеленим пластом лежав на спідній похилости Чорної Гори і хоч трохи прикривав її щербатий, скалистий бік, щез до разу. Черва, яка не раз мов зараза спадає на гірські бори, позбавила й Чорну Гору її зеленої прикраси. Смереки повсихали, галузє їх пообкришував вітер, а кора лупала ся і відставала сама від голих стовбурів дерев. Сумний вид мертвоти і знищеня представляв той лісок.

В одній із безлічи деберок серед висохлого ліса сидить троє людий. Найстар-

ший із них із знаками ран на блідому лиці, то Олекса Довбущук, — инші два, се його сини, Ленько й Сенько. Вони недавно вернули з вязниці і спочивали по досить довгій дорозї.

„Товариші“, переловлені стражниками тої памятної ночи пожару, „виспівали“ на Довбущуків так богато поганих штук, що їх засуджено на пять літ, а Олексу по виліченю на чотири роки до тяжкої вязниці. Отсе вони відбувши свою кару, вертали до дому.

Не вважаючи на цілорічне лїченє в шпиталю, Олекса Довбущук не міг прийти до повного здоровля та позбути ся всїх наслідків тяжких ран, нанесених йому товаришами. Надто тюрма привчила його до понурої мовчанки, за якою ховала ся тільки тупа ненависть до людий та гірке почутє безсильности. Не знати, як і чому всї його думки сходили ся на тім, що тільки Петрій може допомогти йому сяк-так без біди докоротати свій вік. Натомісь його сини страх як поступили наперед на дорозї, на яку звів їх перед тим їх отець. В товаристві злодіїв і злочинців вони вивчили ся від них докладно того ремесла, а тепер, чуючи себе на волї, вони те тільки й думали, як би найуспішнїйше заняти ся своїм ремеслом.

Тихо було довкола. Олекса змучений довгою дорогою до Перегинська сидів у нїмій задумі на камени. У ніг його плив і журчав по грубих плитах маленький гір-

ський потічок. Олекса непорушно дивив ся в його чисту, скляну воду і не промовив до синів ані слова. Вони також дорогою балакали дещо між собою, але з батьком говорили дуже мало. Ленько тепер мабуть надумав щось. Він усміхнув ся і моргнувши на брата, відвів його на бік і запитав його:

— Ну, Сеньку, що будемо тепер робити? Слава Богу, ми свобідні, час би рушити ся куди!

— Хиба я знаю, що зробимо? Ось і тато тут. Поговорімо з ним, що він нам порадить.

— Я й сам так думав, — відповів Ленько, — але здаєть ся, з татом нема що говорити... Прикрутили його товариші, тай оглушила вязниця. З нього не будемо мати ніякої потїхи.

Олекса зачув тих кілька слів і тілько буркнув під носом:

— Може й ваша правда. Як не будете, то не будете.

— Та ми хотїли би, — підхопив Ленько, почувши слова батька, — але не чувши доси від вас нїчого, не маємо надії й на далї. Не знаємо навіть, чого ви нам казали йти до Перегинська. Адже нам там нема що робити.

— Хиба я вам казав? — огризнув ся отець. — Адже нас усїх трьох відвели жандарми аж до сїльської канцелярії, і тілько тодї випустили на волю, коли війт підписав за нас поквітоване. А ви скоро з канцеля-

Олекса непорушно дивив ся у воду потока. Ленько усміхнув ся, і моргнувши на брата відвів його на бік. (Стор. 225.)

рії, зараз рушили в ліси, не заходячи до села. Я й сам не знаю, чого я пішов з вами.

— Та ми не дуже далеко від села, — сказав Сенько, — а тут у нас у деберці невеличка криївка. Там ми поховали дещо, то може тепер знайдемо, та будемо мати на початок.

— Мабуть не знайдемо, — з прикрим усміхом сказав Ленько. — Я вже одним скоком, ідучи сюди, заглянув до тої криївки. Пусто в ній, хоч копією гони.

— Е, ти заглянув до своєї, — відповів Сенько, — а я до своєї ще не заглядав. Не думаю, аби мою відкрив хто так легко, як я відкрив і опорожнив твою.

Ленько засвистав покриваючи мішане почутє задоволеня і незадоволеня і сказав ніби байдужно:

— А я й не знав, що в тебе є своя криївка.

— От такої й гни! — відповів Сенько. — Так ти й гадав собі, що я дурень.

Олекса не без деякого задоволеня слухав розмови своїх синів, а далї зворушеним голосом промовив:

— Бачу, мої дїтоньки, що в вас не малий талант. Нехай вас Бог благословить на вашій дорозї, а я вже не маю анї сили, анї охоти ходити за вами і слїдити вас. Не знаю, що з вами буде, і не знаю, що зо мною буде, але гадаю, що найлїпше буде для нас, коли ось тут розійдемо ся на ріжні дороги. Я вертаю до села. Пропали мої

ноги для великої дороги. Піду до Петрія і найму ся в нього хоч воробців із проса пуджати, коли не зможу робити ніякої иншої роботи. А ви йдіть собі, куди ваша воля.

Сказавши се він устав із місця, приляг до потока і напив ся з нього чистої, хоч не дуже студеної води, а потім не оглядаючи ся на синів і не кажучи їм анї слова більше, повільною ходою, підпираючи ся грубим костуром, справив ся на стежку, що через невеличкий пригірок провадила до села.

Сенько й Ленько сиділи на своїх місцях і не рушали ся з них при відході батька, а коли сей щез за пригірком, Сенько промовив кепкуючи:

— Пішов старий на ґуби.

— Раз я сказав, що не будемо мати з нього потїхи, то так воно й буде, — доповів Ленько.

Знайшовши в Сеньковій криївцї те, що там було заховане — дещо одежі та дещо гроший, переважно таких монет, якими не можна було безпосередно користувати ся, добутих у ріжних часах крадїжами та рабунками по панських дворах, — брати почули, що невелика їм із того потїха і що сяк чи так треба їм вертати до села і знайти собі безпечний осїдок. Лїсовими та полевими стежками вони рушили на свою Довбущуківку.

Сумною та непривітною пусткою стояла тепер та невеличка оселя, положена геть на відшибі від головного села, під самим лї-

сом. Здавало ся, що ліс розширив ся трохи і загорнув її під себе. Де-не-де з поміж густих, високих смерічок виглядали повалені останки печий або чорні перепалені обломки бервен. Розвалини хат поросла́ густа та висока кропива, а по колишнїх подвірях розсїли ся роскішні та самозадоволені бодяки, загороджуючи доступ до хат. Було тихо. Нї один листок не ворухнув ся, лише сонце пражило з гори, а небо всміхало ся ясно та погідно.

Довго ходили Довбущуки поміж корчами смерічок та кропиви, довго оглядали сумні розвалини своєї батьківщини. На раз якийсь хрипливий голос звернув на себе їх увагу.

— Що се таке? — запитав Ленько брата.

Сенько не відповів нїчого, але зараз почав пробирати ся до місця, звідки доходив голос. Незабаром брати знайшли вузеньку стежку, втоптану поміж кропивою, і пішли нею.

На руїнах колишньої „пустинї“ з поміж густих глогових і драпакових корчів виднїло ся щось немов будка, в якій не раз у біднїйших ґаздів лежать пси. Кілька порохнавих, на пів перегнилих делин, опертих на кроківки, стриміло в гору, творячи якутаку охорону від непогоди. З заду лежала величезна купа ломачя, хащу та гнилих бервен, творячи непрохідну стїну. На землї замісь постелї валяла ся купа листя і сухої

соломи і на тій нужденній мерві лежала, а властиво сиділа, оперши ся о грубий пень, стара вже людина. З разу годі було розпізнати, чи се чоловік, чи жінка. Безладно понавішуване, брудне та діраве курманє, се була вся одежа тої руїни чоловіка, а тілько по довгім, в ковтуни скуйовдженім волосю можна було пізнати в тій постати жінку. Її лице було темне як земля, давно не мите, а запалі очі ясніли з глибоких ямок несамовитим огнем. Її ноги були порепані та покриті струпами засохлої крови.

Охриплим, ледво чутним голосом співала вона не рушаючи ся з місця і не зводячи очий із одної точки:

Ой за ліс милий, за ліс
Чорні оченька заніс,
І слідоньки забравши,
Серцю жалю завдавши.

Зітхнула, а потім зараз перейшла на иншу нуту:

Мати ж моя, мати, що ти учинила,
Що ти свої діти марне погубила?

— А се хто? — запитав Сенько шептом свого брата.

— Не пізнаєш? Се наша стрийна, Демкова жінка!

— Овва! Ось на яке зійшла! — промовив Сенько і зацмокав.

Демчиха не завважила Довбущуків. Не рушаючи ся з місця і вдивляючи ся все однаково в пустий, темний простір, вона то-

неньким голосом затягнула колискову співанку, немов заколисуючи дитину до сну:

Ой не куй, не куй, сива зазулько, в ночи,
Не вибирай си на тернинонькy очи!
„Ой якже ж менї по ночи не кувати?
Маю дїтоньки, нїчим їх годувати.“

Та на раз зареготала ся різьким неприродним реготом і затягнула танечної:

Ой береза дуба везла,
Трохи впріла, трохи змерзла...

Потім зітхнула знов і говорила до себе, немов продовжаючи з кимось перервану розмову:

— А щож я їй зробила? Чи зїлє винно що кому?... Чи я винна, що нарвала?...

І безпосередно по сих словах звісивши голову в низ, затягнула сумовито:

Кажуть люди, що суд буде
А суду не буде!
Най на того суд упаде,
Хто судити буде!

Довбущуки стояли не далеко халабуди і мовчки придивляли ся Демчисї.

На раз почули за собою шелест буряну і лускіт лому. Обернули ся і побачили парубка, в якім зараз пізнали свого молодшого братанича Іванка, Демкового сина.

— Се ти, Іванку? — озвав ся Ленько.

— Адже ж я! — відповів парубок. — А ви відки тут узяли ся?

— Вернули з Іванової хати, — відповів Сенько.

— Овва, так скоро? — жартуючи сказав парубок. — Я думав, що ви вікувати там будете.

— Та не зле нам там було, — відповів також жартуючи Ленько. — Але що ж, не хотіли пани довше держати тай нагнали нас до дому.

— Шкода, бо без вас тут було досить спокійно, — сказав Іванко. — Тілько ось моя мама не може забути того, що стало ся з вами всіми. А властиво вона забула все, навіть те, що вона моя мати.

І Іванко добув із кошеля, який приніс із собою, горщик зі стравою, положив його перед божевільною і мовчки чекав, поки вона пообідає. Демчиха, не кажучи ані слова, зирнула на горщик, узяла ложку і почала їсти зовсім спокійно, мов розумна людина. Іванко й оба Довбущуки мовчки придивляли ся їй.

— Бачите, що стало ся з вашою стрийною! — шепнув Іванко Довбущукам.

Брати насмішливо покивали головами.

— Нічого собі! Їсть добре, а більше їй нічого не треба, — сказав Сенько.

— Чи не нагодував би ти й нас так? — запитав Ленько свого братанича.

Іванко взяв з перед матери порожній горщик, завинув його в шмату і не відповідаючи на його питанє, забирав ся вертати. Довбущуки поспішили за ним. Цікаві були дізнати ся про все, що бачили.

— Іванку, Іванку, зачекай! Ми змучені й голодні! — Чей же не будеш такий лихий на нас і не даси нам отут загибати з голоду.

— Та я не лихий на вас, але не знаю, чого вам треба і що можу зробити для вас.

— Та нам не богато чого треба на початок, — сказав Ленько. — А там ми якось дамо собі раду. Але скажи на сам перед, як ти тут заходиш собі світа і що стало ся з нашими?

— Щож я вам скажу? Мені ніколи, робота чекає. А те, що тут стало ся, то самі сумні річи. Як вас забрали, Демчиха довго ходила з хлопцем по пожарищі та заводила, а потім, немов щось надумала, прийшла в село, до Петрія. У Петрія була стара, ваша баба. Вона кілька неділь мешкала у Петрія, аж одного вечера нагло занедужала і тої самої ночи вмерла. Мов на нещастє і Демчишин хлопець занедужав разом і вмер. Демчихи тоді не було дома. Господи милосерний, як бідна прилетіла звідкись! Нам аж серця краяли ся, слухаючи її ридання. Десь по півночи призна ла ся, що строїла „стару“. Небіжка варила собі у горнятку крупи, а вона влила до тих круп розпару якогось зіля. А як „стара“ їла, — прийшов Демчишин хлопчина, і вона й йому дала тих круп. До доби обоє померли. На другий день покликали громаду, взяли Демчиху і віддали до суду, — та там уже побачили, що бідній Демчисі помішало ся в голові. Її привели назад у село, і веліли

вислати кудись у шпиталь. Але не було кому заплатити за ліки, то так вона й лишила ся. І від того часу ціле літо тут просиджує та співає, а на зиму беруть її в село, аби тут не замерзла.

— А де ж ти? — спитав Сенько.

— У Петрія. І там біда. Старий Петрій став такий скупий та понурий, що хто його давно знав, певно не пізнав би його тепер. Петріїха послабла, гризеть ся. Сумно дуже в цілім домі.

— Що ж Петрій робить? — запитав Ленько.

— Що робить? Усе як мара шукає якоїсь пивниці, до якої згубив доступ і ніяк не може віднайти його.

— Що-ж то за пивниця?

— Там десь у ґорах була дебра, а в ній відомий йому вхід до підземного льоху. Не знаю, чи був там на правду льох, чи лиш йому снило ся. Бо відхорувавши по вашій хапатні, він пішов раз у те місце і не знайшов ані дебрі, ані входу. Потім, як минуло літо, пішов іще раз, і знов не знайшов нічого. Я оба рази слідив за ним. Прийде на місце, дивить ся, хрестить ся, зітхне важко, походить довкола і вертає до дому. Отак він робить кілька разів що року.

— Ну, се йому, видно, зроблено не аби що! — сказав Ленько радісно. — А тепер, Іванку, бувай здоров! Іди, аби не спізнив ся

до роботи! А ми, Сеню, ходім! — час і нам рушати.

— Куди-ж ви тепер? — запитав Іванко.

Та на се питанє не діждав ся відповіди.

VI.

Олекса й Петрій.

За той час Олекса дотюпав до Петрієвої хати. Петріїха власне вернула від сусіди і засумована сиділа під вікном. Петрій приляг на часину на постїль і заснув.

На раз забрехали пси і кинули ся на серед обори. На перелазї показав ся високий, згорблений, блїдий чоловік.

Петріїха стала мов прикована, побачивши того страшного чоловіка, котрий перед кількома лїтами таке нещастє наніс на ту тиху, мирну сїмю.

— Кириле, Кириле! — закликала вона тремтячим голосом.

— Що там? — запитав Кирило будячи ся.

— Вставай! Гість до нас іде.

— Що за гість?

— Такий, якого певно не сподїваєш ся!

В ту мить зі скрипом відчинили ся двері, і в хату війшов Олекса.

— Слава Богу!

Петрій остовпілим поглядом дивив ся на нього. Здавало ся з разу, що не пізнає свого давнього противника.

— Слава на віки! — відповіла Петріїха.

Не оглядаючи ся, не кажучи анї слова Олекса сїв на лаві. Його ноги дилькотїли. Він не міг стояти довго.

— Вибачайте, — сказав він по хвилї не підіймаючи звішеної на груди голови, — що я такий смілий і зараз розгощую ся!

— Нїчого, нїчого, просимо! — говорила Петріїха.

— Що вас привело до мене? — запитав Петрій.

Довбущук почувши його голос, підняв голову в гору і впер у нього свої маленькі, мутні очи. По давньому загриз долїшню губу зубами. Видно було, що нї лїта, нї терпіня не викорінили з його душі давньої ненависти.

— Може би ви були ласкаві, ґаздиньцю, лишити нас самих на хвильку? — сказав Олекса, звертаючи ся до Петріїхи.

Недовірливо оглядаючи ся Петріїха встала і стояла хвильку, не знаючи, як і що, та побачивши, що лице чоловіка не каже нїчого, пішла з хати.

— Чого вам треба від мене? -- запитав Петрій. — Я думав, що я вже вільний від вас, а ви ще чогось загостили до мене.

— Бог із вами! Я не приходжу до вас у злім намірі, анї не хочу вам нїчим наприкряти ся! Знаєте моє положенє. Я тепер без хлїба і без хати і без здоровля. Покарав мене Бог, але ви майте милосердє наді мною. Не хочу вашого, але маєте там у своїх руках те, що придбав наш дїд, то нехай із

того хоч частина дістанеть ся менї тай моїм дїтям.

Петрій вдивляв ся в лице Довбущука сумними очима, а потім промовив:

— Не хотїли ви мене слухати, коли ще оба ми були при здоровлю, а тепер приходите, підкопавши моє здоровлє і своє стративши. А з того, що придбав ваш дїд, я не маю майже нїчого. Тої самої осени, коли ви наважили ся на житє моє тай мойого сина, Бог наслав на нас тяжкий допуст і відібрав нам те, за що між нами йшла колотнеча. Не знаю, чи осїння, чи весняна злива завалила й зарівняла без слїду ту деберку, в якій був вхід до яскинї, де були зложені Довбушеві скарби. Коли я по довгій недузї очуняв трохи і пішов на відоме менї місце, я не міг знайти анї стежки, анї деберки, анї входу до яскинї. Все присипало камінє та шутер, що наслїдком повенї зсунуло ся з високої гори. Лишила ся в моїх руках лиш та невеличка сума гроший, яку захопили були ваші сини і яку я віднайшов та зложив у касї, але з тих гроший дуже малий хосен, бо вони зложені так, що анї я, анї мій син не можемо відобрати їх, а навіть процентів із них не можемо дістати. Не моя воля була при тім, але я згодив ся не знаючи, яка тяжка пригода чекає мене.

Довбущук слухав сего оповіданя звісивши голову. Посивіла та згорблена стать Петрія та його журбою зіссане лице свід-

чили про те, що він не бреше і не дурить свойого противника. Він зітхнув важко і сказав після довгої мовчанки:

— Ну, то що-ж мені тепер робити?

— Не знаю, — відповів Петрій. — Я приняв до себе одного з ваших, Іванка, і він у мене добрий та вірний слуга. І вас не вижену з хати, хоч ви й незарібні. Ще мене стане на стілько, аби прогодувати незарібного чоловіка, а чей Бог дасть, що оба ще з часом поправимо ся. А де ж ваші сини?

Довбущук махнув рукою.

— Не згадуйте мені про них!

— Ще вони в кримінації?

— Ні, ми вийшли всї три разом, але вони пішли собі шукати власного хліба.

— Се не добре, — сказав подумавши Петрій. — Можу догадувати ся, якого хліба будуть вони тепер шукати. Та що маю робити? Лишайте ся в мене, доки вам тут злюбить ся побути, та там побачимо, що можна буде зробити далї. Адже ж у вас є свої ґрунти та місця на хати. Як би сини захотїли, то могли би побудувати ся та розгосподарювати ся на ново, і не потребували би на те моєї помочи.

На сьому скінчила ся розмова недавнїх ворогів. Петрїїха дала Олексї дещо пообідати, і він знеможений дорогою пішов до стодоли, де Петрій постелив йому на тоцї солому та простирало, заніс подушку та коц, аби міг укрити ся та відпочити.

Олексові сини ще кілька день крутили ся по горах, шукаючи своїх давніх криївок, у яких було поховане ріжнородне крадене добро, а потім запомігши ся троха, прирадили удати ся до Львова, відшукати там деяких своїх тюремних товаришів, з якими в тюрмі зробили були змову утворити злодійську шайку для успішного веденя гуртом злодійського ремесла.

VII.

Між чесними Жидами.

Ізак Бляйберґ від кількох літ уже ходив по краю, знайомив ся з ріжними Жидами, про котрих йому сказано, що вони вченійші і чеснійші від инших, виступав у жидівських божницях по звичайних молитвах з промовами про потребу більшого освідомленя Жидів і більшого зближеня їх до христіянських народів на взір того, що бачив у Німеччині та по инших австрійських краях, і викликав тими своїми промовами та розмовами декуди сміх, декуди обуренє, декуди здивованє, а декуди й зацікавленє. На питаня про ґешефт, яким він займаєть ся і з якого жиє, він звичайно відповідав жартами, бо й справді у нього не було ніякого означеного занятя, а був одержаний по матери невеличкий фонд, яким він заспокоював невеличкі потреби свойого вандрівного житя. Не без того бувало, що деякі Жиди розпитували його із зацікавленєм про

його погляди та житєві пригоди, і таким він докладнійше виясняв потреби жидівської маси, а з розмов із розумнійшими серед них і сам собі уясняв чим раз більше потребу більшої освіти для Жидів понад ту, яку одержували в хайдерах, більшого зближеня їх до християнської цівілїзації, а особливо до народньої маси польської та руської. Він відчував разом із иншими Жидами, що серед тої маси жиє глуха ненависть до Жидів як визискувачів людської праці, і йому бажало ся довести з одного боку Жидів до того, аби перестали були паразітами на тїлї тих християнських народів, серед яких їм доводить ся жити, а з другого боку показати також тим християнам, що в духовім житю та в історичнім розвою Жидів є дещо таке, що варто пізнати а що могло би причинити ся до поправи обопільних житєвих відносин. Усе те помалу виясняло ся Бляйберґови, але йому годї було знайти між Жидами таких приятелїв, що могли би допомогти йому до якогось корисного дїла, а навпаки до нього часто підходили та приближали ся Жиди досить непевного поведеня, котрі з його оповідань та звісток про ріжні місця, в яких він бував, старали ся добути для себе яку користь, знайти можність зробити добрий ґешефт.

У невеличкім місточку Жидачеві над Днїстром був власне ярмарковий день. З довколичних сїл та міст позїздило ся богато народу, зібрало ся також не мало Жидів —

арендарів, аґентів, купців та ріжних промисловців. Значне їх число, знайомих і незнайомих, зібрало ся в помешканю Арона Вайнреба, властителя одинокого заїздного дому в тім місточку, і в окремій кімнаті його просторого помешканя устроїли собі „на почеканю“ невеличку чорну біржу. Серед ненастанного гамору йшли розмови про ріжнородні інтереси, а від часу до часу одні виходили, а инші входили, як кому подобало ся.

В однім куті під стіною, на двох деревляних кріслах, сиділи два приїзжі Жиди середніх літ, один поважний арендар із великою сивою бородою, а другий худий, високий, з рудими пейсами та рудою, тонкою бородою, відомий фактор із Тернополя.

— Ну, Хаіме, що скажеш? — запитав арендар фактора, коли сей війшовши до кімнати і розглядаючи ся по зібраних нарешті неспостережено наблизив ся й сів біля нього.

— Alles gűt, — відповів коротко Хаім.

— Пан приїхав? — запитав арендар.

— Ні, не приїхав, тільки слуги пригнали коні на ярмарок.

— Богато їх?

— Десять пар.

— А слуг богато?

— Всего два, а третій економ. Він має продавати коні на ярмарку.

— А купці є?

— Наші зараз обступили їх і торгують.

— Alles gũt. Іди-ж зараз і забалакай економа, а я прийду потім.

В тій хвилї до кімнати війшов Бляйберґ і привитавши зібраних та не бачучи між ними нікого знайомого, помалу наблизив ся аж до того кута, де сидів арендар. Бляйберґ перед кількома роками познайомив ся з ним у Тернополї і пізнав у нїм дуже розумного, та, як йому здавало ся, чесного Жида, з яким стрічав ся опісля дуже приємно. Він тепер утїшив ся побачивши його і зараз сїв біля нього на те саме крісло, з якого тілько що зіскочив Хаім, аби бігти на ярмарок.

— Guten Tag, Abrum! — привитав він арендаря.

— А, як ся маєте, пане Бляйберґ! — відповів арендар усміхаючи ся дружно, і простяг йому руку до привитаня.

— Що привело вас сюди? — запитав Бляйберґ.

— А, так, інтерес. У мене там господарство велике, а тут добрий торг на конї. Як же вам поводить ся?

— Все по старому. Не можу знайти собі такого дїла, що би могло заняти мене, а тим часом шукаю тай шукаю чесних та розумних людий між нашими, аби звести їх якось до купи.

— На що вам сего? — з усміхом запитав арендар.

— Може би з того що зварило ся, — також усміхаючи ся відповів Бляйберґ.

— Що може з того зварити ся? — знов запитав арендар і додав: — У нас чесні люди не займають ся нічим окрім святих книг, а розумні дбають про свої діла. А таких, що були би від разу і чесні і розумні, ви між нашими не знайдете.

— Ну, — відповів усміхаючи ся Бляйберґ, — маю в Бозї надію, що в нас не так іще лихо. От і в вас самих я пізнав розумного чоловіка, і не сумніваю ся, що ви також чесний чоловік. А таких мав я нагоду пізнати ще й більше. А до тих, що займають ся тілько святими книгами, я й не приступаю, бо з ними нема що говорити. Я вважаю їх дармоїдами, що святими книгами закривають своє нетрудяще житє. Думаю, що нам треба вибити ся з того заклятого круга: або святе житє без діла, або ґешефт і ґешефт, і погодити справедливе та доброчинне житє з практичною діяльністю.

— Wie meint ihr dus, практичне житє? — вмішав ся в розмову третїй Жид, що прислухав ся з боку до слів Бляйберґа. — Я також практик, але нїколи не думав про те, аби погодити свою практику з якоюсь справедливістю. Geschaft ist Geschaft, а все инше, то тілько на шабас.

— Вибачайте, що мушу попрощати вас, — промовив Абрум до Бляйберґа. — Мушу йти подивити ся на ярмарок.

— Піду й я з вами, — сказав Бляйберґ, і оба враз устали зі своїх сиджень.

Вийшли не прощаючи ся ні з ким, бо й ніхто серед загального гамору не звертав на них уваги.

Все місточко завалене було ярмарком. Зійшла ся та з'їхала ся надзвичайна сила народу, пригнано дуже богато коний, що були головним товаром, який стягав до Жидачева численних купців і продавців, навіть із далеких сторін Галичини. Навезено надто богато ріжного товару, який по ріжних містах ремісники заздалегідь приготовували для ярмарку: селянських мальованих скринь, горшків, мисок та всякого гончарського товару включно до глиняних коників, свиставок та калатавок, призначених на забавки для дітий; пекарі та пекарки навезли богато пшеничних гусок, обарінків, колачів та коників із пшеничного тїста, а образкарі під великим полотняним шатром порозкладали на довгих столах богато святих образів, хрестиків, медаликів, та порозвішували над ними на жердках безліч ріжнобарвних стяжок та металевих ланцюжків. Були тут і шевцї з пасовими та простими чобітьми, повязаними по парі і порозвішуваними на жердках, були й кушнїрі з кожухами, футрами та смушевими шапками. Не бракувало й того міщанина зі Старого Міста, що продавав жіночі чіпці, штучно плетені з зеленого шовку і навішані на паличцї, що мала дзвінок на верхнїм кінцї; за другий кінець він держав її в руцї мов свічку, час від часу підіймав високо в гору і потрясав нею, брязканєм

дзвінка ваблячи до себе сільських господинь. Поміж возами бігали мазярі з конвами чорної мази, яку купували в них візники, і яку з коновки наливано до деревляної чорної мазниці, привішеної з заду до воза до середини задньої підтоки.

Сонце хилило ся вже з полудня. На головній площі місточка, набитій народом та товарами, стояв ненастанний гамір, а з низу раз у раз підіймала ся в гору величезна густа хмара куряви. В однім місці довкола пяти пар гарних молодих коний стовпила ся ціла купа не так купців, як барашівників та цікавих глядачів із селян. Коні раз по разу мусїли гарцювати по площі, серед якої тиск народу творив шпалїр, і кожда їх проїздка викликала голосні крики та гейканя. Двірський економ, що наглядав за продажю тих коний, сидїв спокійно на лавці біля заїздного дому, що притикав до площі, пильним оком слїдив за рухами коний і вислухував те, що говорили охочі до купованя, а два двірські слуги стояли біля коний, поприпинаних до деревляних стовпів, і випускали до бігу тілько ті коні котрі хтось торгував.

Сюди звернув ся арендар із Бляйберґом. Вони проходячи крізь тиск народу не могли розмовляти і йшли один за одним: арендар з далека вгледївши ґрупу двірських коний і незамітно простуючи до них, а Бляйберґ роздивляючи ся довкола. Незамітно наблизив ся до арендаря Хаім і шепнув

йому до вуха, аби не приступав до економа і не заходив із ним у торг, бо все діло вже приготоване. Арендар із Бляйберґом пройшов побіля ґрупи двірських коний, глянув на них як цікавий і знающий ґосподар, що радо бачить гарну скотину, навіть поцмокав губами, і не сказавши анї слова пішов далї. Відійшли оба з Бляйберґом може зо двацять кроків і не обертали ся позад себе, коли на площі за ними зчинив ся страшенний галас. З разу тяжко було зрозуміти, що стало ся. Завищали жіночі голоси, задуднїли кіньські копита, забряжчали розбивані горшки та залунали голосні окрики селян і Жидів. Арендар і Бляйберґ зупинили ся і обернули ся позад себе, та серед сутолоки народа не можна було розпізнати, що дієть ся. Вереск не переставав, а серед юрби видно було якийсь шалений рух у напрямі вулиці. Тілько згодом юрба заспокоїла ся на стілько, що можна було розвідати, що стало ся. А стало ся щось таке, що не раз трафляєть ся на многолюдних ярмарках. Вулицею посеред площі надїхав селянський віз запряжений парою коний, і зупинив ся недалеко того заїздного дому, під котрим сидів двірський економ, що продавав двірські конї. Ґосподиня, що сидїла з заду на тім возї, встала з воза, взяла в руку кобелю курий, які привезла на продаж, і пішла з ними на торговицю, лишаючи при возї свойого чоловіка, що сидів на передї воза. Чоловік також ізлїз із воза, дав

коням їсти, не відпрягаючи їх від воза, поснідав сам, що мав при собі, стоячи біля воза, а потім оглянувши ся довкола і вбезпечивши ся, що з воза ніхто нічого не рушить, пішов до поблизького шинку випити горілки. Не барив ся там довго і вернув знов до свойого воза, з привичною для селянина терпливістю дожидаючи своєї жінки. Сидів так на возї може годину, а може й довше. Коли конї з'їли те, що їм кинув був з разу, він кинув їм другу порцію сїна і знов сїв на віз дожидаючи жінки. Нарештї його зацікавили пишні двірські конї, які торговано недалеко нього, і він злїзши з воза і майже не віддаляючи ся від нього, почав придивляти ся оживленому торгови і прислухувати ся розмовам та жартам барашівників. По якімось часї, сам не знаючи, як і коли, він опинив ся серед їх гурту, раз у раз усміхаючи ся з задоволеня. Та раптом за його плечима зчинило ся щось таке, чого він найменше міг надїяти ся. Його конї мов шалені рванули з місця, обернули ся з возом широким півколесом на вільній площі і потім сполошені страшним вереском та ударами батогів із боку, завернули на лїво, перевернули віз, із його останками вдарили на ряди горшків, розложених перед гончарською будою, і зробили там страшне спустошенє. Сполошені відси новими криками та ударами вони вискочили на вулицю і погнали нею поміж рядами юрби, тратуючи людий та товари і зчиняючи

довкола неописаний переполох. Усе те стало ся протягом кількох хвиль, але метушня серед переляканої юрби була така велика, що ніхто не тямив, де він і що з ним дієть ся. Двірського економа, що сидів спокійно недалеко своїх коний, юрба моментально зіпхнула з місця і занесла геть на площу, а коли він нарешті отямив ся і вернув на своє місце, анї його слуг, анї коний не було вже анї слїду, і нїхто з переляканих людий не міг сказати йому, куди вони поділи ся. Що правда, слуги знайшли ся незабаром, оба страшенно потоптані та покровавлені, але безтямні до тої міри, що не могли сказати нїчого анї про те, що стало ся з ними перед хвилею, анї куди поділи ся конї.

Незабаром на те місце, де пропали двірські конї, надійшли жандарми, що в числї шістьох парами патролювали, проходжуючи ся вулицями місточка і пильнуючи порядку. Вони були свідками заколоту на площі, але не мали змоги спинити його; коли-ж юрба трохи заспокоїла ся, вони зараз зарядили погоню за сполошеними кіньми і розпочали слїдство за причиною розруху. Приведено сполошені конї зі зломаним дишлем і передньою підтокою селянського воза. У коний, зовсїм покритих піною від шаленого бігу, під затисненими хвостами були ще жмутки кропиви, яку впхали їм туди якісь злочинні руки, очевидно на те, аби сполошити їх і зчинити розрух у ярмарку.

Жандарми почали переслухувати селянина, властителя воза й коний, барашівників та инших людий, що стояли близько воза, окремо переслухали економа та двірських слуг, найбільше пошкодованих у тій справі, а потім зробивши все можливе для приверненя порядку пішли далї патролювати по містї, розпитуючи ріжних людий та нотуючи те, що чули від них.

Ярмарок помалу заспокоїв ся і дійшов до кінця, а вечером у Вайнребовім заїзднім домі знов зібрали ся деякі з тих Жидів, що були там перед полуднем. Арендар Абрум знов сидів спокійно на лавцї в кутї кімнати, розмовляючи з Бляйберґом, що від полудня аж до вечера весь час не покидав його. Бляйберґ дуже вподобав собі Абрума за його практичний розум та знанє ріжних житєвих справ, і рад був тому, що віднайшов у його души, як йому здавало ся, деяку симпатію до свойого менше практичного ідеалїзму. Витворити між галицькими Жидами інтелїґенцію, яка не цураючи ся жидівської віри та національної традиції, так як се чинять т. зв. „марморейні", німецькі або польські Жиди, при тім шукала би спільного ґрунту для житєвої працї з інтелїґенцією руською та польською, отсе чим раз більше вияснялo ся в Бляйберґовій голові. Він почував се вже давнїйше, але тепер се вияснялo ся йому що-раз більше, що така жидівська інтелїґенція може виробити ся тілько в новочасній християнській

школі, яка не накидаючи жидівській молодіжи християнства, давала би їй доступ до всего новочасного знаня. Абрум так само остро як Бляйберґ осуджував житєву непрактичність т. зв. учених Жидів та забобонність жидівської маси, що не вважаючи на щоденні зносини з християнською людністю, жиє в зовсім окремій духовій атмосфері.

Вже було досить пізно в ночи, коли двері кімнати відчинили ся і до неї ввійшли два жандарми в звичайних уніформах, з величезними карабінами на плечах і з настромленими на них блискучими сталевими баґнетами. За ними в покірній поставі йшов господар Вайнреб, повторяючи раз по разу:

— Ich weiss gur nischt! Ich weiss gur nischt!

— Тут арендар Абрагам Ґляйхґевіхт? — запитав острим голосом один жандарм, увійшовши в його кімнату без привитаня.

— Ich bin hier, — обізвав ся Абрум і підняв ся зі свойого сидженя.

— Kennen Sie einen gewissen Chaim Spitzer?

— Nein, ich kenn' ihn gur nischt, — відповів без ваганя Абрум.

— Ich wusste, dass Sie dies verneinen werden, — сказав жандарм. — Also bis auf Weiteres sind Sie arretiert. Kommen Sie mit!

— Was wollen Sie von mir? — протестував арендар. — Ich bin ein ehrlicher Mann.

— Das wird sich schon zeigen. Kommen Sie mit uns! — сказав жандарм почім оба жандарми взяли його між себе і вийшли з кімнати, не відповідаючи на поклони ґосподаря гостинниці.

— Wus ist dus? Wus ist dus? — питали один одного здивовані та перелякані Жиди по відході жандармів.

До Бляйберґа підійшов той сам Жид, що перед полуднем умішав ся був у його розмову з арендарем і запитав його ледви чутно:

— Ви знаєте добре того арендаря?

— Що значить добре? — відповів жидівським звичаєм Бляйберґ питанєм на питанє. — Як може один чоловік знати другого добре?

— А ви розговорили ся з ним досить отверто, — сказав другий Жид.

— Ні з ким не говорю инакше, — відповів Бляйберґ, — бо не маю з чим крити ся.

— А той арендар властиво й не арендар, — сказав практичний розмівник. — Я знаю його трохи близше, хоч він певно не знає мене. Він собі про людське око та для властий арендар, але на правду він голова широко розгалуженої шайки конокрадів, що веде величезну торговлю крадеными кіньми, продаючи в Росії коні крадені по нашім боці, а в нас коні крадені в Росії. Але сегодня йому мабуть урвало ся його ремесло. Я трошки прислужив ся йому, — він певно навіть не буде знати, за що.

А вам раджу на другий раз бути осторожнійшим у виборі своїх приятелів. Güte Nacht!

І сказавши се він віддалив ся, полишаючи Бляйберґа в невеличкім розчарованю.

Справа ярмаркового заколоту в Жидачеві не вияснила ся в повні, бо Хаім Шпіцер із краденими кіньми здужав утекти за границю, а арендар Абрум здужав очистити себе від підозріня, яке перед жандармами кинув на нього завидющий конкурент, який не міг дати достаточних доказів на потверджене свойого підозріня. Вияснено тілько те одно, що за намовою Хаіма Шпіцера оба молоді Довбущуки Сенько й Ленько впхали селянським коням жмутки кропиви під хвости і спричинили їх сполошенє. Сенька, що пяний заночував у шинку, арештували жандарми ще тої самої ночи, а Ленько обережнійший утік разом із краденими кіньми та з Хаімом невідомо куди.

VIII.

Утека вязня.

Кілька місяців після сеї події, одного осіннього вечера йшли досить довгим рядом парами Городецькою вулицею у Львові арештанти, що весь день були заняті роботою, різанєм дерева в подвірю карного суду. Їх сірі суконні сердаки промокли до нитки, бо під холодним осіннім дощем вони весь день працювали під голим небом. І тепер вечером вулиця була вся мокра, покрита

рідким болотом та калюжами брудної води. Арештанти не могли йти тротуаром, тілько мусіли йти вулицею і грубими своїми капцями чалапкали по болоті. Тілько два дозорці з набитими карабінами та настромленими на них баґнетами на плечах ішли в парі тротуаром, пильнуючи з заду походу арештантів.

На раз один арештант мабуть пошпотав ся о камінь, присів до землї і в тій секундї голосно звякнув ланцюх.

— Що там таке? — крикнув грізно один дозорець, вибігаючи на перед.

Сумерк не позволяв йому розпізнати в рядї, на котрім арештантї бренькнуло залїзо.

— Що стало ся? — крикнув дозорець другий раз.

Мовчанка. Арештанти стояли тихо, а коли ряд рушив дальше, йшли всї в найбільшім порядку.

Вже були недалеко Бриґідок. Вулиця, котрою йшли до тюрми, вузенька, мало хто по нїй ходить, а в тій порі, коли переходили нею арештанти, вже добрий сумерк заляг її.

На раз у друге почув ся брязк зелїза, — і в тій секундї розляг ся грізний крик дозорця з заду:

— Стій!...

Запанувала метушня між арештантами. Нїхто не знав, що дїєть ся. Всїх очи обернули ся в бік, куди в миг ока кинув ся

один дозорець. Перед ним побачили арештанти чоловіка, котрого пізнали по короткій, сіраковій одежі. Се був один із їх товаришів, Сенько Довбущук.

— Тїкай голий, задри поли! — крикнув жартуючи один арештант.

— Котрий то? — грізно запитав стражник із заду.

— Се не я, — відповів инший арештант і кашельнув, аби звернути на себе увагу стражника, а відвернути її від утїкача. Один із стражників поспішно загнав увесь гурт арештантів на подвірє вязниці і замкнув за ними фіртку, а другий погнав за втїкачем. Се в них було службове правило, що не потребувало ніякого порозуміня.

Арештант, що пустив ся на втеки, був, видно, добрим бігцем, і тїкав темною, вузкою уличкою, скуливши ся попід мурований паркан. Стражник гнав за ним великими скоками і здавало ся, вже ось-ось дожене бідолаху. Він не хотїв стріляти до нього, надіючи ся й так зловити його.

Та близькість неприятеля і нових кар додала сил утїкачеви. Він побачив камінь серед вулички, вхопив його обома руками, обернув ся і шпурнув ним що сили на стражника.

Удар міг був у миг ока розчерепити голову стражникови, але камінь трафив його лише в колїно. Стражник мимоволї зойкнув і вхопивши обіруч тяжкий ґвер, підскочив два кроки і що сили вдарив арештанта

кольбою по плечах. Арештант похилив ся ще дужше до землї, але не зупиняючи ся біг далї. Стражник пробіг за ним іще кілька кроків, але біль у колїнї був так сильний, що він нарештї мусїв зупинити ся і прикляк на одно колїно, а тим часом арештант щез на темній площі, до якої доходила вузька вулиця.

На крик стражника надбігла полїція; деякі нічні прохожі обступили його зі всїх боків і розпитували, що стало ся. Та даремні були пошукуваня полїциї. Арештант пропав, мов камінь у водї.

IX.

Шлюб Андрія.

Вернувши до дому зі Львова Андрій застав родичів у досить невеселім станї. Отець раз у раз недомагав, а мати журила ся його здоровлєм. Андрій поміркував зараз, що треба йому пробути дома довший час і по змозї підняти духа родичів, аби можна було поговорити з ними про усталенє його будущини. Дізнавши ся від вітця про страту Довбушевих скарбів через засипанє входу, він старав ся потїшити батька тим, що засип можна буде з часом розкопати. Рівночасно переглянувши ті касові книжечки та записи, на які ріжними часами покладено більші або менші суми гроший, він переконав ся, що по сповненю деяких формальностий можна буде поко-

ристувати ся процентами від тих капіталів. Старий Петрій, не знаючи ся на тих формальностях доси не рушав тих процентів так, що капітали попідростали до значної висоти.

Розмовляючи про се з вітцем він помалу справді підняв його духа і усунув ту ненастанну трівогу, що мучила його останніми часами. Пошукавши в хаті в ріжних відомих старому закамарках, вони знайшли ще дещо здавна похованих гроший, і старий дав себе намовити синови поїхати з ним разом до Станїславова до лїкаря, і полагодити там дїла в урядовій касї. По кількох тижнях здоровлє старого поправило ся значно, і Андрій був у посїданю такого капіталу, а властиво такої річної ренти, що забезпечувала йому щорічне удержанє що найменше на протяг тих років, які йому доведеть ся жити без заробітку, відбуваючи судову практику а з невеликим заробітком у часї адвокатської практики.

Тодї він у свобідній хвилї почав говорити з вітцем про свої відносини до панї Кралїнської та її дочки у Львові та про можливість одружити ся по зложеню екзамену. Отець не спротивив ся тому, а мати аж заплакала з радости, почувши від Андрія просте та нехитре оповіданє про його знайомість із львівськими панями. Материнське серце почувало природну гордість, що син сягнув хоч і не дуже високо, та все таки висше свойого стану, і вона цїлуючи його в голову благословила його на щасливий вік.

Умовили ся, що отець поїде з ним до Львова і пробуде там у його кватирі, аж доки не полагодять справи його подружения.

Кілька день перед їх відїздом до дому Петрія прийшов старкуватий уже чоловік у міщанськім одязї, і привитавши ся з господарем мовчки сів на лаві та придивляв ся обом Петріям, то старому то молодому злегка всміхаючи ся. Потім промовив:

— Не пізнаєте мене?

— Ні, не пізнаю, — відповів старий Петрій придивляючи ся до гостя.

— Я також не пізнаю, — відповів Андрій.

— То й добре, — сказав гість. — Нема по чім і пізнавати. Не так ми познайомили ся, аби варто було про се згадувати. А проте я не забув за вас, тай є в мене невеличке діло до вас. Тай то не так до вас, — мовив він позираючи на старого, — а більше до панича.

При тих словах він виняв із своєї шкіряної торби досить спору річ завинену в полотняну шмату і завязану двома вузлами. Поклавши ту річ на столї і розвязавши вузли, він виняв із шмати стару книжку в деревляній, шкірою обтягненій оправі, яку декуди поточили хробаки, і подаючи її Андрієви сказав:

— Я там на письмах не богато розумію ся. Друковане ще сяк так, але писаного, особливо скорописом, не втну. Се

стара друкована псалтиря, але в ній так далеце нема що читати. Але є там у ріжних місцях повліплювані картки паперу, записані ріжними письмами, пописано дещо з переду і з заду на паперових обложках, а дещо подописувано також на берегах друку. Я там пробував дещо слебезувати, але не богато з того вирозумів. Лише стілько вирозумів, що ся книжка може пригодить ся власне вам обом.

— Нам обом? — сказали разом оба Петрії.

— Так менї здаєть ся — відповів гість, у якім читач певно пізнав уже Невеличкого.— Тота книжка дістала ся до моїх рук досить незвичайним способом, але про се я не буду оповідати вам. Я шукав чого иншого, а що инше знайшов. Шукайте ви тепер, може будете щасливійші від мене.

По сих словах гість устав і поздоровивши господарів вийшов із хати. Старий Петрій сидів здивований за столом і силкував ся пригадати собі, де й коли він бачив сего чоловіка, але не міг пригадати нічого. Андрій тим часом почав переглядати книжку, але скрутне скорописне письмо не легко було читати, і він попробувавши відчитати дещо в однім, другім і третїм місцї відложив книжку на бік і сказав:

— Нї, не йде! То треба при вільнїйшім часї задати собі працї.

І він згорнувши книжку положив її до своєї подорожної валїзи, і пішов своїм звичаєм поглянути по господарстві.

По кількох днях оба Петрії поїхали до Львова. Пані Кралїнська приняла їх обох з нетаєною радістю, а коли Андрій зараз по приїздї в присутности вітця попросив у неї дозволу освідчити ся о руку її дочки, вона приняла се без зачудуваня, спокійно, мов давно надїяла ся того. Панни Дозї тодї не було дома і Андрій не міг зараз освідчити ся їй. Мати по її поворотї до дому перша обговорила з нею Андрієві освідчини, і обі панї по короткій розмові рішили, що Андрій добра партія, якої не треба відкидати.

Минув місяць, протягом якого старий Петрій жив у Львові в синовій кватирі. Син у тім часї поздавав останні правничі екзамени, а по Різдвяних святах, проведених майже фамілійно в товаристві обох пань Кралїнських без посторонніх гостий, у першім тижні загальниці визначено шлюб Андрія з панною Кралїнською. Шлюб мав відбути ся зовсїм скромно, без музик і без жадної зайвої паради крім пошлюбної вечері для нечисленних зібраних гостий.

Кілька днів перед шлюбом Андрій зі своїм вітцем богато ходили по містї, яке старому Петрієви хотїло ся добре оглянути. У тих прохідках підчас гарних зимових днів старому Петрієви кілька разів здавало ся, що на вулицях хтось слїдить за ними, часом перебігає їм дорогу, на перехрестях наскакує на них із боку, або йдучи напроти них другою стороною вулиці впирає в них

цікаві очи. Петрій не говорячи синови нічого про своє підозрінє, якось мимовільно слідив очима за тим чоловіком, що нїби переслідував його, і по кількох днях почав пізнавати серед прохожих на вулицях усе одного й того самого молодого парубка в міськім не дуже поряднім, легкім, нїби робітницькім убраню, який зустрічав ся їм по кілька разів на день майже скрізь там, куди вони частїйше ходили. Парубок зустрічаючи ся з ними нїколи не дивив ся на них просто, тільки все відвертав лице якось так, що Петрій не міг бачити його виразно. Але він дивним прочутєм пізнавав його по ході з далека, навіть тодї, коли позад себе почував його наближенє. Тодї в його тїлї будила ся недавно пережита трівога, пробігав мороз, і він мимоволї обертав ся позад себе та озирав ся довкола мов при наближеню небезпеки.

Шлюб Андрія з панною Кралїнською відбув ся будного дня по полуднї в малім львівськім костелї, в якім того полудня не було майже нїкого крім весїльної дружини. Тільки при виходї з костела коло його дверий зробила ся невеличка товкітня. Кілька пяних робітників надійшло тротоаром поперед браму костела, і немов би нїчого не бачучи, почали штовхати весїльних гостий, що виходили з костела. Один наткнув ся на дружбу, що йшов поперед панни молодої, та дружба зручним рухом руки відсторонив його на бік. Другий оче-

видно наважив ся наткнути ся на панну молоду, але другий дружба з боку підставив йому ногу, так що напасник як довгий повалив ся поперек тротуару. На нього в тій немилій позиції наткнули ся два дальші товариші, що йшли зараз за ним, і оба попадали. Один, сильно пяний, гримнувши чолом до тротуара, скрикнув якесь проклятє, але другий упавши на коліна вихопив із кишені револьвер і вистрілив майже не мірячи в середину весільної дружини.

— На, маєш, поганине! — скрикнув він при тім і зірвавши ся на ноги почав утікати.

Куля, призначена очевидно для старого Петрія, трафила нікому нічого невинну паню Кралїнську, що йшла поруч нього зараз за шлюбною парою. Вона скрикнула голосно: — Єзус! Марія! — потім ухопила себе рукою за груди і впала на землю. Довкола неї зчинило ся збіговище народа, а за втікачем пустила ся погоня охочих із публїки та полїціянтів. Сим разом йому не вдало ся втекти. Його на першім перехрестю вулиці зупинив фіякер, побуджений криком публїки. Його зараз ухопили в руки та відібрали йому револьвер, а полїція пізнала від разу, що се той сам Сенько Довбущук, який перед кількома місяцями втік із арештантської роботи і якого від тоді деремно пошукувала полїція. Переслуханий у полїції він признав ся, що зустрівши обох Петріїв на вулиці і пізнавши їх він кілька

день слідив за ними, аби помстити ся на них за свою кривду, а коли своїм вистрілом зробив їм маленьку пакість на їх весілю, то нехай вибачають. Коли йому сказали, що він не трафив Петрія, тільку зовсім незнайому йому паню, він відповів цинїчно:

— Овва, то я дурень! Але старої бабенції і так не шкода.

Пані Кралїнська наслідком віднесеної рани справді вмерла по кількох годинах, не прийшовши до себе, а Андрій зі своєю молодою дружиною сам на сам опинив ся на порозї до нового житя.

X.

Збори в Жидачеві.

Від часу своєї гостини в Жидачеві Бляйберґ познайомив ся близше з господарем тамошньої гостинниці Ароном Вайнребом і пізнав у нїм не тілько надзвичайно розумного та практичного чоловіка, але також прихильника своїх вільнодумних у порівнаню до жидівського загалу поглядів. Розмовляючи часто з ним, він договорював ся до деяких практичних плянів, яких метою було утворенє невеличкої орґанїзації для ширеня тих поглядів серед щиршого загалу Жидів. Оба вони при ріжних нагодах їздили до Стрия, до Болехова, Калуша та Станїславова, де в одного й другого були знайомі Жиди, і разом із ними умовили ся на означений день з'їхати ся в такім місті,

де би на них найменше звернено уваги, і обговорити спільно плян орґанїзації. Арон запросив усїх до свойого дому запевняючи, що там буде найбезпечнїйше. Ходило головно о те, аби війти в порозуминє з віденськими та иншими вільнодумними Жидами в західній Европі, дізнати ся про їх роботу та при їх помочи розпочати дещо й у себе.

На означений день з'їхало ся справдї кільканачять Жидів, переважно заможних купцїв та торговцїв, що мали ріжнородні зносини з христіянами, а деякі також із заграничними Жидами. В Ароновім домі в окремій кімнатї вони позасїдали для товариської розмови, не списуючи ніяких протоколів і не входячи ні в які формальности. Бляйберґ зовсїм свобідно виложив свої погляди на потребу світської, новочасної освіти для жидівської інтелїґенції, а що зібрані всї чули вже не раз від нього такі промови, то між ними не було такого, хто би противив ся їм, і вони приступили від разу до обговореня способу заснованя формальної орґанїзації. Арон звернув увагу на те, що такі жидівські орґанїзації істнують уже в Віднї і по инших великих містах, і що він першою потребою вважає війти з ними в близше порозуминє. По досить довгій нарадї, коли не знайшов ся ніхто охочий до писемної кореспонденції з тими невідомими їм доси орґанїзаціями, ухвалено без формального голосованя, але формальною згодою, зложити на разї по 10 ринських і за ті гроші ви-

слати Бляйберґа, що один між ними мав вільний час, до Відня, а в разї потреби також до инших міст, аби там придивив ся наочно жидівським орґанїзаціям і познайомив ся з їх цїлями та способом їх веденя. Присутні зараз зложили гроші, які передано Бляйберґови, по чім зібрані, щиро стискаючи одні других за руки, бажали собі взаїмно успіха в розпочатім дїлї.

Се приємне засїданє закінчила досить несподївана і дуже неприємна подія. Виглянувши крізь вікно, до якого кілька разів заглядав нетерпіливо, Арон побачив, що подвірє його гостинниції майже все зачорнїло ся від Жидів, яких що раз нові громадки входили крізь отворену браму. Всї входили і стояли в подвірю мовчки, очевидно чекаючи чогось нового та невідо́мого. Незабаром серед них появила ся незвичайна постать старого Жида з довгою, як снїг білою бородою, з кудлатою шабасовою шапкою на голові і в шабасовім убраню. Він ішов згорблений, а два молоді Жиди з очевидною пошаною вели його попід руки. Коли отся трійця війшла на подвірє, обведене від улиції високим деревляним парканом, зібрана юрба Жидів мовчки розступила ся, лишаючи для них свобідний прохід до дверий гостинниції. Старий Жид, очевидно рабін, привитав зібраних коротким поздоровленєм: — Gűten Tug! — на що зібрані відповіли таким самим поздоровленєм.

Потім рабін помалу наблизив ся до запертих дверий гостинниці, а один із тих, що вели його, тричі застукав до дверий. Їм отворено зі середини, вони увійшли всї три, а за ними помалу почали входити инші Жиди. Рабін зі своїми провідниками пішов просто до тої кімнати, де було зібранє посторонніх Жидів, між якими був також господар гостинниці. Вони здалека побачили його в вікні і не потребували питати нікого в домі.

До дверий кімнати застукано три рази. Арон сквапливо, як випадало услужному господареви, отворив двері. Війшов рабін зі своїми провідниками, і не здіймаючи шапки поздоровив зібраних тими самими словами, якими поздоровив згромаджену на подвірю юрбу. Зібрані в кімнатї відповіли йому також тим самим поздоровленєм. Тодї рабін зупинивши ся по серединї кімнати, оглянув ся довкола і звільна запитав:

— Де тут Ізак Бляйберґ?

Бляйберґ виступив з посеред зібраних і наближаючи ся пів кроку до рабіна відповів:

— Я тут.

— Ти Ізак Бляйберґ? — знов запитав рабін придивляючи ся йому троха потемнїлими старечими очима.

— Я Ізак Бляйберґ, — відповів спокійно запитаний.

— Що робиш тут, Ізак Бляйберґ? — знов запитав рабін.

— Що маю робити? — відповів Бляйберґ. — Ми тут знайомі, розмовляємо.

— Про що розмовляєте? — запитав рабін.

— Так собі, про свої діла, — відповів Бляйберґ.

— Які се діла? — запитав рабін.

— Наші діла. Кому се цікаво знати? — з відтінком неспокою відповів Бляйберґ.

— Менї не цікаво, — відповів рабін, — але я знаю. Ізак Бляйберґ, ти робиш недобре діло. Ти робиш безбожне діло. Ти робиш таке діло, якого не робили наші вітцї, анї наші діди.

— Не почуваю ся нї до якого злого діла, — знов спокійно відповів Бляйберґ.

— Не почуваєш ся? Се дуже зле. Повинен почувати ся. Повинен давно знати, що ти ступив на злу дорогу, і на злу дорогу ведеш своїх знайомих. Приступи близше! Диви ся менї просто в очи!

Бляйберґ приступив близше до рабіна, хвилю глядів йому просто в очи, а потім спустив очи в низ.

— Бачу в твоїх очах трьох злих духів, Ізак Бляйберґ, — понурим голосом промовив рабін. — Бачу духа цікавости, духа впертости, і духа брехнї. Дух цікавости тягне тебе до того, що не було відо́ме нашим вітцям і дїдам; дух упертости змушує тебе стояти при своїм і не піддавати ся нікому, а дух брехнї раз у раз нашіптує тобі, що лиш те правда, що ти думаєш і що тобі здаєть ся,

а все инше брехня. І ти віриш самому собі, і більше нікому, а властиво віриш тому злому духови, що дурить тебе і не дає тобі пізнати правди.

— А хтож знає правду? — несміло запитав Бляйберґ.

— Слухай, я скажу тобі дещо правдиве, a Bissel vűn der Emes. — Ти знаєш, що перед віками Римляни, ґоїм, знищили наш нарід, нашу самостійність, нашу державу. Правда, — тебе вчили про те? Знаєш, що наша доля від віків — неволя, погорда, насильство й нужда! А знаєш ти, що нас спасло від цілковитої затрати серед потопи таких нещасть, — що стало для нас дошкою спасеня з розбитя нашої свободи? Знаєш? Здаєть ся, не знаєш того, та я скажу тобі. Нас спасло те, що на думку наших ворогів повинно було погубити нас, — нас спасло наше розсїяне по світї, нас спасла окремішність нашого житя, нас спасли наші перекази та писаня, наші обряди, нас спасла наша ненависть до переслїдувачів, нас спасло наше лукавство з ними а наша єдність зі своїми! Се спасло нас, — але ти, здаєть ся, не знаєш сего!

— Слухай, що ще скажу тобі! Хто повстає проти того, що нас спасло, той губить нас, той видирає нам останню дошку, яка лишила ся нам із великого корабля серед моря. А хто нас губить, той губить Богом вибраний народ. А хто його губить, на того проклятє наше і боже проклятє!

— Але тричі проклятий, хто підіймає руку на власний народ, тричі проклятий син Ізраїля, що хоче знищити святі перекази свого народа! Ізак Бляйберґ, — і ти простяг руку на святі перекази, — і на тебе трикратне проклятє!

Мимовільна дрож пробігла по всїх присутних при сих рабінових словах.

Ізак хотїв щось говорити, але рабін махнув рукою, аби мовчав.

— Не говори нїчого, не виправдуй ся, — ми знаємо твої дїла і твої слова! Тілько безоглядний відклик усего може тебе звільнити від проклятя. Вибирай: або держати ся строго закона предків, або до віку бути вигнанцем поміж синами Ізраїля!

Арон несміло, крадькома приступив до Ізака і шепнув йому:

— Відклич!

Ізак нерішучо обернув ся і промовив до Арона:

— Відкликати? Що відкликати?

— Відклич усе! Згоди ся на все, а то пропадеш! — шептав йому Арон з виразом перестраху. — Ти не знаєш, що тобі грозить.

— Що менї грозить? — мов непритомний перепитав Бляйберґ. — Що менї може грозити? Я нї до чого злого не почуваю ся.

А потім обертаючи ся до рабіна сказав рішучо:

— Не знаю, хто ви такий і хто дав вам право проклинати мене та говорити про

якийсь відклик. Я ні з ким ні на що не змовляв ся. Догадую ся, що ви рабін, але не признаю ніякої вашої власти над собою. Я гість у отсім домі і прошу вас випустити нас гостий свобідно, та надію ся, що не захочете нарушити права чужого дому.

Рабін сумно похитав головою.

— Чи не казав я? — промовив він. — Із тебе говорить злий дух. Ти знаєш тілько себе й своє право, і не почуваєш себе ні до якої провини. Але ми знаємо дещо більше і не на те прийшли, аби уступити перед твоїми дитячими словами. Ізак Бляйберґ, ти без переслуханя, на основі зізнань многих гідних віри і вірних синів Ізраіля засуджений сінедріоном не на виключенє з поміж синів Ізраіля, а на таку покуту, яку для таких відступників призначує наш закон і наші перекази, і від сеї хвилї ти невільний, і ми поступимо з тобою по свойому осудови, а не по твоїй волї.

Тодї оба шкільники, що привели сюди рабіна, приступили до Ізака Бляйберґа, зняли з нього його верхню одежу, обгорнули його вовняною плахтою сїрої барви, потім звязали на зад його руки, зняли з голови шапку та ярмурку, посипали голову попелом, а потім випровадили його на подвірє перед зібрану громаду. Поставили його серед подвіря на невеличкім стільцї так, аби кождий міг бачити його. Тодї рабін приступив перед нього і показуючи на нього пальцем, сказав голосно:

Петрії обідали обоє в кімнаті. (стр. 273.)

— Сини Ізраіля, отсе Ізак Бляйберґ, відступник від нашого закона, засуджений на прилюдне зганьбленє і досмертну покуту в невідомости, з утратою всегò, що має, і навіть його імени. Плюньте на него кождий, хто признаєть ся до правдивої віри, так як отсе я плюю.

І по сих словах рабін тричі плюнув на Бляйберґа, а за ним учинили те саме шкільники, по чім до нього зі всїх боків почала тиснути ся громада вірних синів Ізраіля. Його зіпхнули зі стільця, оплювали та обкидали болотом так, що й лиця його не можна було пізнати, а по довершеню сеї церемонії, з настанєм ночи шкільники закнеблювавши йому рот вивели його звязаного з подвіря гостинниці, посадили на приготовану до сего однокінку і повезли невідомо куди.

Рабін тимчасом із Ароном та иншими Жидами, що всї були з ним у порозуміню, сидів за столом у кімнатї і покріпляв себе вечерею, в якій брали участь також запрошені гостї. Про Бляйберґа ніхто з них не згадував анї словом, так як коли би його ніколи не було на світї.

XI.

Ленько Довбущук.

По ярмарку в Жидачеві Ленько Довбущук, користаючи з переполоху вчиненого ним і його братом, допав одного що най-

красшого коня з тих, що були приведені на продаж, і дмухнув широкою вулицею на південь, потім загнув у вузьку вуличку на схід, а виїхавши на полеву дорогу, погнав нею до широкого гостинця, який із Журавна веде до Стрия. Сим гостинцем він гнав далі без упину до самого Журавна, тут вечером разом із иншими людьми та кіньми переїхав поромом через Дністер і поїхав далі гостинцем, не лякаючи ся погоні. Заночував у найблизшій коршмі, до якої ще тої самої ночи прибув Хаім на иншім краденім кони, і прибули ще два незнані йому їздці також на крадених конях. Усі вони очевидно були в змові. Ленько одержав від Хаіма дещо гроший на дорогу та поручене, такими й такими селами їхати все на схід аж до російської границі до Гусятина, і там чекати на нього. Він вирушив досвіта, і за кілька день без жадної перешкоди був у Гусятині. Не минув і тиждень від жидачівського ярмарку, а всі крадені коні безпечно переведено через границю, куди за пашпортом поїхав також Хаім, заплативши погоничам невеличкі суми гроший, за які вони були згоджені на се небезпечне діло.

Маючи гроші в чересі і чуючи себе безпечним від усякого підозріня, Ленько задумав вернути до дому і ще раз попробувати щастя віднайти Довбушеві скарби. Він знав від свойого вітця, що в пивниці, яка була під Петрієвим домом, була одна деревляна стіна, а коли з тої стіни було виняти

одно поперечно поставлене дерево, за ним мав бути вузенький вхід до довгого підземного льоху, викопаного невідомо ким і невідомо по що. Демко Довбущук перед своїми синами не раз висловляв догад, що там мусить бути хоч одна часть Довбушевих скарбів. Він догадував ся також, що сам Петрій не знає про сю криївку, але ані сам він, ані його сини не мали змоги переконати ся, скілько правди в тім оповіданю. Тепер Ленько, чуючи себе забезпеченим на довший час тими грішми, що одержав від Хаіма, постановив собі їхати до Перегинська принаґідними фірманками, пожити там довший час і пошукати способу добути ся до Петрієвої пивниці. Що стало ся з його братом, він не знав і не міг довідати ся ані від Хаіма, ані від його спільників, і тому надумав робити своє діло сам.

У Перегинську він застав досить несподівану річ. Його отець жив у домі Петрія. Побачивши, що їх старий осідок стоїть пусткою, і довідавши ся, де живе його отець, він без усякого ваганя пішов до Петрія.

Він застав Петріїв при обіді. Вони обідали обоє в кімнаті, коли він увійшов до сіний. Петріїха вийшла й запитала його, чого хоче. Вона мабуть не пізнала його з разу, бо почувши його голос перелякала ся. Він сказав, що хотів би побачити свойого тата. Вона не відповіла йому нічого, лише вказавши рукою на двері протилежної кухні, вернула до кімнати і з острахом заперла

двері за собою. Ленько війшов до кухні, де в куті на тапчані сидів його хорий отець.

Отець приняв його досить байдужно, не питав, куди бував і що робив, а на синове запитанє, чи не відбудувати би їм свою хату і не вертати на свій осідок, Олекса відповів, що на се не має анї гроший, анї сили, анї охоти. Ленько оглянувши докладно хату, сїни та все обійстє Петрієвої хати вийшов із неї і пішов на Довбощуківку. Та бачучи вже з далека, що там справдї пустка і нема де навіть переночувати, він зайшов до одної хати на краю села і впросив ся там на ніч.

Була темна осїння ніч. Сон і пітьма залягли Перегинсько. Петрій із жінкою та старою служницею спали в світлиці, а слуги в стайнї.

Івась спав на оборозї. Йому мабуть крізь сон причуло ся, що хтось затріщав на перелазї. На пів сонний підвів голову до гори: тихо скрізь і темно скрізь. Тілько прислухавши ся добре він почув щось немов тихе чалапканє по подвірю.

— Пек тобі, маро! — буркнув сам до себе Івась, протираючи очи і підіймаючи голову висше. Але не чув нічого більше. Про те він довго ще не міг заснути. Якось моторошно стало йому. Він накрив ся з головою подїгачкою, і в тій хвилї знов причуло ся йому, немов щось тихенько, обережно рипнуло сїнешними дверми.

— Може старий господар не може спати, та вийшов на двір перейти ся, — подумав собі Івась і незабаром заснув.

Та не сон то був і не мара, що чув Івась із оборога. Не старий Петрій рипнув дверми, виходячи на двір! Се був Ленько, що підкрадав ся до Петрієвої хати.

Зручно ступаючи в пітьмі, він тихо, майже нечутно пройшов поперек подвіря просто до передніх дверий Петрієвої хати. Двері були замкнені, і не було змоги отворити їх ніяким способом. При сих дверех, як він переконав ся при огляді, був залізний замок, а до того ще засув із середини, тож хоч би злодійським дротом і здужав відімкнути замок, засув не пустив би його до середини. Вся його надія була на задні двері, замикані тільки на засув, до якого з надвору вела проверчена в стіні діра на деревляний ключ. З такими замками він від малку привчив ся давати собі раду, і вже заздалегідь приспособив собі невеличкий деревляний кимачок із кривим сучком, яким надіяв ся відчинити замок. Гірша була біда з тим, що біля стайні, яка притикала до хати, в деревляних будах спали два пси. Доси вони якось не почули його, але могли почути за найменшим шелестом. Опинивши ся біля дверий і не надумуючи-ся ані хвилї Ленько виліз на загату, що закривала собою передню стїну хати, і верхом сеї загати, дїрою між натолоченою соломою та кроквами стріхи безпечно проповз аж до

рога хати, до якого припирав високий пліт. Загата з того боку кінчила ся деревляними полінами, поприбиваними півперек до угла стіни, так що пролїзти туди по за ріг хати було неможливо. Та Ленько швидко надумав вихід із сего положеня. Добувши з череса малий ножик, він почав перерізувати ним на помацки соломяні перевесла, що привязували китиці стріхи до лат. Зробивши таким способом діру в стрісї і витягнувши з неї кілька китиць, він у однїй хвилї дістав ся на під дому. Ступаючи тут обережно серед пітьми і мацаючи що хвиля, аби не стукнути нїчим, він долїз аж до платви над сїньми. На половинї сеї платви було угло поперечної стіни, що виходило на сїни грубими кінцями делин, із яких була збудована стіна. По тих кінцях делин, гладко врізаних, мов по драбинї, зручно й тихо Ленько злїз із поду до сїний. Опинивши ся в сїнях, він поповз на пальцях до хатних дверий, притулив вухо до дверий і довго прислухував ся, як сапали в хатї Петрії; йому треба було знати, кілько людий у хатї, і він скоро переконав ся, що було їх усего троє. Потім намацав під стіною в сїнях грубий друк, обмацав його з кінця до кінця, чи не запнеть ся о що і не наробить стуку, потім підняв його легко й обережно в гору і опер одним кінцем о клямку дверий, а другим положив на землю. Потім поповз до того місця, де конець друка стояв на землї, обмацав ціле місце добре, добув із за ременя

ножа, обережно викопав ямку в землї і вложив у неї конець друка. Потім знов наслухував довго. Все в хатї було тихо.

Тодї він поповз здовж стїни до кута, де при оглядинах завважив був деревляні двері до пивниці, що невеличким квадратом визначали ся на землянім тоці сїний. Намацавши в тих дверех дїрку від замка Ленько добув із свойого череса невеличкий гачок із міцного зелїзного дрота, і по коротких зусилях відімкнув замок. Але підняти двері, впущені рівно в деревляну раму, була не легка річ, і він доконав сего тілько при помочи того-ж дротяного гачка, який удалось йому проткнути крізь двері в тім місці, де дві дошки споєні зелїзними завісами не добре приставали одна до другої, так що між ними була невеличка прогалина, спричинена може тим, що дошки позсихали ся. Двері підняв Ленько помаленьку, без найменшого стуку, і підперши їх головою, стоячи рачки на колїнах і на руках, він одною рукою намацав сходи, що вели до пивниці.

Всунувши ся попід двері на сходи Ленько так само обережно спустив двері за собою, але при тім не міг удержати ся від одної необережности, а власне від тої, що двері входячи в продовбану часть рами стукнули досить голосно. Не зважаючи на те Ленько серед густої пітьми зійшов по сходах до пивниці, добув із череса невеличку бляшану лїхтарню, губку та кресило, двома чи трьома ударами кресила викресав іскру огню, яку

підхопила губка, потім роздув губку держачи її між пальцями, і засвітив до неї маленьку воскову свічечку, яку вигідно вже вставив у ліхтарню, і при її блідожовтім світлі міг оглянути нутро пивниці.

В тій хвилі одначе в сінях зробив ся стукіт. У хаті, видно, хтось збудив ся і захотів вийти, торкнув двері відчиняючи їх, а недобре приставлений друк у сінях звалив ся від клямки і з досить голосним луското упав на землю. Хатні двері відчинили ся і хтось вийшов із хати.

Ленько зміркував від разу, що в пивниці він поки що безпечний, бо двері від неї заперті і ніхто в ночи не буде тут шукати його. Та одного він не сподівав ся. На рамі пивничних дверий лишив ся його гачок, і тому двері, хоч як обережно він спускав їх, клацнувши все таки не заперли ся зовсім добре і відставали троха понад звичайний свій рівень. Стук сих дверий почув старий Петрій, який спав дуже чутко. Він зараз устав, засвітив свічку і відчинив хатні двері. Бачучи, що двері були заткані штучно підставленим під клямку дручком, він зараз зміркував, що має діло з неабияким пташком, і поперед усього оглянув одні й другі сінешні двері. Двері були позамикані, значить, той, хто заткав хатні двері дручком, мусів бути або в сінех, або на поду, або деинде. Про пивницю Петрій на разі не подумав. Обдививши ся добре по сінях, заглянувши під жорна та за ступу і не знайшовши

там нікого, він вернув до хати, обув ся й надів кожух, узяв шапку на голову, та побудивши при тім жінку й служницю і не кажучи їм нічого, сам пішов до стайні побудити слуг. Вони посхапували ся зі сну, повдягали на себе, що мали під руками, і коли господар сказав їм, що в ночи хтось був у його сінях, пішли зараз оглядати оба поди. І там не було нікого, але той, що оглядав під над стайнею, доглянув зараз діру у стрісї над кінцем загати. Невідомий гість, що в невідомій цїли гостив у їх хатї, міг туди війти, але міг і вийти.

Та Петрій тим часом, оглядаючи ще раз сїни зі свічкою в руцї, побачив підозрене положенє пивничних дверий. Не сподїваючи ся ніякого лиха він при помочи жорнівки підняв ті двері і приперши їх до стїни пішов по сходах до пивницї держачи свічку перед собою. Та ще не дійшов до кінця сходів, коли з пивницї наглим скоком кинув ся на нього Ленько, пхнув його ножем у самі груди, а сам кількома скоками відчинивши сїнешні двері дмухнув на двір. Залопотїли його кроки по подвірю, загавкали пси і кинули ся йому на здогін, а з пивницї добувало ся важке стогнанє Петрія, що одержавши смертельну рану в груди покотив ся в них і випустив із рук свічку, яка тут же й погасла. Разом із нею згасло й його житє.

XII.

Нічні мари.

Ленько Довбущук пожартувавши з Петрієм не чув себе безпечним у Перегинську, і що духу, не вважаючи на темну ніч, зразу битою дорогою, а потім відомими собі стежками, аби змилити всяку погоню, подав ся в напрямі до Калуша. Тут він незабаром знайшов собі товариша, з яким уже давнійше мав змову на одно невеличке діло.

Ще бувши в Жидачеві він завважив по за тим місточком понад Дністром величезне пасовисько, на якім до пізної осени день і ніч пасли ся стада коний. Вивести хоч десяток тих коний тою самою дорогою, якою вивів уже одного, се було для Ленька діло, на яке він тепер знайшов собі спільника. Оба вони здибавши ся в Калуші заждали на погідну ніч, умовили ся і приладили ся відповідно до пляну обдуманого Леньком, і діждавши ся осінньої погоди рушили в дорогу.

Ніч була трохи хмарна, але не дуже холодна. На пасовиську над Дністром конюхи наклали огонь і сидячи біля нього курили люльки та поглядали на коний, що спутані по парі зелїзними путами пасли ся тут і там довкола них. Гостинцем, що йшов недалеко від них, надійшли два жебраки обвішані торбами, з довгими палицями в руках, а побачивши здалека огнище звернули з го-

стинця і наблизили ся до конюхів. При їх наближеню конюхи пізнали, що їх було два, один молодий парубок на переді, а другий старий дід із заду. Старий очевидно був сліпий, а молодий був його územ поводатор.

— Добрий вечір вам! — промовив голосно старий жебрак.

— Добре здоровлє! — відповів один із трьох конюхів. Два инші мовчали пакаючи люльки та поглядаючи на жебраків.

— А куди Бог провадить? — запитав конюх жебрака.

— Та не Бог провадить, а отсей хлопчище, — відповів старий жебрак. — Ідемо до Стрия, тай не підночували в селі, а тепер серед пустині й ніч захопила. Богу дякуємо, що ми дійшли до огнику святого, бо моє старе тіло вже продрогло від холоду. Позволите загріти ся?

Конюхи кивнули головами на знак, що не боронять їм того добра, і оба жебраки поклавши на бік свої палиці посїдали коло огнища. Добру хвилю оба мовчки гріли руки. Потім старий сказав до молодого:

— Може би ми повечеряли?

— Та й я не від того, — неохітно буркнув молодий, звичаєм усїх поводаторів незадоволений із того, що мусить служити старому й сліпому.

— Ану-но добувай, що Бог дав! — сказав старий.

Молодий сягнув до важкої торби, що висїла з лївого боку при боцї старого, виймив із неї два спорі шматки хлїба і кілька печених яєць, і давши старому більший шматок у руку, сам почав теребити для нього яйце. Обтеребивши його він услугував старому, поки той їв, подаючи йому за кождим кусником хлїба вкусити яйця. Коли старий іззїв свою пайку, повечеряв також молодий. Коли він скінчив їсти, старому захотїло ся випити, аби огріти грішну душу. Молодий із тої самої торби, в якій старий слїпець носив усї харчі, не довіряючи її поводаторови, виняв плескату фляшку з горілкою і подав старому. Сей узявши її обома руками притулив вузку шийку до рота, і помалу булькаючи випив із неї, кілько йому хотїло ся.

— На й тобі, хло! — сказав він до молодого.

Сей узяв фляшку і випив не дуже богато, стараючи ся очевидно пити так, аби не булькотало, і аби старий не міг зміркувати, кілько він випє. Та старий очевидно не був завидющий, і коли поводатор перестав пити, та хотїв покласти йому фляшку назад у торбу, сказав:

— А гов! Може би й ті ґазди напили ся?

І обертаючи ся до конюхів запитав:

— Може захочете покушати?

— Коли ваша ласка, — відповів один конюх.

І він узяв від поводатора фляшку, потягнув із неї одним духом, кілько йому в рот увійшло, а потім подав фляшку другому. Сей випивши подав третьому, а той випивши заткав фляшку і поставив коло старого жебрака.

— Добра річ, — сказав при тім цмокаючи губами.

— Не кепська, лиш трохи мало, — сказав другий.

— Позвольте ще раз! — сказав старий жебрак. — Я того трунку не жаден. Ношу при собі для потреби, як трафить ся, але впивати ся, як то люблять инші діди, — борони мене Боже!

Конюхи тим часом іще раз обнесли фляшку по черзї. Оба жебраки загрівши ся полягали на своїх торбах недалеко огнища, головами до толоки, а ногами до вогню, і здавало ся, заснули зараз. Конюхи мовчали якийсь час слухаючи, як конї скубуть траву та форкають час від часу, а потім один мов від нехочу сказав:

— Та не зла горівка! Не вадить покоштувати ще раз.

І вони мовчки покоштували кождий іще раз і ще раз, поки не випорожнили фляшку, а потім полягали і заснули спокійно. Почувши се молодий жебрак ворухнув ся, сів і оглянувши ся довкола сказав по тихо до старого:

— Альо, до роботи!

Старий устав не кажучи анї слова і оба пішли до коний. Кождий із них приступив до иншої пари коний, а старий, у якого тепер очи були зовсім видющі, так само зручно зелїзним дротиком відімкнув колодку. якою прикріплене було зелїзне путо на кінській нозї, як і молодий.

— Буде по парі? — запитав старий молодого.

— Думаю, що безпечнїйше буде тілько по парі, — сказав молодий, і розпутавши пару коний та зсиливши їх тим самим путом за шиї сів на одного з них і оглянув ся на свойого товариша. Сей обвішаний торбами, полишивши біля огнища палицю та порожну фляшку, без великого труду сів також на коня з другої пари, і оба по маленьку рушили толокою в напрямі до гостинця. Виїхавши на гостинець вони погнали коний і тілько задуднїли рушивши з копита.

Штука вдала ся їм зовсім добре, а конюхи аж рано оглянули ся, що жебрацький почастунок коштував їх дуже дорого, бо за нього їм пропали дві пари коний.

— То не жебраки були, а якісь нічні мари, що одурили нас, — сказав понуро той конюх, що побажав був жебракам доброго вечера.

* *

*

Іванко кілька день по похороні йшов відвідати Демчиху (стор. 286.).

Могили, могили, могили...

Старого Петрія поховано з сільською парадою, звичайною в тих сторонах для заможного селянина, але без участи сина. Під вражінєм наглого нещастя, що впало на хату, якось забули навіть повідомити його про смерть вітця. Аж підчас похорону Петріїха догадала ся попросити священника, аби написав до її сина до Львова, що його тато вмер нагло. Тай то вона не могла подати йому докладної адреси, і для того лист, адресований недокладно, запізнив ся на почті на кілька днів.

Хто позбавив житя Петрія, про се не було майже ніякого сумніву. Петріїха, що бачила Ленька в своїй хаті, від разу сказала, що се зробив не хто инший, лиш він. Те саме подумав також Олекса Довбущук зараз у першій хвилї, почувши про те, що Петрія вбито в його власній пивниці, але не сказав про се нікому анї слова. Та за те на його власне житє в Петрієвій хатї налягло щось, мов важкий камінь. Його не виганяв анї не випрошував ніхто, але йому відхотїло ся їсти, і по кількох тижнях, у яких він лежав майже не встаючи, він одної ночи тихо згас, так що й ніхто не завважив часу його смерти.

Вмерла також не завважена ніким божевільна Демчиха в розвалинї своєї хати на Довбущуківцї, а коли Іванко кілька день по похоронї Петрія прийшов відвідати її,

застав у розвалинї тілько голову та деякі части її тїла, пообглодувані якимись звірами, не знати, чи псами, чи лисами. Зимою того самого року прийшло також до громадського уряду в Перегинську повідомленє від тюремного заряду у Львові, що вязень Демко Довбущук умер у тюремнім шпиталї. Смерть по троха погодила завзятих противників і дала їм спокій, якого вони не зазнали за житя.

Postscriptum.

Отся повість, первісно друкована в студентськім часописї „Другъ“ 1875—6, се була перша моя повість, писана в двох перших роках моїх унїверсітетських студій, для скромного, навіть на ті часи, заробітку. Друкована в мало розповсюдненім часописї, мало виробленою мовою та ще менше виробленим етимольоґічним правописом, вона в тім часї не звернула на себе нічиєї уваги, і тілько 1893 р. про неї згадав проф. Омелян Огоновський у своїй „Исторі-ї литературы рускои“, Часть III., Ôддѣлъ 2, ст. 922, та й то лиш одним словом, що я її „писав“. Знаючи добре хиби тої в молодих лїтах писаної повісти, я був би навіть не подумав передруковувати її, як би не предложенє д. Василя Сімовича, професора учит. семінарії з Чернівцїв, який 1908 р., в часї, коли мене постигло нещастє чи щастє убезвладненя моїх рук, через посередництво д. В. Гнатюка попросив у мене дозволу передрукувати сю повість у видаванїй ним „Бібліотецї для молодїжи“, яку він там дав переписати фонетичним правописом. Коли таким способом була доконана досить значна писарська праця, 409 сторін folio письма, я пристав на виладженє нового виданя повісти, беручи на себе перше, як здавало ся, важку працю — переглянути рукопис і поправити текст не тілько язиково, але також, де менї видасть ся потрібним, річево. Сю працю я розпочав 1909. р., та вона затягла ся

досить довго тому, що язикових поправок показала ся досить велика потреба, а річевих іще далеко більша. Поперед усього треба було робити богато скорочень, викидати богато зайвих описів сітуацій, покликів до читача, ліричних уступів, авторських рефлєксій та моралїзацій, плодів незрілої фантазії та невиробленого лїтературного смаку. Такі відскоки від простого та природного ходу оповіданя були тодї в модї в галицько-руськім письменстві, а дещо до того додало ся в мене під впливом ґімназіяльної лєктури, особливо таких письменників, як Шекспір, Шіллєр, а ще близше спеціяльно для сеї повісти, нїмецьких повістий Е. А. Т. Гофмана „Kater Mur“ і „Elixire des Teufels“ та французької повісти Ежена Сі „Вічний Жид“, яку я читав у нїмецькім перекладї. Не без впливу лишила ся також популярна тодї італїйська повість у польськім перекладї „Rinaldo Rinaldini, wielki bandyta włoski“, яку ми ще в низшій ґімназії читали з великим зацікавленєм. Мавши з разу намір подати в другім виданю сеї повісти тільки документ лїтературного смаку того часу, коли вона була писана, я в часї редаґованя сего другого виданя бачив себе змушеним робити чим раз більше перемін не тілько в висловах самого оповіданя, але також у самім плянї повісти. Вийшло з сего, що деякі роздїли треба було переробити зовсїм на ново, инші пропускати, всю композицію значно упростити, і нарештї відкинути цїлу „Третю часть“, яка не посуває нїякої акції далї, а тілько являєть ся рядом сцен, без яких може обійти ся повість, доведена до кінця другої части.

Переробляючи тепер сю повість і прочитуючи її в первісній формі я не міг не відчувати нескладности та неприродности многих сцен і цїлої композиції, та при тім мене самого здивувала ріжнородність, а навіть, можна сказати, пестрота її змісту, множество виведених у нїй осіб, ріжнородність описів, із яких деякі пр. опис гошівського манастиря вже тодї полягали на автопсії. В повісти ви-

ступають особи з ріжних суспільних верстов від найвисших до найнизших, виступає і князь і священник і економ і міщанин і селяни, богатші та біднїйші, виступає також досить виразно обрисованих кілька типів Жидів. Усе те було тодї новиною в галицько-руськім письменстві і не перестало бути новиною й тепер. Уся дія повісти покладена в 50-і роки минулого віку, але про те деякі епізоди відбувають ся в XVIII. в. (перші роздїли другої части), і се також було новістю в тодїшнїм галицько-руськім письменстві. В повісти порушено і змальовано живими сценами такі суспільні явища, як ворожнечу між двома родинами, відносини руського попа до польського двора в XVIII. в., опришківство XVIII-го і розбійництво половини XIX. в., манастирське житє і житє урядничої родини у Львові, проби вільнодумного руху між Жидами і рабінську реакцію проти того руху, конокрадство та ярмарок у малім місточку, втеку вязня та міщанський шлюб із нещасливим випадком. Думаю, що безстороння оцїнка сеї повісти мусить признати се все і не відмовить їй деякої лїтературної вартости так рішучо та безоглядно, як се вчинив український критик Сергій Єфремов у своїй студії про моє житє та мої писаня. Мушу завважити ще, що дещо в моїй першій оповісти мало значінє як прочутє будущих течій у нашій суспільности. Опис того, як Невеличкий вилазить на стрімку скелю в Розгірчу, можна вважати прочутєм того замилуваня до ґімнастики та туристики, яке проявило ся серед галицько-руської суспільности ще при кінцї минулого столїтя. Що правда, мій опис скелї в Розгірчу зовсїм фантастичний, але пишучи його я вже мав у своїх споминих кількоразовий побут в Уричу, де я сам вилазив на обі великі скелї, що мають на собі слїди великої людської працї з передісторичних та дуже давнїх історичних часів. Подібні скелї звиджував і оглядав я пізнїйше також у Бубнищу та в Синевідську Нижнім, — ся остання доси, здаєть ся, зовсїм не-

відома ані нашим туристам, ані дослідникам нашої старовини, А коли в сценах із міського житя інтелігенції у Львові я попробував у новій перерібці дати образок „міщанського щастя“ в тихій, матеріяльно забезпеченій і духовою працею занятій сімї, то бажав би сим образком запротестувати проти недогадливости та тупоумія деяких наших молодших письменників та критиків, що йдучи на осліп за покликами західно-европейських пессімістів, у міщанськім (буржуазійнім) житю бачуть синонім духового застою, неробства, дармоїдства, моральної гнилизни та браку естетичного почутя. Ті людці очевидно не почувають усеї недорічности своїх осудів, не розуміють того, що новочасне місто з його високо розвиненою торговлею та промислом робить можливим жити на висшім культурнім становищі, ніж се можливе по селах, а своїми культурними, комунікаційними та просвітними засобами дає можність освіченому чоловікови вповні та як найширше розвивати свої духові та фізичні здібности, а навіть неосвіченому або малоосвіченому запевняє постійний і корисний заробіток та житє далеко вигіднійше, як по селах. Розуміється, що й для розвою естетичного почутя новочасні міста навіть мало просвіченим масам людности дають далеко більше нагоди та можности, ніж се може навіть у снї марити ся навіть найзаможнійшим селянам.

Писано 10—12 падолиста 1912.

ЗМІСТ.

Образок на стор. 33. зладив д. Курилас із Кракова, усї иньші пна Кохановська з Чернівців.

